

รายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ฉบับสมบูรณ์

โครงการวิจัย : การผลิตแนวข้าวปลูกหอมมะลิ คุณภาพดีของ
เกษตรกร ในพื้นที่ตำบลศรีสว่าง อำเภอโพธาราม จังหวัดร้อยเอ็ด

โดย

นายบุญเรือง จริยา และคณะ

30 พฤษภาคม 2549

รายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นฉบับสมบูรณ์

โครงการวิจัย : การผลิตแนวข้าวปลูกหอมมะลิคุณภาพดีของ
เกษตรกร ในพื้นที่ตำบลศรีสว่าง อำเภอโพธาราม จังหวัดร้อยเอ็ด

คณะผู้วิจัย

1. นายบุญเรือง	จริยา	หัวหน้าทีมวิจัย
2. นายบุญเลิศ	อ่อนอ่างคำ	นักวิจัย
3. นายบุญเลิศ	ขาวสะอาด	นักวิจัย
4. นายบุญยงค์	บัวบุปผา	นักวิจัย
5. นางสาวกนกวรรณ	ศรีคำภา	นักวิจัย
6. นายบัวพันธ์	เดชศรี	นักวิจัย
7. นายสำเริง	บุญคำ	ที่ปรึกษา
8. นายณรงค์	ชุมเงิน	ที่ปรึกษา

สนับสนุนโดย

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สำนักงานภาค

(ก)

คำนำ

รายงานโครงการศึกษาวิจัยฉบับนี้ เป็นเรื่องการศึกษาถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นในการทำนาแบบเก่าของเกษตรกรตำบลศรีสว่างในการคัดพันธุ์ข้าวปลูก ไว้ทำพันธุ์เองในครอบครัว เพื่อเป็นการนำเอาภูมิปัญญาแบบดั้งเดิมมาแก้ไขปัญหาด้านของตัวเกษตรกรเองในเรื่องข้าวปน ข้าวไม่มีคุณภาพ ซึ่งเกษตรกรก็จะทำการคัดพันธุ์โดยการคัดพันธุ์ข้าวที่ปนออกหรือการคัดพันธุ์ที่ปนออกตั้งแต่ข้าวออกรวง และช่วงที่มีการเก็บเกี่ยวการนวดการตี ซึ่งกระบวนการทำนาทั้งหมดทำด้วยมือด้วยแรงงานคน เมื่อมีพันธุ์ข้าวที่ปนมากจะมีการคัดออก การสืบค้นพื้นภูมิปัญญาดังเดิมเพื่อนำมาปรับใช้แก้ไขปัญหาด้านการทำนาในปัจจุบัน จึงเป็นเรื่องที่หลายฝ่ายให้ความสำคัญ

ตลอดระยะเวลาการดำเนินงานโครงการ เราพบว่า การทำนาที่เปลี่ยนรูปแบบการผลิตจากเดิมที่เรียนรู้การทำนาตามสภาพของพื้นที่และวงจรวัฏจักรของช่วงฤดูกาล แต่ปัจจุบันการทำนา เปลี่ยนไปเป็นการปรับเปลี่ยนทุกอย่างเพื่อรองรับออเดอร์จากตลาด ชาวบ้านเปลี่ยนสภาพแปลงนาเพื่อรองรับชนิดพันธุ์ข้าวที่ตลาดมีความต้องการ ฤดูกาลผลิตเปลี่ยนจากระบบธรรมชาติเป็นการผันน้ำ ปรับแปลงนาใหม่ เทคโนโลยีการเกษตรสมัยใหม่ถูกนำมาแทนที่ เครื่องมือที่จัดหาได้ในท้องถิ่น ภูมิปัญญาที่เคยเรียนรู้มา ถูกควบบกลืนด้วยวิทยาการสมัยใหม่ ที่จัดหาได้ด้วยเงิน

ที่นาซึ่งเคยเป็นฐานรองรับความมั่นคงของสถาบันครอบครัว ถูกนำมาใช้เป็นแค่ปัจจัยการผลิต ข้าวอาหารหลักที่คนไทยบริโภคมาอย่างยาวนาน เปลี่ยนมาเป็นสินค้าเพื่อส่งออก คนหันมากินขนมปังกับกาแฟเป็นอาหารเช้าแทนข้าวที่เคยหุงจากหม้อ

การลงพื้นที่ พร้อมกับเชิญผู้รู้มาประชุมหารือกันอย่างต่อเนื่อง ได้ทำให้เกิดการสกิดเตือนให้ชาวนาได้เริ่มทำการคิดทบทวนถึงวิธีการทำนาที่ควรจะเป็นไปในอนาคต

การแลกเปลี่ยนผ่านรอยยิ้มที่มีดินกาเกาะเต็มใบหน้า ริมฝีปากยิ้มแดงด้วยคราบน้ำมาก ฝ่ามือหยาดกร้านเพราะผ่านการกรำงานอย่างหนักมานับสี่สิบ ห้าสิบปี ภูมิปัญญาที่ฝังในความทรงจำ ได้พรั่งพรูจากปากของผู้รู้จนหลากหลายสถานี่ประชุม ในทุกครั้งที่มีการแลกเปลี่ยน

ข้อค้นพบในรายงานฉบับนี้ จึงเป็นการขุดค้นขอกหา แะออกมาให้ได้รับรู้กัน ทีมวิจัยหวังว่ารายงานฉบับนี้คงจะเป็นประโยชน์แก่ผู้ที่ต้องการศึกษา หรือทำความเข้าใจกับชาวบ้านในการทำนา การทำนาข้าวปลูกได้บ้างไม่มากก็น้อย

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ทางทีมศึกษาวิจัยต้องขอขอบคุณผู้ที่ให้ความอนุเคราะห์ข้อมูลความรู้จาก ผู้รู้ หน่วยงานองค์กรต่าง ๆ รวมทั้งบุคคลที่อยู่ในและนอกชุมชนในการให้ข้อมูลความรู้และเสนอแนะข้อมูล ต่าง ๆ รวมถึงการศึกษาทดลองปฏิบัติการจริง ทำให้โครงการศึกษาวิจัยสำเร็จบรรลุตามวัตถุประสงค์ได้

ทางทีมศึกษาวิจัยหวังว่า รายงานการศึกษา การผลิตแนวข้าวปลูกหอมมะลิคุณภาพดีฉบับนี้ จะมี ประโยชน์กับเกษตรกรผู้ที่แสวงหาทางออกเรื่องการแก้ปัญหาการลดต้นทุนการผลิตที่สูงอยู่ให้ลดลง และ หันมาพึ่งตนเองในการผลิต และในอนาคตเกษตรกรจะต้องเป็นเจ้าของพันธุกรรมให้ได้

สุดท้ายนี้ ต้องขอขอบคุณหน่วยงานที่อำนวยความสะดวกในเรื่องข้อมูลให้ รวมทั้งกลุ่มผู้รู้ทั้งหลาย ที่ยอมเสียสละเวลามาถ่ายทอดความรู้ให้คนรุ่นหลังได้เรียนรู้ เพื่อนำไปแก้ไขปัญหาของเกษตรกรสมัยใหม่ และอีกส่วนที่ต้องขอขอบคุณคือ ส่วนที่สนับสนุนทุนในการดำเนินงานศึกษาในครั้งนี้คือสำนักงานกองทุน สนับสนุนการวิจัยสำนักงานภาค (สกว.ภาค) และที่ขาดไม่ได้ที่ให้คำแนะนำมาตลอดเป็นพี่เลี้ยงในการทำงานของทีมซึ่งได้แก่ สำนักงานหนองกุลาร้องไห้ ต้องขอขอบพระคุณมา ณ. โอกาสนี้ด้วย

โครงการ การผลิตแนวข้าวปลูกหอมมะลิคุณภาพดี ฯ

30 พฤษภาคม 2549

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
คำนำ	(ก)
บทคัดย่อ	1 – 3
บทที่ 1. สรุปร้อยโครงการวิจัย	4 - 8
1. หลักการและเหตุผล	4
2. โจทย์วิจัย	5
3. วัตถุประสงค์	5
4. ขอบเขต / พื้นที่การศึกษา	6
5. ขั้นตอนการศึกษา	7
6. ผลที่คาดว่าจะได้รับ	8
บทที่ 2. กระบวนการวิจัย	9 - 15
1. ช่วงการพัฒนาโครงการ	9
2. ช่วงการเตรียมการ	11
3. การข้อมูล	12
4. ช่วงการวิเคราะห์ข้อมูล	13
5. ช่วงการทดลองปฏิบัติการ	14
6. ช่วงการสรุปผลการทดลอง	14
7. ช่วงการนำเสนอผล / การรายงานผล	15
บทที่ 3. บริบทชุมชน	16 - 27
1. สภาพพื้นที่ตำบลศรีสว่าง	16
2. ประวัติความเป็นมาของชุมชน	21
3. จำนวนครัวเรือน / ประชากร	24
4. ที่ตั้งอำเภอ / เส้นทางที่เข้าถึง	25
5. ทรัพยากรธรรมชาติ	25
6. สังคม / วัฒนธรรม / ประเพณี	28
7. เศรษฐกิจ	25

บทที่ 4. ผลการศึกษา	28 - 84
1. ข้อมูลการทำงานจากอดีตถึงปัจจุบัน	28
2. พัฒนาการการทำงานจากอดีตถึงปัจจุบัน	29
3. ลักษณะพันธุ์ข้าวพื้นเมือง	45
4. พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าว	48
5. ขั้นตอนการทำงาน	51
6. ขั้นตอนในการทำนาหว่าน	64
7. กระบวนการในการคัดเลือกแนวข้าวปลูก	67
8. ข้อมูลการส่งเสริมเมล็ดพันธุ์ข้าวของทางราชการ	71
9. แนวโน้มธุรกิจเมล็ดพันธุ์ข้าว	73
10. องค์ความรู้กระบวนการผลิตแนวข้าวปลูก	74
11. แนวทางการจัดการ การขยายผลการผลิตแนวข้าวปลูกคุณภาพดี	82
บทที่ 5. บทสรุป / และข้อเสนอแนะ	85 - 90
1. การคัดพันธุ์ข้าว	85
2. สภาพพื้นที่	85
3. รูปแบบการปลูกข้าว	85
4. แรงงาน	86
5. การคัดแนวข้าวปลูก	86
6. แนวโน้มธุรกิจพันธุ์ข้าว	88
7. แนวทางการจัดการ การขยายผลการผลิตแนวข้าวปลูกคุณภาพดี	88
8. ข้อเสนอแนะ	90
ภาคผนวก	91 – 103
ภาคผนวก 1. ข้อมูลการสัมภาษณ์	91
ภาคผนวก 2. บันทึกการลงพื้นที่ตรวจสอบแปลงนาของผู้ทดลอง	99
ภาคผนวก 3. แผนที่จังหวัดร้อยเอ็ด	102
ภาคผนวก 4. แผนที่ตำบลศรีสว่าง	103
ประวัติทีมวิจัย	104 - 107
รายงานการเงิน	108 - 115

บทคัดย่อ

การทำนาเป็นอาชีพหลักของชาวบ้านตำบลศรีสว่าง อำเภอโพธาราม จังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งได้ยึดถือและปฏิบัติสืบต่อมาจากบรรพบุรุษ โดยเฉพาะการทำนาปลูกข้าวหอมมะลิ ซึ่งเป็นข้าวคุณภาพดีอันดับหนึ่งของประเทศไทย เป็นสินค้าส่งออกที่มีประมาณถึง 5 ล้านตันต่อปี มีมูลค่าการซื้อขายถึงปีละ 155,000 ล้านบาท ในปริมาณข้าวหอมมะลิที่ส่งออกของประเศนั้น เป็นข้าวหอมมะลิที่มาจากภาคอีสาน ถึงร้อยละ 90 (แสง รวยสูงเนิน,มหาวิทยาลัยขอนแก่น)

ตำบลศรีสว่างตั้งอยู่ในพื้นที่เขตทุ่งกุลาร้องไห้ มีพื้นที่ 31,743 ไร่ หรือ 50.78 ตารางกิโลเมตร แบ่งเขตการปกครองออกเป็น 15 หมู่บ้าน มีประชากรทั้งหมด 7,105 คน มีพื้นที่ทำการเกษตรจำนวน 29,435 ไร่ แบ่งเป็นพื้นที่ทำนา 27,143 ไร่ เป็นพื้นที่สวน 848 ไร่

ข้าว ผลผลิตจากแปลงนา เดิมชาวบ้านผลิตข้าวเพื่อบริโภคในครัวเรือน ต่อมาข้าวได้ยกระดับมาเป็นสินค้าภาคการเกษตรสำคัญ ที่ส่งออกไปขายยังต่างประเทศ และนำรายได้จำนวนมหาศาลให้กับประเทศ ความต้องการข้าวของประเทศเพื่อนบ้าน มีความต้องการสูงขึ้น หน่วยงานรัฐ และเอกชน จึงได้พัฒนาเทคโนโลยี สารกระตุ้น เพื่อนำมาใช้ในการทำนา เพิ่มมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง

ผลจากการเพิ่มผลผลิตข้าวให้ได้จำนวนมาก ชาวบ้านในตำบลศรีสว่างจึงได้นำเอาเทคโนโลยี สารเคมีเหล่านั้นมาใช้ เพื่อเพิ่มผลผลิตข้าวให้ได้สูงขึ้น

เทคโนโลยี และสารเคมีที่ชาวบ้านนำมาใช้ในการเพิ่มผลผลิตข้าว ได้ส่งผลให้เกิดปัญหา การเสื่อมสภาพความอุดมสมบูรณ์ของดินลดลง ชาวบ้านจำต้องใช้สารเคมีจำนวนมากขึ้น และเพิ่มสูงมากขึ้นทุกปี ทำให้ต้นทุนการผลิตเพิ่มสูงขึ้นเป็นเงาตามตัว ปัจจุบันชาวบ้านสามารถผลิตข้าวได้จำนวนมาก แต่ในขณะเดียวกันต้นทุนในการทำก็เพิ่มสูงขึ้นด้วย ทำให้ชาวบ้านมีภาระหนี้สินเพิ่มมากขึ้นด้วย

ในปี 2531 ชาวนาในพื้นที่ได้รวมตัวกันก่อตั้งกลุ่มเกษตรกรทำนาขึ้นมา เพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหาของท้องถิ่น เช่น ปัญหาดินเค็ม ปัญหาข้าวไม่พอกิน ปัญหาปัจจัยการผลิตราคาแพง ปัญหาข้าวราคาต่ำ เป็นต้น โดยกิจกรรมที่ได้ดำเนินการในช่วงนั้นคือ การรวมกลุ่มตั้งธนาคารข้าวช่วยเหลือผู้ที่ข้าวไม่พอกิน การปรับปรุงบำรุงดิน การรวมตัวกันพยุงราคาข้าวเปลือก และการจัดหาปัจจัยการผลิตมาบริการสมาชิก ตลอดจนการร่วมกันจัดตั้งโรงสีข้าว เพื่อทำการแปรรูปเพิ่มมูลค่าข้าวเปลือกให้กับสมาชิก

จากการดำเนินงานของกลุ่มเกษตรกรทำนาตำบลศรีสว่างพบว่า คุณภาพข้าวหอมมะลิที่เคยขึ้นชื่อของชาวทุ่งกุลาร้องไห้ ปัจจุบันได้เปลี่ยนไป กล่าวคือ ข้าวหอมมะลิมีกลิ้นหอมลดลง และมีการปลอมปนเยอะมาก จากการแลกเปลี่ยนกันในเรื่องนี้พบว่าสาเหตุที่ทำให้คุณภาพข้าวหอมมะลิในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้เปลี่ยนไป อาจเป็นเพราะกระบวนการผลิตข้าวหอมมะลิในปัจจุบัน มีการเปลี่ยนแปลงคือการทำนาในปัจจุบันปรับเปลี่ยนมาเป็นการไถหว่านมากขึ้น เมล็ดพันธุ์ที่ใช้ไม่มีการคัดเลือก เมื่อถึงเวลาทำนาเกษตรกรก็

ไปตัดเมล็ดพันธุ์ข้าวจากยั้งฉางไปหว่านเลย เมื่อถึงเวลาเก็บเกี่ยวก็มีการใช้รถเกี่ยวมาทำการเก็บเกี่ยว เมล็ดข้าวที่ได้จึงเป็นเมล็ดข้าวที่เปียกน้ำและยังสด ๆ สุกงอมไม่เต็มที่ คุณภาพข้าวที่ได้มีเมล็ดหักเยอะมากกว่า เดิม กลิ่นหอมลดลง และมีเมล็ดข้าวสีขุ่นปนมากขึ้น ส่งผลให้ราคาข้าวต่ำกว่าความเป็นจริงที่ควรจะได้ และ ถูกต่อว่าจากผู้บริโภค ถ้าหากปล่อยให้เหตุการณ์เป็นอย่างนี้ต่อไปย่อมจะส่งผลกระทบระยะยาวต่อคุณภาพข้าวหอม มะลิของพื้นที่ และของประเทศ ซึ่งจะส่งผลให้ชาวนาได้รับผลกระทบในเรื่องราคาข้าว คือขายข้าวได้ราคา ต่ำกว่าราคากลางทุน

จากเหตุผลดังกล่าว จึงได้มีการจัดทำโครงการศึกษาวิจัย เรื่อง “การผลิตแนวข้าวปลูกคุณภาพดี ของ เกษตรกรตำบลศรีสว่าง อำเภอโพธาราม จังหวัดร้อยเอ็ด” ขึ้น เพื่อทำการศึกษาด้านการแก้ปัญหาของ เกษตรกร ในการผลิตข้าวหอมมะลิ และทำการศึกษานโยบายชาวนาในการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าว หรือ “ **แนวข้าวปลูก**” เพื่อนำมาปรับใช้ในระบบการผลิตข้าวหอมมะลิในปัจจุบัน โดยเชื่อว่า ถ้ามีการคัดเลือก เมล็ดพันธุ์ที่ดีโดยชาวนาเอง และได้นำมาใช้ในการผลิตจะทำให้ชาวนาในทุกูลำร้องให้ ได้ผลผลิตข้าว หอมมะลิคุณภาพดีขึ้น มีกลิ่นหอมดังเดิม เป็นที่ต้องการของตลาดและผู้บริโภค ซึ่งจะส่งผลให้ชาวนาขาย ข้าวได้ราคาดีมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น โดยใช้กระบวนการวิจัยเป็นเครื่องมือในการค้นหาทางออกร่วมกัน

ผลการศึกษาพบว่า ชาวนา 100 % ผลิตข้าวหอมมะลิ เพื่อจำหน่าย กระบวนการทำนา ต้องพึ่ง เครื่องจักร เทคโนโลยี และสารเคมี มาใช้ในการเพิ่มผลผลิตให้สูงขึ้น เจ้าของที่ดิน ซึ่งเดิมเป็น “คนทำนา” ได้เปลี่ยนบทบาทมาเป็น “ผู้จัดการนา” เงินทุนจากแหล่งเงินทุน ทั้งภายในชุมชน และภายนอกชุมชน ได้ถูก นำมาเป็นปัจจัยสำคัญ ในการกำหนดความสามารถในการทำนาของแต่ละคน ใครมีทุนมาก ก็จะผลิตข้าวได้ มาก คนที่มีทุนน้อย ก็จะผลิตได้ต่ำ

การทำนาของชาวนาในชุมชนตำบลศรีสว่าง มีการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการทำงาน จากการใช้ แรงงานคนในครอบครัว และการใช้แรงงานสัตว์ ในการทำนา เปลี่ยนมาเป็นการนำเครื่องจักรทันสมัยเข้ามา ช่วยทำนา ปี พ.ศ.2500 ได้มีการนำรถแทรกเตอร์ เข้ามาบุกเบิกปรับสภาพแปลงนาให้มีขนาดใหญ่ และในปี พ.ศ.2527 ชาวนาเริ่มนำรถไถนาเดินตาม (ควายเหล็ก) เข้ามาใช้ในการไถนา แทนการใช้ควาย และต่อมาปี พ.ศ.2538 มีการนำรถสีข้าวเข้ามาใช้ในการนวดข้าว แทนการนวดโดยใช้แรงงานคน ในปี พ.ศ. 2543 เริ่มมี การนำรถเกี่ยวข้าว พร้อมสีข้าวเข้ามาใช้ในการเกี่ยวข้าว และเมื่อปี พ.ศ. 2540 ชาวนาเริ่มเปลี่ยนแปลงการ ทำนา จากการทำนาดำ มาเป็นการทำนาหว่าน และในปัจจุบันชาวนาในพื้นที่ตำบลศรีสว่าง เลิกทำนาดำ เป็นการทำนาหว่านทุกครัวเรือน ผลผลิตข้าวในปัจจุบันประมาณ เฉลี่ย 326 กิโลกรัมต่อไร่

เมื่อปี 2541 กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ได้เริ่มแผนงาน 4 ปี (2541 – 2544) เพื่อส่งเสริมและ พัฒนาการปลูกข้าวหอมมะลิทุกูลำร้องให้ ให้เพิ่มมากขึ้น ทั้งนี้มีเป้าหมายที่จะเพิ่มผลผลิตข้าวหอมมะลิจาก

260 กก. ต่อไร่ เป็น 550 กก. ต่อไร่ ซึ่งจะทำให้สามารถผลิตข้าวหอมมะลิที่มีคุณภาพดีได้เพิ่มขึ้นจาก 364,000 ตัน เป็น 770,000 ตัน

โครงการส่งเสริมและพัฒนาข้าวหอมมะลิ ของกระทรวงเกษตรในช่วงปี 2541 – 2544 ใช้งบประมาณไปทั้งสิ้น จำนวน 3,425.685 ล้านบาท เป้าหมายของโครงการคือการส่งเสริมและผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวชุมชน คือ การเพิ่มกำลังการผลิตเมล็ดข้าวพันธุ์ดีขายให้แก่เกษตรกร โดยตั้งเป้า 200,000 ตัน ต่อปี เพื่อแก้ไขปัญหาการขาดแคลนเมล็ดพันธุ์ เนื่องจากมีการประเมินว่า แต่ละปีเกษตรกรมีความต้องการเมล็ดพันธุ์ข้าวประมาณ 900,000 – 1,000,000 ตันต่อปี ในขณะที่กรมส่งเสริมการเกษตรสามารถผลิตได้เพียง 50,000 ตัน ต่อปี ข้อจำกัดของหน่วยงานรัฐในการเพิ่มขีดความสามารถ ที่จะผลิตเมล็ดพันธุ์ให้เพียงพอต่อความต้องการของเกษตรกรมีจำกัด กระทรวงเกษตร ฯ โดยกรมวิชาการเกษตร จึงได้ร่วมมือกับภาคเอกชน หรือภาคธุรกิจการเกษตร ให้เข้ามามีบทบาทในการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าว ทดแทนหน่วยงานรัฐเพิ่มมากขึ้น

ขณะที่ภาคธุรกิจก็มองเห็นผลประโยชน์มหาศาลในการเข้ามาเป็นผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์ เพราะเมล็ดพันธุ์ที่ผลิตขึ้น จะถูกนำไปจดทะเบียนลิขสิทธิ์ก่อนจำหน่าย

ดังนั้นจึงเป็นโอกาสที่กลุ่มธุรกิจการเกษตร จะเข้ามาเป็นผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์ส่งให้แก่เกษตรกร เพื่อสนองตอบนโยบายของรัฐบาล นั่นหมายถึงว่า ธุรกิจเมล็ดพันธุ์ข้าวหอมมะลิ กำลังมีแนวโน้มที่จะถูกควบคุมโดยภาคธุรกิจ หากย้อนกลับมาดูถึงระบบการปลูกข้าวหอมมะลิ จะทำให้พบว่า ต้นทุนของการผลิตข้าวหอมมะลิส่วนหนึ่งมาจากการซื้อเมล็ดพันธุ์ จึงทำให้ต้นทุนสูงขึ้น และกำลังเป็นปัญหาใหญ่ของเกษตรกรที่กำลังประสบอยู่

จากผลการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ทำให้ชาวนาในพื้นที่ตำบลศรีสว่าง มีความตระหนักมากยิ่งขึ้นในเรื่องที่จะเป็นคนผลิตแนวข้าวปลูกไว้ใช้เองในครอบครัว และเพื่อเป็นการลดการเอาเปรียบจากพ่อค้าหรือโรงสีของนายทุน ชาวนาต้องหันมารักษาคุณภาพข้าวของตนเองให้มีคุณภาพดี เพื่อจะช่วยให้ขายได้ราคาสูงขึ้นด้วย และชาวนาต้องเป็นเจ้าของแนวข้าวปลูกเอง ต้องรักษาแนวข้าวเป็นเจ้าของพันธุ์กรรมข้าวไว้ให้ลูกหลานตนเองต่อไป

*****_*****

บทที่ 1

สรุปย่อโครงการ การผลิตแนวข้าวปลูกหอมมะลิคุณภาพดี ของเกษตรกร ในพื้นที่ตำบลศรีสว่าง อำเภอโพธาราม จังหวัดร้อยเอ็ด

1. หลักการและเหตุผล / ความเป็นมา

“ข้าวหอมมะลิ” เป็นข้าวคุณภาพดีอันดับหนึ่งของประเทศไทย เป็นสินค้าส่งออกที่มีประมาณถึง 5 ล้านตันต่อปี มีมูลค่าการซื้อขายถึงปีละ 155,000 ล้านบาท ในปริมาณข้าวหอมมะลิที่ส่งออกของประเทศไทย เป็นข้าวหอมมะลิที่มาจากภาคอีสาน ถึงร้อยละ 90 (แสง รวยสูงเนิน,มหาวิทยาลัยขอนแก่น)

“ทุ่งกุลาร้องไห้” เป็นที่ราบรูปแอ่งกระทะขนาดใหญ่ มีพื้นที่กว่า 2.1 ล้านไร่ ครอบคลุมพื้นที่บางส่วน ในเขตรอยต่อของพื้นที่ 5 จังหวัด คือ ร้อยเอ็ด มหาสารคาม สุรินทร์ ศรีสะเกษ และยโสธร ในอดีตเป็นพื้นที่ แหล่งเลี้ยงทำการเกษตรไม่ค่อยได้ผล แต่ในปัจจุบันคนรู้จักในนามที่เป็นพื้นที่ ปลูกข้าวหอมมะลิคุณภาพดีที่สุดของประเทศไทย

จากเดิมที่มีดินเป็นดินทรายมีความเค็มของดินเกลือ และเมื่อได้รับการปรับปรุงพื้นที่ และมีการปรับปรุงดิน พบว่าความเค็มของดินเกลือทำให้ข้าวที่ได้ มีกลิ่นหอมเป็นพิเศษแตกต่างจากพื้นที่อื่น ๆ จึงทำให้ ข้าวหอมมะลิเป็นที่เลื่องชื่อในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้

ตำบลศรีสว่าง เป็นตำบลหนึ่งในพื้นที่อำเภอโพธาราม จังหวัดร้อยเอ็ด ตั้งอยู่ในพื้นที่เขตทุ่งกุลาร้องไห้ มีพื้นที่ 31,743 ไร่ หรือ 50.78 ตารางกิโลเมตร แบ่งเขตการปกครองออกเป็น 15 หมู่บ้าน มีประชากรทั้งหมด 7,105 คน มีพื้นที่ทำการเกษตรจำนวน 29,435 ไร่ แบ่งเป็นพื้นที่ทำนา 27,143 ไร่ เป็นพื้นที่สวน 848 ไร่ ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพหลักด้วยการทำนา และมีอาชีพรองคือการรับจ้าง

ในปี 2531 ชาวนาในพื้นที่ได้รวมตัวกันก่อตั้งกลุ่มเกษตรกรทำนาขึ้นมา เพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหาของท้องถิ่น เช่น ปัญหาดินเค็ม ปัญหาข้าวไม่พอกิน ปัญหาปัจจัยการผลิตราคาแพง ปัญหาข้าวราคาต่ำ เป็นต้น โดยกิจกรรมที่ได้ดำเนินการในช่วงนั้นคือ การรวมกลุ่มตั้งธนาคารข้าวช่วยเหลือผู้ที่ข้าวไม่พอกิน การปรับปรุงบำรุงดิน การรวมตัวกันพยุรราคาข้าวเปลือก และการจัดหาปัจจัยการผลิตมาบริการสมาชิก ตลอดจนการร่วมกันจัดตั้งโรงสีข้าว เพื่อทำการแปรรูปเพิ่มมูลค่าข้าวเปลือกให้กับสมาชิก

ในปัจจุบันกลุ่มเกษตรกรทำนาดำบลศรีสว่าง มีสมาชิกจำนวน 387 คน จาก 15 หมู่บ้าน ทำกิจกรรมจัดหาปัจจัยการผลิตราคาต่ำมาบริการสมาชิก และมีโรงสีข้าวขนาด 60 เกวียน / วัน ทำการแปรรูปข้าวเปลือกสมาชิกส่งขายให้กับผู้บริโภค และตลาดนอกพื้นที่

จากการดำเนินงานของกลุ่มเกษตรกรทำนาดำบลศรีสว่างพบว่า คุณภาพข้าวหอมมะลิที่เคยขึ้นชื่อของชาวทุ่งกุลาร้องไห้ ปัจจุบันได้เปลี่ยนไป กล่าวคือ ข้าวหอมมะลิมีกลิ่นหอมลดลง และมีการปลอมปน

เยอะมาก จากการแลกเปลี่ยนกันในเรื่องนี้พบว่าสาเหตุที่ทำให้คุณภาพข้าวหอมมะลิในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้เปลี่ยนไป อาจเป็นเพราะกระบวนการผลิตข้าวหอมมะลิในปัจจุบัน มีการเปลี่ยนแปลงคือการทำนาในปัจจุบันปรับเปลี่ยนมาเป็นการไถหว่านมากขึ้น เมล็ดพันธุ์ที่ใช้ไม่มีการคัดเลือก เมื่อถึงเวลาทำนาเกษตรกรก็ไปตักเมล็ดพันธุ์ข้าวจากยุ้งฉางไปหว่านเลย เมื่อถึงเวลาเก็บเกี่ยวก็มีการใช้รถเกี่ยวมาทำการเก็บเกี่ยว เมล็ดข้าวที่ได้จึงเป็นเมล็ดข้าวที่เปียกน้ำและยังสด ๆ สุกอมไม่เต็มที่ คุณภาพข้าวที่ได้มีเมล็ดหักเยอะมากกว่าเดิม กลิ่นหอมลดลง และมีเมล็ดข้าวสีขุ่นปนมากขึ้น ส่งผลให้ราคาข้าวต่ำกว่าความเป็นจริงที่ควรจะได้ และถูกต่อว่าจากผู้บริโภค ถ้าหากปล่อยให้เหตุการณ์เป็นเช่นนี้ต่อไปย่อมจะส่งผลกระทบต่อกualitasข้าวหอมมะลิของพื้นที่ และของประเทศ ซึ่งจะส่งผลให้ชาวนาได้รับผลกระทบในเรื่องราคาข้าว คือขายข้าวได้ราคาต่ำกว่าราคากลาง

ด้วยเหตุดังกล่าวข้างต้น กลุ่มเกษตรกรทำนาดำบลศรีสว่าง จึงได้จัดทำโครงการศึกษาวิจัย เรื่อง “การผลิตแนวข้าวปลูกคุณภาพดี ของเกษตรกรตำบลศรีสว่าง อำเภอโพธาราม จังหวัดร้อยเอ็ด” ขึ้น เพื่อทำการศึกษาดูงานการแก้ปัญหาของเกษตรกร ในการผลิตข้าวหอมมะลิ และทำการศึกษานโยบายชาวนาในการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าว หรือ “แนวข้าวปลูก” เพื่อนำมาปรับใช้ในกระบวนการผลิตข้าวหอมมะลิในปัจจุบัน โดยเชื่อว่า ถ้ามีการคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ที่ดีโดยชาวนาเอง และได้นำมาใช้ในการผลิตจะทำให้ชาวนาในทุ่งกุลาร้องไห้ ได้ผลผลิตข้าวหอมมะลิคุณภาพดีขึ้น มีกลิ่นหอมดังเดิม เป็นที่ต้องการของตลาดและผู้บริโภค ซึ่งจะส่งผลให้ชาวนาขายข้าวได้ราคาดี มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น

2. วัตถุประสงค์

1. วิธีการผลิตแนวข้าวปลูกแบบดั้งเดิมที่เป็นภูมิปัญญาชาวนาเป็นอย่างไร
2. แนวทางจัดการ การขยายผลแนวข้าวปลูกคุณภาพดีจะอย่างไร

3. วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาดูงานการแก้ปัญหา การผลิตข้าวหอมมะลิในพื้นที่ตำบลศรีสว่าง อำเภอโพธาราม จังหวัดร้อยเอ็ด ในปัจจุบัน
2. เพื่อศึกษาองค์ความรู้ วิธีการผลิตแนวข้าวปลูกให้ได้คุณภาพดี และทดสอบวิธีการผลิตที่ศึกษาข้อมูลมาได้ของเกษตรกรในพื้นที่
3. เพื่อหาแนวทาง วิธีการขยายผล การผลิตแนวข้าวปลูกให้มีคุณภาพของกลุ่มเกษตรกรทำนาดำบลศรีสว่าง อำเภอโพธาราม จังหวัดร้อยเอ็ด

4. ขอบเขตการศึกษา

4.1. พื้นที่เป้าหมาย

พื้นที่เป้าหมายเป็นพื้นที่ดำเนินงานของกลุ่มเกษตรกรทำนาตำบลศรีสว่าง อำเภอโพธาราย จังหวัดร้อยเอ็ด จำนวน 15 หมู่บ้านคือ

- บ้านสว่าง 3 หมู่บ้าน
- บ้านหัวดง 2 หมู่บ้าน
- บ้านดงหมากไฟ 2 หมู่บ้าน
- บ้านโพนดอน 3 หมู่บ้าน
- บ้านแสงตาก 2 หมู่บ้าน
- บ้านโนนพะยอม
- บ้านดอนขาม
- บ้านโนนสะอาด

4.2 กลุ่มเป้าหมาย

- เกษตรกรผู้ให้ข้อมูลในพื้นที่ศึกษาจำนวน 75 คน
- เกษตรกรผู้ร่วมทดลองปฏิบัติการจำนวน 10 ราย ๆ ละ 1 ไร่

4.3 ขอบเขตเนื้อหา

- 4.3.1 ข้อมูลพื้นฐานของพื้นที่ตำบลศรีสว่าง อำเภอโพธาราย จังหวัดร้อยเอ็ด
- 4.3.2 สถานการณ์ในการผลิตข้าวตั้งแต่อดีต – ปัจจุบัน
- 4.3.3 องค์ความรู้ “ กระบวนการผลิตนาข้าวปลูก ” ของเกษตรกรในพื้นที่
 - วิธีการจัดหาเมล็ดพันธุ์
 - วิธีการเตรียมแปลง
 - วิธีการปลูก
 - วิธีการดูแลแปลง
 - วิธีการเก็บเกี่ยว
 - วิธีการคัดเมล็ดพันธุ์, คัดรวง
 - วิธีการเก็บรักษา

4.4 ลักษณะคุณสมบัติของข้าวที่เก็บไว้ทำเมล็ดพันธุ์ และพันธุ์ข้าวพื้นบ้านที่เคยใช้ในพื้นที่จากอดีตถึงปัจจุบัน

4.5 แนวทางการจัดการแนวข้าวปลูกคุณภาพดี และการขยายผลสู่สมาชิกกลุ่ม และผู้สนใจทั้งในระดับครอบครัวและกลุ่ม

5. ระยะเวลา 1 ปี 4 เดือน (กันยายน 2547 – ธันวาคม 2548)

6. งบประมาณ 272,560 บาท (สองแสนเจ็ดหมื่นสองพันห้าร้อยหกสิบบาทถ้วน)

7. ขั้นตอนการศึกษา

1. จัดประชุมทีมวิจัยทบทวนเป้าหมาย แผนงานโครงการ และกำหนดบทบาทหน้าที่ภายในทีมร่วมกัน
2. จัดเวทีทำความเข้าใจวัตถุประสงค์ เป้าหมาย แผนงานของโครงการกับผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง และกลุ่มเป้าหมายในการศึกษา
3. ศึกษาข้อมูลสภาพทั่วไปของพื้นที่ศึกษา และการผลิตข้าวในพื้นที่จากอดีตถึงปัจจุบัน โดยการรวบรวมจากเอกสารมือสอง และสัมภาษณ์ข้อมูลเพิ่มเติมจากผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชน
4. จัดประชุมทีมสรุปวิเคราะห์ข้อมูลและวางแผนการจัดเวทีกลุ่มย่อยศึกษาข้อมูล กระบวนการวิธีการผลิตแนวข้าวปลูกในอดีตของชุมชน
5. จัดเวทีกลุ่มย่อยศึกษาข้อมูลการผลิตแนวข้าวปลูกและชนิด/พันธุ์แนวข้าวปลูกที่เคยใช้ในพื้นที่ศึกษา
6. กำหนดกรอบประเด็นและเครื่องมือการศึกษาก่อนลงพื้นที่สัมภาษณ์ข้อมูลเชิงลึก วิธีการผลิตแนวข้าวปลูกในชุมชน
7. จัดประชุมทีมสรุปวิเคราะห์ข้อมูล และเตรียมกระบวนการ เนื้อหา จัดเวทีเสนอตรวจสอบและเพิ่มเติมข้อมูลกับชุมชน
8. จัดเวทีเสนอตรวจสอบเพิ่มเติมข้อมูล และวิเคราะห์ข้อมูลแนวข้าวปลูก ร่วมกันกับชุมชนเพื่อคัดเลือกวิธีการผลิตแนวข้าวปลูก ที่สามารถปฏิบัติได้จริง เหมาะสมกับสถานการณ์ปัจจุบัน เพื่อได้แนวข้าวปลูกที่มีคุณภาพ ก่อนนำไปทดลองปฏิบัติการผลิตแนวข้าวปลูกคุณภาพ
9. จัดประชุมทีมสรุปวิเคราะห์ข้อมูลและจัดทำรายงานความก้าวหน้าโครงการ
10. จัดประชุมปฏิบัติการวางแผนการผลิตแนวข้าวปลูกคุณภาพดี
11. ดำเนินการตามแผน

12. ประชุมติดตามผลการดำเนินงานทุก 3 สัปดาห์ โดยการลงเยี่ยมแปลงและจัดให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันในระหว่างการทดลองของสมาชิกกลุ่มเกษตรกรทำนา
13. จัดประชุมทีมวิจัยสรุปวิเคราะห์ข้อมูลและเตรียมเนื้อหากระบวนการจัดเวทีเสนอผลการศึกษา
14. จัดเวทีเสนอผลการศึกษา และกำหนดแนวทางการขยายผล ทั้งในระดับครอบครัวและระดับกลุ่มเกษตรกรทำนาดำบลศรีสว่าง
15. สรุปข้อมูลจัดทำรายงานผลการศึกษา

8. ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1. สมาชิกกลุ่มเกษตรกรได้รู้สถานการณ์ปัญหา , สาเหตุ และผลกระทบที่เกิดขึ้น จากกระบวนการผลิตข้าวหอมมะลิในพื้นที่ร่วมกัน
2. สมาชิกกลุ่มเกษตรกรในพื้นที่ ได้รู้แนวทางในการแก้ไขปัญหาเบื้องต้น คือกระบวนการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวคุณภาพดีร่วมกัน
3. ข้าวหอมมะลิในพื้นที่มีคุณภาพดีขึ้น (มีกลิ่นหอมและไม่ปลอมปน) และเป็นที่ต้องการของตลาดผู้บริโภค ซึ่งจะส่งผลให้ข้าวหอมมะลิในพื้นที่มีราคาสูงขึ้น

*****__*****

บทที่ 2

ขั้นตอนวิธีการศึกษา

1. ช่วงพัฒนาโครงการ

การทำงานของชาวนาในพื้นที่ตำบลศรีสว่างเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๐ โดยเริ่มมีรถเกี่ยวข้าวเข้ามาในตำบลศรีสว่าง ความทันสมัยเข้ามาในพื้นที่ ชาวนาก็เริ่มผลิตเพลินกับสิ่งอำนวยความสะดวกสบายที่ได้รับ จนวิถีชีวิตการเป็นชาวนาไป หันมาใช้รถเกี่ยวข้าวกันมากขึ้น และรถเกี่ยวข้าวนี้แหละเป็นตัวนำข้าวพันธุ์อื่น ๆ มาปนกับข้าวหอมมะลิที่มีการปลูกอย่างแพร่หลายในท้องถิ่นตำบลศรีสว่างนี้ ข้าวหอมมะลิเริ่มมีการปนเปื้อนกับข้าวพันธุ์อื่นๆ เราได้จากข้าวที่ชาวนานำมาขายที่โรงสีกลุ่มเกษตรกรทำนาตำบลศรีสว่าง จึงต้องแนะนำให้ชาวนามีการเปลี่ยนพันธุ์ข้าวทุกปี ราคาพันธุ์ข้าวก็จะแพงขึ้นทุกปี ต้นทุนการทำนาที่เริ่มสูงขึ้น คุณภาพข้าวก็ลดลงความหอมที่มีมาจากการดั้งเดิมก็สูญหายไปไหน นายบุญเรือง จริยา ซึ่งเป็นหนึ่งในคณะกรรมการบริหารกลุ่มเกษตรกร ทำนาตำบลศรีสว่างได้รับฟังปัญหาและเสียงบ่นของสมาชิกให้ฟังทุกครั้งที่เจอกัน จึงมีแนวคิดที่จะหาทางออกกับปัญหาที่เกิดขึ้นของชาวนาว่าจะทำอย่างไรจึงจะลดต้นทุนการทำนาได้ ทำอย่างไรข้าวหอมมะลิจึงจะมีความหอมเหมือนเดิม สมัยก่อนปู่ย่า ตายาย ทำนาอย่างไร ต้นทุนจึงต่ำ มีการคัดพันธุ์ข้าวอย่างไร ถ้าจะแก้ปัญหาลงทุนสูงในเรื่องการทำนา ถ้าลดต้นทุนในการซื้อพันธุ์ข้าวปลูก ชาวนาทำได้หรือไม่ หรือถ้าคัดแนวข้าวปลูกเองจะลดทั้งต้นทุนหรือเพิ่มคุณภาพข้าวให้หอมเหมือนเดิมหรือไม่ นายบุญเรือง จึงได้นำเรื่องนี้มาพูดคุยกับเจ้าหน้าที่มูลนิธิกริด (GRID) ว่าจะมีทางออกให้กับชาวนาอย่างไร

จากการพูดคุยกันระหว่างเจ้าหน้าที่กับนายบุญเรือง ทางเจ้าหน้าที่จึงแจ้งกับนายบุญเรืองว่า ถ้าอยากรู้ต้องศึกษา ต้องค้นหาสิ่งเหล่านั้น โดยเราจะร่วมกันค้นหาศึกษาองค์ความรู้เหล่านั้น และมีแหล่งทุนหนึ่งที่มาตั้งเป็นศูนย์ประสานงานที่ทุ่งกุลาร้องไห้ มีชื่อว่าสำนักงานส่งเสริมการวิจัยท้องถิ่น (สกว.) ซึ่งก็มีเจ้าหน้าที่ของมูลนิธิกริดบางคนเป็นทีมงานหรือเป็นเจ้าหน้าที่รับผิดชอบเรื่องการศึกษาวิจัย หรือการชอหาวิธีการแก้ไขปัญหาของชาวบ้านเอง และได้ชวนนายบุญเรืองมาเป็นคณะกรรมการหรือคณะทำงานด้านนี้ด้วย ซึ่ง สกว.ให้ความสนใจในเรื่องที่ชาวบ้านต้องการศึกษาหรือชอหาข้อมูลเพื่อจะนำความรู้มาแก้ไขปัญหาของตนเอง นายบุญเรือง จึงได้ปรึกษากับทางเจ้าหน้าที่ สกว. ที่เป็นพี่เลี้ยงที่ศูนย์ประสานงาน โหนดทุ่งกุลาร้องไห้เห็นว่า ตนเองรับฟังปัญหาจากสมาชิกกลุ่มเกษตรกรทำนาตำบลศรีสว่างมีปัญหาเรื่องข้าวหอมมะลิไม่หอม และข้าวแกมพันธุ์อื่น ปนมาหลายพันธุ์ขายไม่ได้ราคา อยากศึกษาเรื่องการทำแนวข้าวปลูกแบบสมัยเก่าจะทำเป็นโครงการจะทำได้หรือไม่ ถ้าทำได้จะทำอย่างไร ทางเจ้าหน้าที่ประจำโหนดได้เข้าไปพูดคุยกับกลุ่มองค์กรชาวบ้านว่าสนใจจะศึกษาเรื่องนี้จริงหรือไม่ เป็นปัญหาจริงหรือไม่ หรือเป็นแค่ความยากของ

นายบุญเรืองเอง ก็ได้ข้อสรุปว่าเรื่องนี้เป็นปัญหาจริง ชาวนาเดื่อคร้อต้องการแก้ไขปัญหานี้จริง จึงให้นายบุญเรือง หาทีมงานที่จะมาทำการศึกษาเรื่องการทำแนวข้าวปลูกนี้

ทีมงานในเบื้องต้นทางพี่เลี้ยงบอกว่าให้หาทีมงานที่จะมาทำงานเรื่องการศึกษาวิจัยเรื่องนี้มา 4 - 5 คน นายบุญเรืองจึงได้ชวนเพื่อน ๆ ที่ทำงานอยู่ในโรงสีกลุ่มเกษตรกรทำนาตำบลศรีสว่างที่มีความสนใจและมีเวลาทำงานด้านสังคม ด้วยกันมาเป็นทีม ซึ่งเป็นชาวนาในพื้นที่ตำบลศรีสว่าง คือ นายบุญเลิศ อ่อนอ่าง คำ, นายบุญเลิศ ขาวสะอาด และได้ชวนนายบุญยงค์ บัวบุผา ที่เคยทำการศึกษาวิจัยเรื่องยาสมุนไพร จากโรงพยาบาลกาฬสินธุ์ มาร่วมทีม หลังจากนั้นได้พูดคุยกันยังขาดอีก 2 ส่วนคือคนที่จะช่วยในเรื่องการจดบันทึก และส่วนที่ปรึกษา ทางทีมพี่เลี้ยงเลยแนะนำให้ชวนคุณกนกวรรณ ศรีคำภา เจ้าหน้าที่เครือข่ายเกษตรกรทางเลือกภูมินิเวศทุ่งกุลาร้องไห้ ซึ่งทำงานเกี่ยวข้องกับเรื่องข้าวและด้านการทำเกษตรกรรมในเขตพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้แห่งนี้ และเคยทำงานร่วมกับทางกลุ่มเกษตรกรทำนาศรีสว่างมาแล้วและมีความสนใจเรื่องพันธุกรรมข้าวนี้อยู่แล้วมาเป็นทีมช่วยในเรื่องการบันทึกและงานเอกสารต่าง ๆ

นอกจากนี้ยัง ส่วนที่เป็นที่ปรึกษา ซึ่งลักษณะงานเป็นเรื่องเกษตรเรื่องการทำนา น่าจะเชิญคนที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนี้และรู้เรื่องกับกลุ่มนี้มาตลอดมาช่วยให้คำแนะนำมุมมองการทำงานของทีม นั่นคือ นายสำเริง บุญคำ เกษตรอำเภอรวัชบุรี ซึ่งเป็นผู้ที่มีความคุ้นเคยกับกลุ่มเกษตรกรทำนาตำบลศรีสว่างเป็นอย่างดีตั้งแต่สมัยที่ท่านทำงานอยู่ที่สำนักงานเกษตรจังหวัดร้อยเอ็ดแล้ว ส่วนอีกท่านหนึ่งคือบุคคลที่มีความรู้และเป็นคนในชุมชนคือเป็นอาจารย์ใหญ่โรงเรียนบ้านห้วยดง คือนายณรงค์ ขุมเงิน

ทีมทำงานได้ครบแล้วพร้อมที่จะร่วมมือกันทำงานแล้ว จึงได้มีการนัดหมายมาประชุมกันร่วมกับทางเจ้าหน้าที่โหนด คือ คุณนพรัตน์ ยิ่งเจริญ และเจ้าหน้าที่มูลนิธิกริด คือคุณภาสกร บัวศรี ช่วงเดือนพฤษภาคม 2547 เพื่อทบทวนโครงการสอบถามทีมงานอีกครั้งว่าต้องการทำการชอกหาข้อมูลเพื่อจะมาแก้ไขปัญหของตนเองจริงหรือเปล่า และจะทำการศึกษาหรือชอกหาในเรื่องใดกันแน่ คือทำความเข้าใจกับทุกคนทั้งเรื่องเนื้อหางานและเวลาของคณะที่ทำงานด้วยว่าเป็นไปได้เพียงใด จนเป็นที่เข้าใจกันหมดแล้วจึงจัดทำโครงการจัดทำแผนงานเพื่อส่งไปเสนอกับทางสกว.ภาคที่อยู่เชียงใหม่เพื่อให้ทาง สกว.ภาคพิจารณาอนุมัติโครงการและงบประมาณ

ในการส่งโครงการในช่วงแรกต้องผ่านสำนักงานศูนย์ประสานงาน สกว.โหนด ทุ่งกุลาร้องไห้ก่อน ซึ่งส่งครั้งแรกยังไม่ผ่านการพิจารณาต้องกับมาแก้ไขปรับปรุงโครงการใหม่เสียก่อนจึงส่งใหม่ ปรากฏว่าการส่งโครงการครั้งที่ 2 นี้ เมื่อเดือนสิงหาคม 2547 ซึ่งผ่านการพิจารณาอนุมัติให้ดำเนินการศึกษาได้ในวงเงิน 272,560 บาท ระยะเวลาการศึกษา 1 ปี 4 เดือน (1 กันยายน 2547 - 31 ธันวาคม 2548)

2. ช่วงเตรียมการ

2.1 การเตรียมทีมวิจัย เมื่อได้รับแจ้งจากทางสำนักงาน สกว.ภาคแล้วว่า โครงการศึกษาวิจัย การผลิตแนวข้าวปลูกหอมมะลิคุณภาพดีของเกษตรกรในพื้นที่ตำบลศรีสว่าง อำเภอโพธาราม จังหวัดร้อยเอ็ด แล้ว ทางทีมวิจัยได้กำหนดคนที่เปิดบัญชี ธนาคาร 3 คนเพื่อรอบงบประมาณที่จะสนับสนุนจากสำนักงาน สกว. เมื่อวันที่ 1 ตุลาคม 2547 ที่ธนาคารกรุงไทย สาขาสุวรรณภูมิ หลังจากนั้นได้มีการกำหนดนัดหมาย การประชุมทีมกันอีกครั้งหนึ่งเพื่อจะได้ดำเนินการตามแผนงานในโครงการ โดยได้นำโครงการศึกษาวิจัย มาทบทวนกันอีกครั้งหนึ่งในทีมวิจัยด้วยกัน ซึ่งจะมีการทำความเข้าใจตัวโครงการ เป้าหมาย วัตถุประสงค์ โครงการคือทุกคนต้องเข้าใจว่าพวกเราจะต้องทำอะไร หลังจากนั้นก็มีวางแผนงานร่วมกันว่าจะทำอะไรช่วง ไหน อะไรก่อนหลัง ให้ทุกคนในทีมเข้าใจกระบวนการทำงานร่วมกัน รวมทั้งแบ่งบทบาทการทำงานกัน ภายในทีม คือคนที่เปิดบัญชีธนาคารมี 3 คนคือ นายบุญเรือง จริยา , นายบุญเลิศ อ่อนอังกำ และนางสาว กนกวรรณ ศรีคำภา มีเงื่อนไขการเบิกจ่าย 2 ใน 3 คน การทำการเงินและบัญชีผู้รับผิดชอบหลักคือนางสาว กนกวรรณ และนายบุญเรือง งานเลขานุการการบันทึกข้อมูลและงานเอกสารรวมทั้งงานประสานงานภายใน ทีมวิจัยให้นางสาวกนกวรรณ รับผิดชอบทั้งหมด งานประสานภายในพื้นที่ประสานคนเข้าร่วมให้นายบุญ เลิศ อ่อนอังกำและนายบุญเลิศ ขวสะอาดรับผิดชอบ งานดำเนินการประชุมงานเวทีให้นายบุญเรือง และ นายบุญยงค์ เป็นผู้รับผิดชอบ งานประสานราชการหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องให้นายบุญเรือง รับผิดชอบ ส่วนงานด้านวิชาการ ผู้รับผิดชอบดูแลคือ นายบุญเรือง ,นายบุญยงค์ ,นายสำเริง บุญคำและนายณรงค์ จุม เเงิน ที่ปรึกษาโครงการรับผิดชอบดูแลทั้งหมด เมื่อทำงานไปได้ไม่นานทางทีมวิจัยจึงขอเพิ่มทีมวิจัยทำงาน อีกคนคือ นายบัวพันธ์ เดชศรี ทำหน้าที่ประสานงานกับกลุ่มเป้าหมายในพื้นที่เพิ่มอีก

หลังจากทำความเข้าใจแบ่งบทบาทกันแล้วก็ได้จัดทำแผนงานเพื่อศึกษาข้อมูลชุมชน โดยนายบุญ เรือง รับผิดชอบเรื่องการประสานงานหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ได้ไปหาเอกสารข้อมูลมือสองที่เกี่ยวข้อง พร้อมทั้งกำหนดนัดหมายทำความเข้าใจชี้แจงกับชุมชนช่วงแรกคือต้นเดือน พฤศจิกายน 2547 ซึ่งแต่ละฝ่าย ได้ดำเนินการตามหน้าที่ของตนเองที่ได้รับมอบหมาย

2.2 การเตรียมชุมชน หลังจากการประชุมทีมวิจัยแล้วได้มอบหมายให้นายบุญเลิศ ขวสะอาด และบุญเลิศ อ่อนอังกำไปประสานนัดหมายคนเข้าประชุมชี้แจงโครงการ โดยตามรายละเอียดโครงการเรา ได้กำหนดกลุ่มเป้าหมายไว้ทั้งหมด 75 ครอบครัวหรือ 75 คนจากทั้งหมด 15 หมู่บ้าน หมู่บ้านละ 5 คน ซึ่งได้ กำหนดนัดหมายวันจัดกิจกรรมคือ 10 พฤศจิกายน 2547 มีผู้เข้าร่วมทั้งหมด 36 คน

เริ่มกิจกรรมโดยหัวหน้าโครงการแนะนำทีมวิจัย และเล่าถึงที่มาของโครงการว่าเริ่มจากปัญหาที่ สมาชิกกลุ่มเกษตรกรเล่าให้ฟังถึงเรื่องการนำข้าวไปขายไม่ได้ราคา ต้นทุนการผลิตสูง ปัจจัยการผลิตที่สูง สิ่งที่สามารถควบคุมได้คือ การคัดแนวข้าวปลูกเองจึงได้จัดทำโครงการนี้ขึ้นมา เพื่อค้นหาวิธีการคัดแนวข้าว

แบบเดิมรุ่นปู่ย่า ตายายทำกันอย่างไร และทีมงานวิจัยจะทำอะไรบ้างช่วงไหน งบประมาณการทำงานที่ได้มาจากไหน เป็นที่พอเข้าใจแล้ว หัวหน้าทีมวิจัยจึงแจ้งอีกว่าจะมาสอบถามข้อมูลการทำงานในสมัยก่อนทำกันอย่างไร คัดแนวข้าวกันอย่างไร

กลุ่มเป้าหมายที่มาเข้าร่วมประชุมมีคนอยู่ 3 รุ่น คือ รุ่นปู่ย่า ตายาย อายุ 50 ปีขึ้นไป รุ่น กลางคนมีครอบครัวแล้ว 30 - 49 ปี และส่วนที่เป็นคนรุ่นใหม่อายุน้อยกว่า 30 ปี

จากการประชุมชี้แจงโครงการฯวันนี้คนรุ่นที่ 1 ปู่ย่า ตายาย มีความสุขมากที่จะเป็นคนเล่าความหลังครั้งตนเองยังเด็กและเป็นหนุ่มสาว ถึงแม้ว่าการทำนาในสมัยก่อนจะลำบากทำนายนาก แต่ดูน้ำเสียงการเล่าแล้วท่านเหล่านั้นมีความสุขมากพยายามจะแย่งกันพูด ถึงการต้องตื่นแต่เช้าเพื่อจูงควายไปไถนา การละเล่นประเพณีที่เกี่ยวกับการทำนา การลงแขกเกี่ยวข้าว การลงแขกตีข้าว การจับกันของหนุ่มสาวในสมัยคุณยาย การนอนนาเพื่อเกี่ยวข้าว ตีข้าว สำหรับคนรุ่นลูก รุ่นหลานที่นั่งฟังเหมือนกับเป็นนิทานในสมัยเก่า ไม่เชื่อว่าจะมีความลำบากมากมายในการทำนาอย่างนั้นในชีวิตจริง

การประชุมในวันนี้จบลงด้วยหัวหน้าทีมวิจัยบอกว่าจะมาสอบถามข้อมูลรายละเอียดอีกครั้งในเร็ว ๆ นี้ มีใครยินดีจะเข้าร่วมให้ข้อมูลบ้าง (เพื่อเป็นการเช็คความสนใจของกลุ่มชาวบ้านคนแก่คนแก่) ผู้เข้าร่วมเวทียินดีให้ความร่วมมือกันเป็นส่วนใหญ่แล้วสอบถามเรื่องเวลาจะจัดอีกครั้ง ทางทีมวิจัยบอกจะแจ้งให้ทราบอีกครั้งเป็นการเสร็จในการจัดเวทีวันนี้

หลังจากปิดประชุมแล้วทีมวิจัยได้มีการพูดคุยกันในเรื่องของเวที และกลุ่มเป้าหมาย ในส่วนตัวทีมวิจัยเองก็ดีใจที่มีคนให้ความสนใจมากนึกสนุกในการทำงานแล้ว กลุ่มเป้าหมายที่ให้ข้อมูลก็ดูจะมีความสุขที่มีคนมาสนใจวิธีการทำนาในสมัยตนเองยังเป็นหนุ่มเป็นสาว ดูนัยมีคุณค่าที่อยากจะเล่าให้คนรุ่นหลังฟัง จึงนับว่าเป็นการเริ่มต้นที่ดีของทีมวิจัย

3. การเก็บข้อมูล

การเก็บข้อมูลของทีมได้จาก 2 ส่วน คือ ข้อมูลชุมชน และข้อมูลการทำนา ที่เป็นเอกสารจากส่วนที่เกี่ยวข้อง และข้อมูลจากการลงพื้นที่สัมภาษณ์ โดยการจัดเวทีประชุมกลุ่มย่อย และการสัมภาษณ์รายคน ก่อนการลงพื้นที่เก็บข้อมูลทีมวิจัยจะมาคุยกันว่าในการลงพื้นที่เราต้องการข้อมูลอะไรบ้าง เราจะถามว่าอย่างไร จึงจะได้ข้อมูลว่าอย่างนี้ เช่นข้อมูลเรื่องหนี้สิน เรื่องรายได้ จะใช้เทคนิคอะไรในการถาม จึงได้ตั้งประเด็นร่วมกันภายในทีมเพื่อที่จะให้ได้ข้อมูลครบถ้วนตามกรอบที่ต้องการ

ข้อมูลมือสอง คือส่วนที่เป็นข้อมูลที่มีหน่วยงานอื่น ๆ ทำข้อมูลไว้ เช่น ข้อมูลเรื่องของสภาพชุมชน สังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ การเมือง ข้อมูลแผนพัฒนาตำบลศรีสว่าง ก็จะขอเอกสารจาก องค์การบริหารส่วนตำบลศรีสว่าง จากอำเภอโพธาราย ข้อมูลการทำนา การทำพันธุ์ข้าว ข้อมูลนโยบายเกี่ยวกับการทำนา

ก็จะขอจากส่วนที่เกี่ยวข้องเช่น เกษตรจังหวัด เกษตรอำเภอ ศูนย์วิจัยข้าวสุรินทร์ ,ร้อยเอ็ด ,อุบลราชธานี และข้อมูลเรื่องดินก็จะขอจากสำนักงานศูนย์พัฒนาที่ดินจังหวัดร้อยเอ็ด

การเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์ อันนี้จะเริ่มจากการสอบถามในเวทีกลุ่มย่อยและการลงพื้นที่เก็บจากแบบสอบถามรายคน มีทั้งข้อมูลที่เป็นสภาพทั่วไปของพื้นที่ที่ศรีสว่าง ข้อมูลเรื่องของสภาพชุมชน สังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ การเมือง ทรัพยากรที่มีในชุมชน แหล่งน้ำ ข้อมูลการทำนาในอดีตตั้งแต่จำได้ว่าเป็นการทำอะไร มีพันธุ์ข้าวอะไรบ้าง ทำนาทำไม ทำแล้วขายที่ไหน

การเก็บข้อมูลช่วงนี้เป็นเรื่องสนุกมาก เพราะทีมวิจัยมีอุปกรณ์ช่วยเสริมด้วย โดยทีมวิจัยมีหมากพลู บุหรี่ ไปฝากปู่ย่า ตายายด้วย ไม่ใช่การติดสินบนในการหาข้อมูล แต่เป็นเรื่องที่ ปู่ย่า ตายาย มีการกินกันอยู่แล้ว เพราะทีมวิจัยเรามีบทเรียนคือเวทีแรก จัดเวทีที่วัด กลุ่มเป้าหมายมาเยอะมาก โดยคิดว่าจะไม่นานเลยไม่ได้เตรียมหมากมากินด้วย ทำให้กลับบ้านไปเอาหมากมากินเสียเวลาคุย กับมาคนอื่นคุยไปไกลแล้วต้องกลับมาเล่าใหม่อีกครั้ง บางคนหิวข้าวทีมวิจัยเตรียมอาหาร ไม่ทันผู้เข้าร่วมขอกลับไปกินข้าวที่บ้านก่อนแล้วมาใหม่พร้อมกล่องข้าวมาฝากทีมวิจัยด้วย

กลุ่มเป้าหมายในการให้ข้อมูลมีความสนใจใส่ใจในการที่จะเล่าให้ทีมวิจัยฟังมาก เห็นได้จากการนัดหมายเก็บข้อมูลของทีมวิจัยในแต่ละครั้งกลุ่มเป้าหมาย จะมารอเพื่อที่จะเล่าให้ฟัง บางครั้งมีคนเล่าข้ามขั้นตอน ตายาย ก็จะบอกว่ามันต้องเริ่มจาก เลี้ยงบ้านก่อนแล้วไปเลี้ยงปู่ตา จึงจะไปเลี้ยงตาแยก ซึ่งก็จะเป็นการตรวจสอบข้อมูลไปด้วย

4. ช่วงวิเคราะห์ตรวจสอบข้อมูล

เมื่อเก็บข้อมูลการลงพื้นที่ได้ทุกส่วนแล้ว ทีมวิจัยก็จะนำข้อมูลมาเรียบเรียงให้สามารถเข้าใจได้ง่าย แล้วข้อมูลที่ได้อีกจะนำมาตรวจสอบตามหัวข้อที่แตกประเด็นไว้ เพื่อจะรู้ว่าได้ข้อมูลครบหรือไม่ ยังขาดข้อมูลอะไรบ้าง โดยใช้กรอบประเด็นคำถามที่แตกไว้ตั้งแต่ต้น ว่าตามกรอบประเด็นในแต่ละเรื่องทั้งข้อมูลจากการสอบถามและจากข้อมูลมือสองที่ได้ เพื่อรวมกันให้เป็นข้อมูลชุดเดียวกันและวิเคราะห์ข้อมูลร่วมกันในทีมวิจัย แล้วจัดทำเป็นเอกสารเพื่อเตรียมนำเสนอเพื่อตรวจสอบข้อมูลกับชาวบ้านอีกครั้ง

เวทีการตรวจสอบข้อมูลเป็นการจัดหมายการจัดประชุมกันขึ้นประมาณเดือนมีนาคม 2548 ที่โรงสี กลุ่มเกษตรกรทำนาตำบลศรีสว่าง มีเกษตรกรเป้าหมายเข้าร่วม 75 คน ทางทีมวิจัยได้นำข้อมูลที่ได้จากการเก็บข้อมูลจัดทำเป็นเอกสารแจกกับผู้เข้าร่วมแล้วอ่านให้ฟังดูเอกสารไปด้วยกันในแต่ละเรื่องแล้วสอบถามว่าถูกต้องหรือไม่หรือยังขาดส่วนใด ซึ่งเกษตรกรกลุ่มเป้าหมายก็ตอบถ้าส่วนไหนไม่ถูกต้องก็จะมีการโต้กัน ทำความเข้าใจร่วมกันช่วยการเติมข้อมูลส่วนที่ขาดให้ได้ข้อมูลที่สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

5. ช่วงปฏิบัติการทดลอง

หลังจากเวทีตรวจสอบข้อมูลแล้วเสร็จทางทีมวิจัยได้สอบถามถึงผู้ที่มีความสนใจในการจะร่วมเป็นผู้ทดลองทำแปลงพันธุ์ข้าวหอมมะลิคุณภาพกับทางโครงการวิจัย โดยการขออาสาสมัครจาก 15 หมู่บ้าน ซึ่งในช่วงต้นได้กลุ่มคนที่มีความสนใจเข้าร่วมโครงการจำนวน 15 คน จำนวน 15 ไร่ ที่ลงชื่อไว้ก่อน โดยการสมัครช่วงวันที่ 6 มีนาคม 2548 ซึ่งไม่ได้เริ่มต้นการทำงานแต่อย่างใด

หลังจากนั้นที่วิจัยจึงได้จัดหาเมล็ดพันธุ์ข้าวหอมมะลิคุณภาพดี จากศูนย์ขยายพันธุ์ข้าวจังหวัดสุรินทร์ และปยุอินทรีย์ จากจังหวัดชัยภูมิ ซึ่งกว่าจะได้วัสดุเมล็ดพันธุ์ก็เป็นช่วงเดือนพฤษภาคม 2548 แล้ว ทีมวิจัยได้จัดประชุมเพื่อวางกรอบการทดลองหรือเงื่อนไขในการทดลองแปลงแนวข้าวปลูก ในส่วนของทีมก่อนจึงนำข้อมูลไปจัดประชุมกับกลุ่มเป้าหมายที่สมัครไว้แล้ว จากสมาชิกที่สมัครไว้ 15 คนหลังจากคุยกรอบแล้วผู้ที่สนใจจะทำการทดลองได้ มี 6 คน นอกนั้นได้ดำเนินการทำนาหว่านไปเรียบร้อยแล้ว เพราะรอทีมวิจัยไม่ไหว บางคนสนใจแต่ก็ไม่สามารถเข้ากรอบได้เพราะให้ใช้ปุ๋ยเคมีหว่านไปพร้อมข้าวเรียบร้อยแล้ว และเมล็ดพันธุ์ที่ใช้ 80 กิโลกรัมต่อไร่ ซึ่งมากไปและกรอบของทีมคือไม่ใช้ปุ๋ยเคมี ข้าวพันธุ์ต้องไม่เกิน 50 กิโลกรัมต่อไร่ มีอยู่รายหนึ่งสนใจว่าจะไปทำการทดลองโดยการไถนาที่อยู่แล้วทิ้ง แต่พอไปคุยกับครอบครัวแล้วไม่มีคนเห็นด้วย ปัญหาที่ทำให้ได้ผู้ทดลองน้อยเนื่องจากต้องเกี่ยวเองด้วยมือ เพราะว่ากลุ่มผู้ที่จะทดลองส่วนใหญ่เป็นคนสูงอายุ อยากจะทำนาแบบดั้งเดิมที่ตัวเองเคยทำมาแต่พอคุยกันคนในครอบครัวแล้วในส่วนของลูกหลานไม่เอาด้วย เพราะกลัวทำไม่ไหว จึงมีกลุ่มเป้าหมายทดลองแค่ 5 แปลง 5 คนเท่านั้น และทีมวิจัยจึงได้ปรับเปลี่ยนมาทดลองในแปลงที่ศูนย์กริดจำนวน 2 แปลงคือ ทำนาคำ 1 แปลงจำนวน 4 ไร่ และทำนาหว่าน 1 แปลงจำนวน 3 ไร่

กลุ่มเป้าหมายที่ไม่ได้เข้าร่วมเป็นผู้ทำแปลงทดลอง เมื่อมีการลงพื้นที่ติดตามผลการทดลองหรือสังเกตลักษณะพันธุ์ข้าว หรือช่วงตัดพันธุ์ปัน ก็สนใจเข้าร่วมเรียนรู้ด้วย ร่วมประชุมร่วมอภิปรายหาคุณลักษณะแปลงลักษณะพันธุ์ข้าวร่วมกัน เป็นที่สนุกสนาน

6. ช่วงการสรุปผลการทดลอง

เมื่อเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จ และเก็บบรรจุกาชนะเรียบร้อยแล้วทีมวิจัยได้นัดหมายผู้ทดลองทำการสรุปผลการทดลองร่วมกัน ว่าการทดลองของแต่ละแปลงเป็นอย่างไร จากการที่มีการลงพื้นที่ตรวจสอบตัดพันธุ์ปันนี้มีผลอย่างไร ผลผลิตที่ได้ต่อไร่ได้มากน้อยแค่ไหน ซึ่งโดยเฉลี่ยแล้วผลผลิตที่ได้ต่อไร่ละ 340 กิโลกรัมต่อไร่ ซึ่งทุกคนบอกว่าเก็บไว้ทำพันธุ์เอง ไม่ขายก็มีเกษตรกรบ้านข้างเคียงมีความสนใจในการทำนาข้าวพันธุ์มาติดต่อขอซื้อกับผู้ทดลองเป็นจำนวนมาก แต่ผู้ทดลองบอกว่าไม่ขายจะเก็บไว้เอง และถ้าสนใจในปีหน้าจะพาทำแปลงแนวข้าวเองให้เข้าร่วมโครงการกับตน

ลักษณะพันธุ์ข้าวที่ได้เมื่อสีเป็นข้าวกล้องออกมาจะไม่มีเมล็ดพันธุ์ปนเลยน้ำหนักจะดี “สังเกตได้จากการบรรจุปี๊บแล้วชั่ง จะได้น้ำหนักเป็น 10.8 กิโลกรัม มากกว่าข้าวเคมี นายแดงบอก ”

จากการวิเคราะห์ร่วมกันในทีมวิจัยและคนทดลอง มองว่าที่คนไม่ทำการคัดแนวข้าวเพราะใช้รถเกี่ยวจะง่ายกว่า แต่ปัญหาก็ทำให้ข้าวปน หรือติดมาจากรถเกี่ยว ทำให้ข้าวปน ถ้าทำการปลูกแปลงใหญ่ใช้รถเกี่ยวน่าจะมีความสะอาดรถเกี่ยวให้ดีกว่านี้ก็จะทำได้เหมือนกัน และการทำแปลงทดลองแบบนาหว่านนี้ถ้าหว่านหนาหรือใช้เมล็ดพันธุ์มากจะสามารถควบคุมหญ้าได้ แต่ข้อเสียคือไม่สามารถลงแปลงตัดพันธุ์ปนได้เพราะข้าวจะขึ้นหนามาก บางคนก็จะบอกถ้าใช้รถเกี่ยวต้องหว่านให้หนา ๆ ไว้เพราะถ้าข้าวบางแล้วเกี่ยวยากจะไม่ได้ข้าวด้วย

7. ช่วงการเสนอผล / รายงาน

เมื่อได้ข้อมูลพร้อมแล้วก็นำไปสู่การสรุปผลการศึกษา ซึ่งเป็นขั้นตอนสุดท้ายของการทำโครงการวิจัย ในขั้นตอนนี้ ทีมวิจัยได้นำข้อมูลการศึกษา ซึ่งเป็นเอกสาร ที่ใช้ในการประกอบเวที นำเสนอข้อมูลผลการศึกษา / วิเคราะห์ปัญหาและแนวทางในการแก้ไข โดยมีเกษตรกร เจ้าพนักงานศูนย์ขยายพันธุ์พืชเจ้าพนักงานเกษตร มาร่วมแลกเปลี่ยนแสดงความคิดเห็นและเพิ่มเติมข้อมูล รวมทั้งคิดค้นหาแนวทางในการส่งเสริมขยายผลการผลิตแนวข้าวปลูกให้เพิ่มมากขึ้นอีก

จากการสรุปข้อมูลร่วมกันกับผู้ทดลองทีมวิจัยได้เตรียมข้อมูลจากผลการทดลองปฏิบัติการเสนอกับเกษตรกรกลุ่มเป้าหมายจากพื้นที่ตำบลศรีสว่าง และกลุ่มผู้ที่มีความสนใจเรื่องการทำนาแปลงแนวข้าวปลูก ช่วงเดือนมกราคม 2549 โดยมีผู้ให้ความสนใจจากนอกตำบลศรีสว่างหลายกลุ่มคน คือจากอำเภอห้วยบุรี จากเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกทุ่งกุลาร้องไห้ อำเภอเกษตรสุวรรณภูมิ และอำเภอปทุมรัตน์ จากเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกร้อยเอ็ด จากอำเภอเสลภูมิ ซึ่งเป็นกลุ่มที่ให้ความสำคัญในเรื่องการอนุรักษ์พันธุกรรมกรเป็นเจ้าของพันธุ์อยู่แล้ว จากเวทีประชุมเกษตรกรเห็นความสำคัญในเรื่องการเก็บเมล็ดพันธุ์เอง การเป็นเจ้าของเมล็ดพันธุ์ และได้แผนงานว่ามีเกษตรกรอยากจะทำแปลงข้าวพันธุ์ไว้ใช้เองในครอบครัวเป็นจำนวนมาก มีบางคนเสนอให้ทำแปลงรวมของหมู่บ้าน บางคนเสนอให้ทางตำบลหาที่ทำแปลงแนวข้าวของตำบล และให้มีเครื่องเกี่ยวข้าวของตำบลไว้เกี่ยวข้าวแปลงพันธุ์เองโดยเฉพาะ บางคนบอกตนเองจะทำไม่ไหว จะขอเป็นผู้ซื้อจากเพื่อนบ้านเอง ซึ่งก็เป็นข้อเสนอต่อการจะปรับปรุงพันธุ์ข้าวที่เกษตรกรเสนอมา เพื่อที่จะให้ตำบลศรีสว่างแก้ปัญหาของตนเองได้ในเรื่องคุณภาพข้าวหอมมะลิ และการลดต้นทุนในการซื้อเมล็ดพันธุ์ข้าวจากข้างนอกตำบล

*****_*****

บทที่ 3

บริบทชุมชน

ข้อมูลชุมชน

1. สภาพพื้นที่ตำบลศรีสว่าง

สภาพพื้นที่ของตำบลศรีสว่าง ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ ลักษณะภูมิประเทศทั่วไป เป็นที่ราบทุ่งนาโล่ง พื้นที่บริเวณที่สูงที่สุด คือบ้านโพนดวน หมู่ที่ 1 รองลงมา คือบ้านสะแบงดาก หมู่ที่ 2 ส่วนพื้นที่ต่ำสุดคือบริเวณบ้านโนนพะยอม หมู่ที่ 8 สภาพดินเป็นดินร่วนปนทราย – ดินเหนียวปนทราย อุดมน้ำปานกลาง มีพื้นที่ 31,743 ไร่ หรือ 50.78 ตารางกิโลเมตร (ตร.กม) พื้นที่ทั้งหมดแยกเป็นพื้นที่สำหรับการทำนาจำนวน 27,143 ไร่ พื้นที่สวนจำนวน 848 ไร่ พื้นที่บริเวณตั้งบ้านเรือนจำนวน 2,307 ไร่ และมีพื้นที่สาธารณะประโยชน์ที่ชาวบ้านใช้ร่วมกันจำนวน 1,445 ไร่ ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนา และเลี้ยงวัว – ควาย เป็นอาชีพรอง

ตำบลศรีสว่างประกอบไปด้วย ชุมชนจำนวน 15 ชุมชน 16 เขตการปกครอง เดิมนั้นตำบลศรีสว่างเป็นส่วนหนึ่งของตำบลสามขา อ.สุวรรณภูมิ จ.ร้อยเอ็ด ต่อมาโดยได้แยกการปกครองออกจากตำบลสามขา เมื่อปี 2519 และมีกำนันคนแรกคือ นายเพียร แก่นคำ

2. ความเป็นมาของตำบลศรีสว่าง

เมื่อปี พ.ศ. 2519 ตำบลศรีสว่างได้ขอแยกตัวจากการปกครองร่วมกันกับตำบลสามขา อำเภอโพนทราย จังหวัดร้อยเอ็ด ออกมาบริหารและปกครองตนเอง โดยมีหมู่บ้านที่ขึ้นการปกครองกับตำบลศรีสว่างในครั้งแรก 10 หมู่บ้าน โดยเมื่อแยกการปกครองได้มีกำนันคนแรกในการปกครองตำบลศรีสว่างคือ นายเพียร แก่นคำ ซึ่งดำรงตำแหน่งจาก พ.ศ.2519 ถึง พ.ศ. 2541 และกำนันคนที่ 2 คือ นายสมนึก เสมอ ดำรงตำแหน่งจาก พ.ศ.2541 ถึง พ.ศ.2546 และกำนันคนที่ 3 คือ นาย หนูกัน ด่านซ้าย ดำรงตำแหน่งจาก พ.ศ. 2546 จนถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2548)

3. ประวัติความเป็นมาของชุมชนในตำบลศรีสว่าง

ชุมชนในพื้นที่ตำบลศรีสว่าง เดิมมีชุมชนขนาดใหญ่อยู่ประมาณ 2 ชุมชน คือ บ้านสว่างโพนดวน และบ้านดงหมากไฟ ชุมชนเหล่านี้ตั้งบ้านเรือนมาก่อนที่จะมาการจัดตั้งเขตการปกครอง ตามระบบราชการ เช่นในปัจจุบัน

บ้านสว่าง ตามหลักฐานที่สืบค้นได้ ข้อมูลจากการบอกเล่าของพ่อชัย พันลา ชาวบ้านสว่าง อายุ 76 ปี ซึ่งมีเชื้อสายเขมร และปัจจุบัน ยังใช้ภาษาเขมรในการสื่อสารได้ชัดเจน เล่าว่า กลุ่มคนที่บ้านตั้งบ้านเรือนคือปู่ของตนเอง ซึ่งในช่วงนั้นชาวบ้านปราสาท อ.ท่าตูม จ.สุรินทร์ จะเดินทางไปซื้อเกลือที่บ่อพันขัน โดยเดินทางผ่านเส้นทางนี้ (บ้านสว่าง) ในระหว่างการเดินทางจากบ้านปราสาทไปยังบ่อพันขัน ระหว่างทางก็จะหยุดพักแรมที่บริเวณนี้ (บ้านสว่างในปัจจุบัน) และจึงเดินทางต่อไปยังบ่อพันขัน

และเมื่อถึงเวลาเดินทางกลับจากบ่อพันขัน ไปยังบ้านปราสาท ก็จะมาหยุดพักพิงในพื้นที่นี้ บริเวณดังกล่าวจึงเป็นที่อยู่พักพอรอแสงสว่าง ก่อนที่ขบวนคนซื้อเกลือจะเดินทาง ทั้งการเดินทางไปและการเดินทางกลับ จึงเรียกกันติดปากว่า โนนสว่าง

การเดินทางผ่านของชาวบ้านปราสาท ที่ผ่านไปซื้อเกลือที่บ่อพันขัน ได้เห็นบริเวณโนนสว่าง ว่าเป็นพื้นที่ราบ น้ำท่าอุดมสมบูรณ์ เหมาะการประกอบอาชีพเกษตรกรรม ปู่ของพ่อชัย พันลาพร้อมกับชาวบ้านอีก 10 ครอบครัว ซึ่งมาจากบ้านปราสาท และบ้านกระสัง อ.ท่าตูม จ.สุรินทร์ จึงได้อพยพได้ย้ายเข้ามาตั้งบ้านเรือนในบริเวณโนนสว่าง และเรียกกันต่อมาว่า “บ้านสว่าง”

จากการบอกเล่าของพ่อชัย พันลา ว่าปู่ของตนเองเป็นคนกลุ่มแรกที่เข้าตั้งบ้านเรือน ซึ่งปู่ของพ่อชัย พันลามีอายุประมาณ 80 ปี จึงเสียชีวิต ส่วนพ่อของพ่อชัย พันลา มีอายุประมาณ 87 ปี จึงเสียชีวิต ส่วนพ่อชัย พันลาปัจจุบันอายุ 76 ปี เมื่อไล่เรียงข้อมูลดังกล่าว พออนุมานได้ว่า ชุมชนบ้านสว่างเริ่มมีการตั้งบ้านเรือนประมาณช่วง ปี 2305 ถึงปัจจุบันชุมชนนี้ตั้งมาแล้วประมาณ 243 ปี ประชากรในบ้านสว่าง ที่มีอายุประมาณ 40 – 80 ปี ยังคงใช้ภาษาเขมรในการสนทนากันอยู่ ส่วนคนหนุ่มสาวส่วนมากจะใช้ภาษาอีสานในการสื่อสารกัน

บ้านดงหมากไฟ มีกลุ่มคนจำนวน 5 กลุ่ม ที่ได้อพยพเข้ามาตั้งบ้านเรือนในช่วงสมัยรัชการที่ 5 ช่วงประมาณ ปี พ.ศ.2508 โดยมีนายสอน สอนวิชา เป็นผู้นำกลุ่มที่ 1 และต่อมากลุ่มที่ 2 เป็นชาวบ้านที่เดินทางมาจากบ้านน้อยห้างหัว อ.สุวรรณภูมิ จ.ร้อยเอ็ด กลุ่มที่ 3 เดินทางมาจากบ้านโพนทัน อ.สุวรรณภูมิ จ.ร้อยเอ็ด กลุ่มที่ 4 เป็นชาวบ้านที่อพยพมาจากบ้านโคกกลาง และบ้านโนนยาง จ.ศรีสะเกษ ส่วนกลุ่มที่ 4 อพยพมาจากบ้านหลักด่าน อ.ราษีไศล จ.ศรีสะเกษ

เดิมบ้านดงหมากไฟ เรียกว่า บ้านดงอัครี ต่อมาได้มีการเปลี่ยนเป็นบ้านดงหมากไฟ โดยมีความหมายจากคำว่า “อัครี” ซึ่งแปลว่า “ไฟ” จึงเปลี่ยนชื่อใหม่และเรียกให้คล้องจอง ว่า “บ้านดงหมากไฟ” และใช้เรียกกันต่อมาจนถึงปัจจุบัน

ส่วนชุมชนอื่น ได้แก่บ้านดอนขาม มีการก่อตั้งช่วงประมาณ ปี พ.ศ. 2448 โดยเป็นชาวบ้านที่ย้ายมาจาก บ้านหัวลูก ต.เปือย อ.สุวรรณภูมิ จ.ร้อยเอ็ด บ้านสะแบงตากก่อตั้งเมื่อปี พ.ศ. 2496 โดยมีชาวบ้านอพยพมาจากบ้านสว่าง บ้านโพนควน บ้านแคน และบ้านโนนสูง ที่ได้อพยพมาพร้อมกัน

บ้านห้วยคง หรือ “โนนมันปลา” หมู่บ้านนี้ก่อตั้งเมื่อปี พ.ศ. 2460 โดยมีชาวบ้านอพยพมาจากบ้านหนองคู บ้านฝั้ว – เพี้ยมาตร เข้ามาตั้งบ้านเรือนก่อน จำนวน 4 ครอบครัว จากนั้นได้มีชาวบ้านเดินทางมาจากบ้านหนองฮี อีก จำนวน 5 ครอบครัว อพยพมาอยู่รวมกัน จนชุมชนขยายใหญ่ขึ้นอย่างต่อเนื่องในปัจจุบัน

บ้านโนนเจริญ เป็นส่วนหนึ่งของบ้านโนนควนสาวเอ้ ซึ่งประมาณ ปี 2521 บ้านโนนควนมีจำนวนประชากรหนาแน่น จึงได้แยกการปกครองเป็น “บ้านโนนเจริญ” หมู่ที่ 7 จนถึงปัจจุบัน

บ้านโนนพะยอม เมื่อประมาณ ปีพ.ศ. 2488 มีชาวบ้านเดินทางมาจากบ้านผือโปด อ.สุวรรณภูมิ มาตั้งบ้านเรือนอยู่ ในบริเวณเนินสูงมีต้นพะยอม จึงเรียก “คุ้มโนนพะยอม” ต่อมาปี พ.ศ. 2524 ได้แยกการปกครองออกจากบ้านสะแบงตาก มาเป็นบ้านโนนพะยอม หมู่ที่ 8 จนถึงปัจจุบัน

บ้านโนนสะอาด เป็นชุมชนเดียวกันกับบ้านคงหมากไฟ เพียงแต่แยกการปกครองจากบ้านคงหมากไฟ เป็นบ้านโนนสะอาด หมู่ที่ 9

บ้านศรีสว่าง ก็เป็นชุมชนเดียวกันกับบ้านสว่าง เพียงแยกการปกครองออกจากบ้านสว่าง มาเป็นบ้านศรีสว่างหมู่ที่ 10

บ้านห้วยคง หมู่ที่ 12 เป็นชุมชนเดียวกับบ้านห้วยคงหมู่ที่ 6 โดยบ้านห้วยคงได้แยกการปกครองมาเป็นหมู่ที่ 12 เมื่อปี พ.ศ. 2534 จนถึงปัจจุบัน

บ้านทุ่งสระแก เป็นชุมชนขยาย โดยได้แยกการปกครองออกจากบ้านสะแบงตาก เมื่อปี พ.ศ. 2535 จนถึงปัจจุบัน

บ้านโนนนางาม เป็นชุมชนที่แบ่งการปกครองออกมาจากบ้านโนนเจริญ โดยแยกการปกครองเมื่อปี พ.ศ. 2536 จนถึงปัจจุบัน ส่วนบ้านแสงสว่าง ก็เป็นชุมชนที่แยกการปกครอง เช่นเดียวกัน โดยบ้านแสงสว่างได้แยกการปกครองออกมาจากบ้านสว่าง หมู่ที่ 4 เมื่อปี พ.ศ. 2544 มาเป็นบ้านศรีสว่าง หมู่ที่ 15 จนถึงปัจจุบัน

ชุมชนในตำบลศรีสว่าง จึงประกอบไปด้วย ประชากรที่มาจากท้องถิ่น และหลายชาติพันธุ์ เช่น กลุ่มลาว เขมร และส่วยที่มาจากพื้นที่แถบ จังหวัดศรีสะเกษ ที่อยู่รวมกันอย่างสันติสุขมาจนถึงปัจจุบัน

● ลักษณะชุมชน

การตั้งบ้านเรือนของชาวบ้านชุมชนศรีสว่าง ทั้ง 15 หมู่บ้าน ในปัจจุบัน มีการอยู่ตามคุ้มที่สัมพันธ์ตามเครือญาติ ลักษณะบ้านเรือนอยู่กันหนาแน่น รอบ ๆ ชุมชน จะเป็นที่นา โดยชุมชนจะมีลักษณะเป็นที่โคกดอน พื้นดินสูงกว่าที่นา ซึ่งมาจากที่ดินซึ่งเป็นเนินอยู่แล้ว และชาวบ้านขนดินมาถมที่สำหรับปลูกบ้านให้สูงขึ้น บริเวณที่ตั้งชุมชนจึงมีความสูงมากกว่าที่นา

ตามหลักฐานที่ปรากฏ และสามารถสืบค้นได้ว่า ชุมชนในพื้นที่ ตำบลศรีสว่าง เริ่มมีการก่อตั้งชุมชนในช่วงระหว่าง ปี พ.ศ. 2305 และต่อมาจึงมีการตั้งชุมชนข้างเคียง เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ซึ่งชุมชนได้เพิ่มมากในช่วงประมาณ ปี พ.ศ. 2548 – 2496 จากนั้นจึงมีการย้ายตัวของชาวบ้านจากชุมชนเดิม ไปตั้งบ้านเรือนในพื้นที่ใกล้เคียง และเกิดเป็นชุมชนใหญ่ในเวลาต่อมา ในช่วงปี พ.ศ. 2535 ชาวบ้านในชุมชนใหญ่ ๆ ได้ขอแยกการปกครองขึ้นอีกหลายชุมชน

4. จำนวนครัวเรือน / ประชาชน

ตำบลศรีสว่างมีทั้งหมดจำนวน 15 หมู่บ้าน มีครัวเรือนทั้งหมด 1,324 ครัวเรือน ประชากรจำนวน 7,105 คน ชาย 3,493 คน หญิง 3,612 คน เฉลี่ยครอบครัวละ 5 – 6 คน ประชากรชายหญิง มีจำนวนใกล้เคียงกัน ลักษณะการตั้งบ้านเรือน จะตั้งอยู่ค่อนข้างหนาแน่น โดยอยู่กันเป็นคุ้ม ตามความสัมพันธ์ทางเครือญาติ ลักษณะบ้านเรือนที่อยู่อาศัย 99 % เป็นการสร้างแบบถาวร มีความแข็งแรงมั่นคง

ประชากร ประชากรในตำบลศรีสว่างมีทั้งหมด 1,339 ครอบครัว จาก 15 หมู่บ้าน เป็นครอบครัวของเกษตรกรทั้งหมด มีประชากรรวม 7,394 คน แยกเป็นประชากรชาย 3,696 คน ประชากรหญิง 3,698 คน

ประชากรของตำบลศรีสว่างมี 15 หมู่บ้านมีจำนวนประชากรทั้งหมดดังนี้

บ้าน	หมู่ที่	ครอบครัว	ประชากรรวม	ชาย	หญิง
บ้านโพนดอน	1	94	492	253	239
บ้านแสงตาก	2	49	259	125	134
บ้านดอนขาม	3	114	582	301	281
บ้านสว่าง	4	122	671	345	326
บ้านดงหมากไฟ	5	110	667	332	335
บ้านหัวดง	6	95	541	278	263
บ้านโนนเจริญ	7	97	511	268	243
บ้านโนนพะยอม	8	30	172	84	88
บ้านโนนสะอาด	9	63	377	189	188
บ้านศรีสว่าง	10	135	688	348	340
บ้านบ่อแก้ว	11	98	574	285	289
บ้านหัวดง	12	108	642	323	319

บ้านทุ่งสะแก	13	52	285	135	150
บ้านโพนนางา	14	101	521	251	270
บ้านแสงสว่าง	15	71	412	204	280
รวม	15หมู่บ้าน	1,339	7,394 คน	3,696 คน	3,698 คน

5. ที่ตั้งอาณาเขตและเส้นทางเข้าถึง

ตำบลศรีสว่าง อำเภอโพธาราย จังหวัดร้อยเอ็ด ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของอำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด โดยการเดินทางมาที่ตำบลศรีสว่าง อำเภอโพธาราย จะต้องเดินทางผ่านอำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด ผ่านอำเภอเมืองสรวง และอำเภอสุวรรณภูมิ เข้าตำบลศรีสว่าง โดยมีระยะทางจากจังหวัดร้อยเอ็ดถึงตำบลศรีสว่างประมาณ 85 กิโลเมตร และจากอำเภอโพธารายถึงตำบลศรีสว่าง จำนวน ระยะทาง 12 กิโลเมตร เส้นทางลาดยางจากทางอำเภอสุวรรณภูมิ ผ่านกลางตำบลศรีสว่างไปทางอำเภอโพธารายและอำเภอรามัญไศล ซึ่งมีอาณาเขตดังต่อไปนี้

ทิศเหนือ จดเขตตำบล บ่อพันขัน อำเภอสุวรรณภูมิ และ ตำบลเด่นราษฎร์ ตำบลคู่อึ่ง อำเภอหนองฮี

ทิศใต้ จดเขตตำบลท่าหาดยาว ตำบลสามขา และตำบลยางคำ อำเภอโพธาราย

ทิศตะวันออก จดเขตตำบลโพธาราย อำเภอโพธาราย

ทิศตะวันตก จดเขตตำบลสระคู ตำบลทุ่งกุลาร อำเภอสุวรรณภูมิ

ถนนลาดยางทางหลวงจังหวัดสาย ภูพระโกนา - รามัญไศล ผ่านตำบลศรีสว่าง จากทางอำเภอสุวรรณภูมิ ผ่านกลางตำบลศรีสว่างไปทางอำเภอโพธารายและอำเภอรามัญไศล ระยะทาง 30 กิโลเมตร

6. สภาพทางกายภาพและทรัพยากรธรรมชาติ

● ทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญ

ตำบลศรีสว่างมีพื้นที่ทั้งหมด 100.39 ตารางกิโลเมตร หรือ 62,743.75 ไร่ เนื่องจากสภาพพื้นที่ตำบลศรีสว่างตั้งอยู่ในเขต ทุ่งกุลาร้องไห้ พื้นที่ส่วนมากจึงมีสภาพเป็นทุ่งนา และมีบางส่วนที่มีการ กั้นเขตรักษาไว้เป็นพื้นที่สาธารณะประโยชน์ เพื่อให้ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์ร่วมกัน โดยมีพื้นที่สาธารณะประโยชน์ จำนวน 1,445 ไร่ นอกจากที่สาธารณะแล้ว ยังมีแหล่งน้ำสาธารณะประโยชน์ ที่ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์ มีพื้นที่รวมกันจำนวน 696 ไร่

ที่ดิน ลักษณะพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นดินร่วนปนทราย ดินมีความอุดมสมบูรณ์ต่ำ ดินไม่สามารถเก็บกักน้ำไว้ได้นาน และดินเหนียวปนทรายพื้นที่เหมาะสำหรับการปลูกข้าวหอมมะลิแบ่งเป็นที่ย่อยอาศัย 2,445

ไร่ และเป็นพื้นที่ทำการเกษตรจำนวน 33,511 ไร่ ซึ่งแบ่งเป็นพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำ เป็นทุ่งนาโล่ง พื้นที่ลุ่มประมาณ 25,968 ไร่ พื้นที่ดอน ประมาณ 7,842 ไร่ นอกนั้นเป็นพื้นที่ราบประมาณ 1,592 ไร่

แหล่งน้ำตามธรรมชาติ ตำบลศรีสว่างมีพื้นที่ ที่เป็นแหล่งน้ำตามธรรมชาติทั้งหมด ประมาณ 696 ไร่ ซึ่งสามารถแยกแหล่งน้ำตามธรรมชาติได้ดังนี้

1. ลำน้ำเสียว มีต้นกำเนิดมาจาก อ.บรบือ จ.มหาสารคาม ไหลไปจดแม่น้ำมูลที่ อ.ราชโสต จ.ศรีสะเกษ ความยาวตามทางน้ำ ประมาณ 225 กิโลเมตร ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของตำบลตามแนวยาวพื้นที่ ประมาณ 50 ไร่ ไหลผ่านมาจากตำบลสะแก อำเภอสวรรณภูมิ ผ่านตำบลศรีสว่าง ไปตำบลโพนทราย อำเภอบริหารเมืองมรุกขนคร 15 กิโลเมตร เกษตรกรใช้ประโยชน์จากลำน้ำเสียวในการใช้น้ำอุปโภค และบริโภค และเป็นแหล่งน้ำในการเลี้ยงสัตว์ รวมถึงเป็นแหล่งหาอาหารจับสัตว์น้ำ
2. หนองใหญ่ อยู่ในพื้นที่ระหว่างบ้านโพนดอน หมู่ที่ 1 บ้านโนนเจริญหมู่ที่ 7 และบ้านโพนนางาม หมู่ที่ 14 มีพื้นที่ 20 ไร่ ความลึก ประมาณ 2 เมตร ใช้ประโยชน์ในการเลี้ยงสัตว์ ปล่อยปลา และจัดงานประเพณี
3. หนองนามแดงอยู่ ทางทิศเหนือของบ้านดอนขามใช้ทำน้ำประปาที่มีเนื้อที่ 61 ไร่
4. หนองสามขาม อยู่ในพื้นที่บ้านดอนขามหมู่ที่ 3 มีพื้นที่ทั้งหมด 150 ไร่ ใช้ประโยชน์ในการเลี้ยงสัตว์ การประมงจับสัตว์น้ำ และใช้น้ำในการอุปโภคและบริโภค
5. กุดจาง อยู่ในพื้นที่หมู่ที่ 4 บ้านสว่าง มีพื้นที่ประมาณ 200 ไร่ การใช้ประโยชน์ในการจัดงานประเพณีแข่งเรือยาวในงานประเพณีโคกตาโคกไชยของบ้านสว่างและงานลอยกระทงประจำปี รวมทั้งใช้จับสัตว์น้ำใช้ทำน้ำประปา
6. หนองคู อยู่ในพื้นที่หมู่ที่ 5 บ้าน บ้านดงหมากไฟพื้นที่ประมาณ 70 ไร่ ใช้ประโยชน์ในการใช้น้ำ อุปโภคและบริโภค
7. หนองจี่เหล็ก อยู่ในพื้นที่หมู่ที่ 6 บ้านห้วยดง ใช้ประโยชน์ในการใช้น้ำอุปโภคและบริโภคและการเลี้ยงสัตว์
8. หนองหอย อยู่ในพื้นที่หมู่ที่ 7 , 1 และหมู่12 บ้านโนนเจริญ การใช้ประโยชน์ในการใช้น้ำอุปโภคและบริโภค การทำการเกษตรและการเลี้ยงสัตว์
9. หนองหินงม / หนองเลิงเทา อยู่ในพื้นที่ หมู่ที่ 8 บ้านโนนพะยอม ใช้ประโยชน์โดยการใช้น้ำอุปโภคและบริโภคร่วมถึงการทำการเกษตรและการเลี้ยงสัตว์
10. บ่อห้วยคน อยู่ในพื้นที่หมู่ที่ 11 บ้านบ่อแก้ว ใช้ประโยชน์โดยการใช้น้ำอุปโภคและบริโภคร่วมถึงการทำการเกษตรและการเลี้ยงสัตว์ ปล่อยปลาน้ำจืด

11. บ่อหัวคงอยู่ในพื้นที่บ้านหัวคงหมู่ที่ 12 มีพื้นที่ 12 ไร่ ใช้ประโยชน์โดยการใช้น้ำอุปโภคและบริโภค รวมถึงการทำการเกษตรและการเลี้ยงสัตว์ปล่อยปลาน้ำจืด ทำน้ำประปา
12. หนองแก อยู่ในพื้นที่หมู่ที่ 13 และหมู่ 2 ใช้ประโยชน์โดยการใช้น้ำอุปโภคและบริโภค รวมถึงการทำการเกษตรและการเลี้ยงสัตว์ มีเนื้อที่ 21 ไร่

แหล่งน้ำที่คนสร้างขึ้น

1. ฝ่าย ในตำบลศรีสว่างมีฝ่ายที่มีการขุดสร้างขึ้นใหม่จำนวน 10 แห่ง และมีการใช้ประโยชน์ในการเก็บกักน้ำในลำน้ำเสียว เพื่อเก็บน้ำไว้ใช้ในฤดูแล้ง ในช่วงเดือนมีนาคม - เมษายน
2. บ่อน้ำตื้น มีจำนวนทั้งหมด 108 แห่ง ในอดีตเมื่อประมาณ 10 กว่าปีที่ผ่านมามีประชาชนมีการใช้ประโยชน์จากบ่อน้ำตื้นจากหมู่บ้าน แต่ในปัจจุบันมีการปรับมาใช้น้ำประปา ประชาชนจึงไม่ค่อยได้ใช้น้ำจากบ่อน้ำตื้นมากนัก

บ่อบาดาล ทั้งหมด 155 แห่ง ทางกรมทรัพยากรได้มาทำการขุดเจาะบ่อบาดาลให้ใช้น้ำเนื่องจากเกิดปัญหาแห้งแล้งขาดน้ำในการอุปโภคและบริโภค แต่ในปัจจุบันในการใช้ประโยชน์น้อยลง และไม่ใช้ไม่ได้เนื่องจากขาดการบำรุงรักษา

แหล่งน้ำเหล่านี้ ชาวบ้านได้ใช้ทั้งการอุปโภค บริโภค และการจับสัตว์น้ำมาเป็นอาหาร รวมทั้งเป็นแหล่งน้ำสำหรับวัว – ควาย เพื่อใช้ดื่มกินด้วย แหล่งน้ำจึงมีความสำคัญต่อการดำรงชีวิต และมีความสำคัญต่อการประกอบอาชีพของชาวบ้านโดยตรง

ปริมาณน้ำฝน ตามปกติในพื้นที่ตำบลศรีสว่างจะมีฝนตกลงมาในช่วงเดือน พฤษภาคม - เดือน พฤศจิกายน ของทุกปี และพบว่าปริมาณน้ำฝนสูงสุด สำหรับ ปีที่ผ่านมา (2521) เฉลี่ย 1,582 มม./ปี และปริมาณน้ำฝนต่ำสุดในปี พ.ศ. 2539 เฉลี่ย 1,095 มม./ ปี และในช่วงปีที่ผ่านมาปริมาณน้ำฝนอยู่ในปริมาณที่ปานกลาง และพื้นที่ที่น้ำท่วมประจำ คือ พื้นที่เรียบลำน้ำเสียว ประมาณ 3,116 ไร่ แต่พื้นที่ประสบภัยแล้งแทบไม่มี

ป่าไม้ พื้นที่ตำบลศรีสว่างเป็นที่ที่มีป่าไม้น้อยที่สุดของอำเภอโพธาราม พื้นที่ป่าส่วนใหญ่จะเป็นป่าไม้เล็กตามริมฝั่งแม่น้ำเสียวป่าทามเสียว และป่าดอนปู่ตา ประมาณ 2 เปอร์เซ็นต์ของพื้นที่ทั้งตำบล มีการใช้ประโยชน์สำหรับป่าน้อยมาก ประชาชนจะปลูกไม้ไว้ใช้สอยตามหัวไร่ปลายนาของตนเอง

7. **สังคมวัฒนธรรม** ประชากรของตำบลศรีสว่างมี 2 เผ่าพันธุ์ หรือ 2 ชุมชนวัฒนธรรมใหญ่ ๆ คือ ชุมชนลาว และชุมชนเขมร

ชุมชนลาว เป็นกลุ่มคนที่มีถิ่นดั้งเดิมของพื้นที่ที่มีการทำมาหากินอยู่ในอาณาบริเวณตำบลศรีสว่าง และมีการอพยพมาจากเขตตำบลบ่อพันขัน และจากตำบลเปลือย เมืองศรีภูมิ และส่วนหนึ่งมาจากทางบ้านสามขา ซึ่งในสมัยก่อนอำเภอโพธารายขึ้นกับการปกครองอำเภอสุวรรณภูมิ และในบางส่วนมาจากตำบลด่าน อำเภอราษีไศล จังหวัดศรีสะเกษ ซึ่งมีการมาตั้งบ้านทำมาหากินอยู่ในบริเวณตำบลศรีสว่างในปัจจุบัน

ชุมชนเขมร เป็นกลุ่มคนที่อพยพมาจากพื้นที่อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์เพื่อมาดั้นเกลือบริเวณพื้นที่บ่อพันขัน เดินทางมาจากอำเภอท่าตูมถึงตรงบริเวณบ้านสว่างปัจจุบันเป็นเวลาเช้าฟ้าสว่างหรือสว่างพอดีเมื่อมาตั้งบ้านอยู่จึงเรียกว่าบ้านสว่าง และมาเจอพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ เลยตั้งบ้านอยู่บริเวณบ้านสว่างที่เป็นพื้นที่ที่ติดกับลำน้ำเสียว

ศาสนา ประชากรทั้งหมดนับถือศาสนาพุทธ ในตำบลศรีสว่างมีวัดทั้งหมด 8 แห่ง

ภาษา ภาษาที่ใช้มีอยู่ 2 ภาษาคือภาษาเขมร และภาษาลาว

การศึกษา ในตำบลศรีสว่างมีโรงเรียนในสังกัดสำนักงานประถมศึกษาในชั้นพื้นฐานคือชั้นอนุบาลถึงชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 จำนวน 3 แห่ง และมีโรงเรียนขยายโอกาสถึง มัธยมศึกษาปีที่ 3 จำนวน 3 แห่ง

ประชากร ประชากรในตำบลศรีสว่างมีทั้งหมด 1,339 ครอบครัว จาก 15 หมู่บ้าน เป็นครอบครัวของเกษตรกรทั้งหมด มีประชากรรวม 7,394 คน แยกเป็นประชากรชาย 3,696 คน ประชากรหญิง 3,698 คน

ด้านสาธารณสุข ในตำบลศรีสว่างมีสถานบริการสาธารณสุขระดับตำบล 2 แห่งคือ ที่บ้านสว่าง และบ้านโนนเจริญ

คมนาคม ตำบลศรีสว่างมีเส้นทางสัญจร ที่สำคัญ จำนวน 3 สาย คือ

- ทางหลวงจังหวัด หมายเลข 2086 จาก อ.สุวรรณภูมิ จ.ร้อยเอ็ด ถึง อ.ราษีไศล จ.ศรีสะเกษ ผ่านตำบลศรีสว่าง ประมาณ 30 กิโลเมตร
- ถนน ร.พ.ช. สาย รอ. 4066 จากบ้านโพธิ์ดอน ถึง บ้านดอนโหมง ตำบลท่าหาดยาว ระยะทาง 5.5 กิโลเมตร

- ถนน ร.พ.ช. สาย รอ. 3052 จากบ้านสว่าง ถึงบ้านโพนทอง ตำบลท่าหาดยาว ระยะทางประมาณ 7 กิโลเมตร

การเมืองการปกครอง ตำบลศรีสว่างมีการแบ่งเขตการปกครองเป็น 15 หมู่บ้าน โดยในแต่ละหมู่บ้านมีผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้ดูแลหมู่บ้านละคน และมีสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลหมู่บ้านละ 2 คน มีนายกองค์การบริหารส่วนตำบลเป็นผู้บริหารงานในระดับตำบล

วัฒนธรรมประเพณี ในอดีตวัฒนธรรมของชุมชนตำบลศรีสว่าง มีการดำเนินวิถีชีวิตในด้านวัฒนธรรมอย่างเคร่งครัดการรักษาศิล การบูชาสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การนับถือผีบรรพบุรุษ ปัจจุบันการดำเนินชีวิตด้านวัฒนธรรมยังไม่แตกต่างจากอดีตมากนัก จากการสอบถามข้อมูลของชุมชนยังมีการนับถือและการปฏิบัติรักษาประเพณีฮีตสิบสองดังนี้

1. ขึ้นปีใหม่	จัดขึ้นเดือนมกราคม
2. บุญข้าวเจี๋ย	จัดขึ้นในเดือนกุมภาพันธ์
3. บุญทอดผ้าป่า	จัดขึ้นตั้งแต่เดือนมกราคม-เมษายน
4. บุญพะเหวด	จัดขึ้นในเดือนมีนาคม
5. บุญสงกรานต์	จัดขึ้นในเดือนเมษายน
6. บุญบั้งไฟ	จัดขึ้นในเดือนพฤษภาคม
7. ประเพณีเข้าพรรษา	จัดขึ้นในเดือนกรกฎาคม
8. บุญข้าวประดับดิน	จัดขึ้นในเดือนสิงหาคม
9. บุญข้าวกระยาสารท/โค่นตาโค่นโย	จัดขึ้นในเดือนตุลาคม
10. บุญออกพรรษา	จัดขึ้นในเดือนตุลาคม
11. บุญกฐิน	จัดขึ้นในเดือนตุลาคม - พฤศจิกายน
12. ประเพณีลอยกระทง	จัดขึ้นในเดือนพฤศจิกายน

กลุ่มองค์กร

ในตำบลศรีสว่างมีการรวมกลุ่มกันทำกิจกรรมหลายกลุ่มทุกประเภท 45 กลุ่ม

1. กลุ่มอาชีพ	8	กลุ่ม
2. กลุ่มออมทรัพย์	19	กลุ่ม
3. กลุ่มทอผ้าไหม	14	กลุ่ม

4. กลุ่มอื่น ๆ 4 กลุ่ม

1 ด้านเศรษฐกิจ

อาชีพ

1. การเกษตรเป็นอาชีพหลัก ได้แก่

- ทำนาข้าว 27,143 ไร่
- ทำสวน 848 ไร่
- อื่น ๆ 5,520 ไร่

2. ทำปศุสัตว์ ส่วนมากเลี้ยงไว้เพื่อเป็นอาหารและเป็นอาชีพเสริมของครอบครัว ซึ่งได้แก่ ไก่พื้นเมือง เป็ด โค กระบือ สุกร

3. การประมง ในพื้นที่ตำบลศรีสว่าง ยังไม่มีเกษตรกรรายใหญ่ที่ผลิตลูกปลาจำหน่ายและเลี้ยงปลาขายเป็นอาชีพ ส่วนใหญ่เลี้ยงไว้เพื่อบริโภค และจำหน่ายบ้าง ส่วนมากจำหน่ายในท้องถิ่น โดยทำบ่อเลี้ยงปลาในนาข้าว

4. ทำธุรกิจได้แก่

- ปั้มน้ำมัน แบบหัวฉีด 6 แห่ง
- ปั้มน้ำมันหลอด 2 แห่ง
- ร้านซ่อม 7 แห่ง
- ร้านค้าชุมชน 10 ร้าน
- อุตสาหกรรมครอบครัว (เย็บผ้า) 2 แห่ง (หมู่ 6 และหมู่ 12)
- อุตสาหกรรมครอบครัว (ขนมจีน) 2 แห่ง (หมู่ 1 และหมู่ 14)
- โรงงานอุตสาหกรรม 1 แห่ง
- โรงสีขนาดใหญ่ 1 แห่ง
- โรงสีขนาดเล็ก 48 แห่ง
- ร้านค้า 42 แห่ง

รายได้

รายได้ในภาคเกษตร

1. รายได้จากการทำนาเฉลี่ย 4,580 บาท / ไร่ ต่อครอบครัว
2. รายได้จากการเลี้ยงสัตว์

รายได้นอกภาคเกษตร

1. รายได้จากการค้าขาย
2. รายได้รับราชการ.
3. รายได้รับจ้างไปทำงานต่างถิ่น

รายได้ในภาคเกษตรและนอกภาคเกษตร

บ้าน	รายได้นอกภาคเกษตร	รายได้ในภาคเกษตร
บ้านโพนควน	14,000	18,000
บ้านแสงตาก	11,650	18,000
บ้านดอนขาม	16,233	17,400
บ้านสว่าง	18,424	16,000
บ้านดงหมากไฟ	15,600	13,000
บ้านหัวดง	14,000	2,800
บ้านโนนเจริญ	15,332	56,300
บ้านโนนพะยอม	16,000	11,000
บ้านโนนสะอาด	17,340	22,000
บ้านศรีสว่าง	17,361	23,000
บ้านบ่อแก้ว	15,000	24,000
บ้านหัวดง	16,300	15,000
บ้านทุ่งสะแก	12,100	14,000
บ้านโพนนางาม	18,400	21,000
บ้านแสงสว่าง	15,310	16,000

รายจ่าย

1. รายจ่ายจากการทำนา เฉลี่ย 2 , 270 บาท ต่อไร่ ต่อครอบครัว.
2. รายจ่ายในการเลี้ยงสัตว์
3. รายจ่ายนอกภาคเกษตร

ผลผลิตข้าวของเกษตรกรในพื้นที่ตำบลศรีสว่างในรอบ 3 ปีที่ผ่านมาสรุปได้ดังนี้

ปี 2543 ผลผลิตข้าวเฉลี่ย 513 กก. ต่อ 1 ไร่

ปี 2545 ผลผลิตข้าวเฉลี่ย 498 กก. ต่อไร่

ปี 2546 ผลผลิตข้าวเฉลี่ย 509 กก.ต่อไร่

ซึ่งสามารถแยกเป็นการคำนวณต้นทุนในการผลิตข้าวได้ดังต่อไปนี้

ต้นทุนการผลิต(ข้าวนาปี/ไร่)ในพื้นที่ตำบลศรีสว่าง อ.โพธาราม จ.ร้อยเอ็ด

ที่	รายการ	ปี พ.ศ.2545	ปี พ.ศ. 2546
1	ค่าเตรียมดิน	400	400
2	ค่าเมล็ดพันธุ์	240	240
3	ค่าปุ๋ยเคมี	231	231
4	ค่าถอนกล้า + ปักดำ	300	300
5	ค่าเก็บเกี่ยว	450	500
6	ค่าขนส่ง	200	200
7	ค่าขนส่ง	100	100
8	ค่าสารเคมี	200	200
	รวมต้นทุนการผลิต	2,221	2,271
	ผลผลิตต่อไร่(กก)	496	509
	รายได้ / ไร่ (บาท)	3,968	4,581
	กำไร /ไร่ (บาท)	1,747	2,310

หนี้สิน

หนี้สินส่วนใหญ่ของประชากรในตำบลศรีสว่าง มีหนี้สินส่วนใหญ่มาจากการลงทุนทำการเกษตร ซึ่งมีแหล่งหนี้สินดังนี้คือ

1. เป็นหนี้ ธ.ก.ส. เฉลี่ยครอบครัวละ 50,000 บาท
2. เป็นหนี้กองทุนเงินล้านเฉลี่ยครอบครัวละ 40,000 บาท.
3. เป็นหนี้กลุ่มออมทรัพย์ในหมู่บ้านเฉลี่ยครอบครัวละ 3,000 บาท
4. เป็นหนี้กลุ่มสหกรณ์เฉลี่ยครอบครัวละ 50,000 บาท

*****_*****

บทที่ 4

ผลการศึกษา

1. ข้อมูลการทำงานจากอดีต – ปัจจุบัน

การศึกษาเพื่อสืบค้นถึงวิถีชีวิตของชาวบ้านเรื่องการทำงานในอดีต เราพบว่า ช่วงประมาณ พ.ศ. 2305 เริ่มมีชาวบ้านจากหลายพื้นที่ ได้อพยพเข้ามาตั้งรกราก ในพื้นที่ทุ่งหญ้าโฆม่ง การเดินทางเข้ามาในพื้นที่ดังกล่าว จะมีชาวบ้านจากชุมชนเขมร จากบ้านปราสาท คนลาว จากพื้นที่อำเภอสุวรรณภูมิ และกลุ่มส่วยที่มาจากแถบอำเภอราษีไศล จังหวัดศรีสะเกษ ทุกกลุ่มคนเดินทางเข้ามาเพื่อแสวงหา พื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ เพื่อทำการผลิตข้าว และอาหาร ในการเลี้ยงครอบครัว

การเลือกตั้งชุมชน ชาวบ้านจะเลือกพื้นที่โคกคอน เป็นที่สูงและมีแหล่งน้ำอยู่ใกล้ เมื่อเลือกพื้นที่ได้แล้ว ก็จะทำการปลูกสร้างบ้านพัก แล้วทำการแผ้วถางพื้นที่รอบเนินดิน หรือรอบชุมชน ซึ่งพื้นที่บริเวณดังกล่าว มักจะมีตาน้ำ ที่ทำให้เกิดแอ่งน้ำขังจำนวนมาก ชาวบ้านจะใช้จอบเสียม ขุดแอ่งน้ำขังเหล่านั้นให้ราบเรียบ และปักคันดิน เพื่อทดน้ำที่ไหลออกจากตาน้ำ ให้ขังในแปลงดิน สำหรับการปลูกข้าว และพืชผัก

การจับจองพื้นที่ทำกิน สมาชิกในชุมชนแต่ละครอบครัว ก็จะทำการแบ่งพื้นที่กันสำหรับทำนา ด้วยการให้หญ้าแฝก “ขอด” เป็นแนวยาว โดยจะมัดขอดหญ้าแฝก ไว้ตามปลายขอดของหญ้าโฆม่ง เมื่อตกลงแนวเขตกันแล้วชาวบ้านแต่ละครอบครัว ก็จะปักคันดินตามแนว “ขอดหญ้าแฝก” ที่ผูกไว้ เพื่อแสดงอาณาเขตการจับจอง เมื่อคนอื่นเห็นหญ้าที่ผูกไว้ ก็จะรู้ว่าพื้นที่ดังกล่าวมีคนจับจองแล้ว ชาวบ้านคนอื่น ก็จะไปจับจองในพื้นที่อื่น

การจับจองพื้นที่ทำกินในแต่ละชุมชนก็จะมีคนเฒ่า คนแก่ ซึ่งเป็นผู้อาวุโสในหมู่บ้าน เป็นคนทำหน้าที่ในการจัดสรรที่ดินให้กับประชากรในชุมชน และหากเกิดความขัดแย้ง ผู้อาวุโสในชุมชนก็จะทำหน้าที่เป็น อนุญาโตตุลาการ ในการคลี่คลายความขัดแย้ง

ชาวบ้านแต่ละครอบครัว จะทำการปลูกข้าวครอบครัวละหลายชนิดพันธุ์ แต่ละชนิดที่ปลูก ชาวบ้านจะเลือกปลูกข้าวที่คนในครอบครัวนิยมบริโภค หรือเป็นพันธุ์ข้าวที่มีความทนทานต่อสภาพดินฟ้าอากาศ และเหมาะสมกับสภาพของพื้นที่ ซึ่งมีทั้งข้าวไร่ ข้าวนา และข้าวหนอง ข้าวแต่ละชนิดจะมีลักษณะเฉพาะของแต่ละสายพันธุ์

ข้าวไร่ เป็นพันธุ์ข้าว ที่ทนต่อความแห้งแล้ง ไม่ชอบน้ำ ส่วนข้าวนา จะมีคุณสมบัติพิเศษ ที่ดำรงอยู่ได้ในสภาพน้ำขัง และทนต่อความแห้งแล้งได้บ้าง ในระยะเวลา 20 – 30 วัน ส่วนข้าวนาหนอง จะเป็นข้าวที่ทนต่อการท่วม แอ้งขังของน้ำ และลำต้นจะมีคุณสมบัติในการยึดตัวขึ้นตามระดับน้ำ ที่สูงขึ้นได้ พันธุ์ข้าวที่นิยมปลูก ส่วนมากเป็นข้าวเจ้า ได้แก่ ข้าว ตาแห้ง ข้าวสามพันธุ์ ข้าวบองกษัตริย์ ข้าวอีเหลือง ข้าวรากไผ่ ข้าว

ปลาแห้ง ข้าวเจ้าสร้อย ส่วนข้าวเหนียวจะมีการปักดำเป็นส่วนน้อย พันธุ์ข้าวเหนียวที่ชาวบ้านใช้ได้แก่ ข้าวปลาข้าว ข้าวจี๊ดมดอ ข้าวบักหม่วย ข้าวป่องแก้ว ข้าวจี๊ดม ข้าวขาวใหญ่ เป็นต้น พันธุ์ข้าวเหล่านี้ มีความเหมาะสมต่อสภาพพื้นที่ และเป็นข้าวที่ชาวบ้านนิยมบริโภคด้วย

2. พัฒนาการ การทำนาจากอดีต – ปัจจุบัน

การทำนา เป็นอาชีพที่ชาวบ้านตำบลศรีสว่าง ได้ทำต่อเนื่องสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ ยาวนานหลายชั่วอายุคน ในอดีตการผลิตข้าว เป็นกิจกรรมที่ชาวบ้านได้ปรับตัวให้สอดคล้องกับสภาพของพื้นที่ และระบบนิเวศน์ วงจรของธรรมชาติ และยังมีการคิดค้นเครื่องมือ เพื่อเป็นเครื่องทุ่นแรงในการทำนา มาอย่างต่อเนื่อง ชาวบ้านยังได้นำเอาสัตว์ เช่น ควาย มาฝึกเพื่อใช้ไถนา และใช้วัสดุในท้องถิ่นมาเป็นเครื่องมือประกอบการทำนาได้อย่างสอดคล้อง

ข้าว ผลผลิตจากแปลงนา เดิมผลิตข้าวเพื่อบริโภคในครัวเรือน ต่อมาได้ยกระดับมาเป็นสินค้าภาคการเกษตรสำคัญ ที่ส่งออกไปขายยังต่างประเทศ และนำรายได้จำนวนมหาศาลให้กับประเทศ ความต้องการข้าวของประเทศเพื่อนบ้าน มีความต้องการสูงขึ้น หน่วยงานรัฐ และเอกชน จึงได้พัฒนาเทคโนโลยี สารกระตุ้น เพื่อนำมาใช้ในการทำนา เพิ่มมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง

ผลจากการเพิ่มผลผลิตข้าวให้ได้จำนวนมาก ชาวบ้านในตำบลศรีสว่างจึงได้นำเอาเทคโนโลยี เหล่านั้นมาใช้ เพื่อเพิ่มผลผลิตข้าวให้ได้สูงขึ้น

เทคโนโลยี และสารเคมีที่ชาวบ้านนำมาใช้ในการเพิ่มผลผลิตข้าว ได้ส่งผลให้เกิดปัญหา การเสื่อมสภาพความอุดมสมบูรณ์ของดินลดลง ชาวบ้านจำต้องใช้สารเคมีจำนวนมากขึ้น และเพิ่มสูงมากขึ้นทุกปี ทำให้ต้นทุนการผลิตเพิ่มสูงขึ้นเป็นเงาตามตัว ปัจจุบันชาวบ้านสามารถผลิตข้าวได้จำนวนมาก แต่ในขณะเดียวกันต้นทุนในการทำนาก็เพิ่มสูงขึ้นด้วย ทำให้ชาวนามีภาระหนี้สินเพิ่มมากขึ้นด้วย

การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมกรรมการทำนาจากอดีต ถึงปัจจุบัน จึงมีความจำเป็นที่ทีมวิจัย และชาวบ้านตำบลศรีสว่าง จะต้องเรียนรู้ร่วมกัน เพื่อค้นหาทางออกของการทำนาว่า ต่อไปวิธีการทำนาที่จะทำให้ได้ผลผลิตจำนวนมาก และดินมีความอุดมสมบูรณ์ด้วย เป็นอย่างไร ทีมวิจัยได้ศึกษา รวบรวมข้อมูลการทำนา ของ

ชาวบ้านตำบลศรีสว่าง จากยุคก่อตั้งชุมชน จนถึงยุคปัจจุบัน ชาวบ้านมีพัฒนาการ การทำนา อย่างไรบ้าง โดยแบ่งเป็นช่วงต่าง ๆ ดังนี้

1. ช่วงตั้งชุมชน (ช่วงระหว่าง ปี พ.ศ. 2305)
2. ช่วงขยายแปลงนาเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ซึ่งชุมชนได้เพิ่มมากในช่วงประมาณ ปี พ.ศ. 2496 - 2548 จากนั้น จึงมีการย้ายตัวของชาวบ้านจากชุมชนเดิม ไปตั้งชุมชนใหม่
3. ช่วงการเข้ามาของข้าวหอมมะลิ / ปลูก
4. การเข้ามาของรถไถนา (ควายเหล็ก)
5. ช่วงการทำนาหว่าน / ยาม่าหญ้า
6. รถเกี่ยวสี

แต่ละยุค ช่วงเวลา มีการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการทำงานอย่างไรบ้าง ทีมวิจัย ได้รวบรวมข้อมูลจาก ผู้รู้ ผู้อาวุโส ในชุมชน ด้วยการสนทนากลุ่มย่อย การสัมภาษณ์เชิงลึก รวมทั้งการจัดเวทีระดมข้อมูล ในแต่ละชุมชน แต่ละช่วงเวลา มีรายละเอียด ดังนี้

2.1 ช่วงตั้งชุมชน “ยุคการปลูกข้าวเพื่อกิน และแบ่งปัน” (ช่วงระหว่าง ปี พ.ศ. 2305)

จากหลักฐานที่สืบค้นได้ พบว่าชาวบ้านเริ่มเข้ามาตั้งถิ่นฐานครั้งแรกที่บ้านสว่าง ช่วงประมาณ ปี พ.ศ.2305 โดยมีชาวบ้านจากบ้านปราสาท อ.ท่าตูม จ.สุรินทร์ ซึ่งในช่วงเวลาดังกล่าว ได้มีการติดต่อกัน ระหว่างชาวบ้านปราสาท กับชาวบ้านชุมชนบ่อพันขันซ์ ด้วยการซื้อขายเกลือ และการเดินทางมาผลิตเกลือสินธุ์เทาที่บ่อพันขันซ์

การเดินทางไปกลับของชาวบ้านปราสาท ได้ทำให้ชาวบ้านคุ้นเคย และเข้าใจสภาพของพื้นที่เส้นทางที่เดินทางผ่าน และต่อมาชาวบ้านปราสาทจำนวนหนึ่ง จึงอพยพมาตั้งบ้านเรือน ในพื้นที่บริเวณบ้านสว่าง เพราะพื้นที่ดังกล่าว มีความเหมาะสมในการทำนา และมีปลาจำนวนมาก เหมาะแก่การตั้งชุมชน

ในช่วงแรก ชาวบ้านเหล่านี้จะทำนาในบริเวณริมเนินรอบหมู่บ้าน ด้วยการอาศัยน้ำซับที่ไหลลงจากชุมชน เข้าสู่แปลงนา แต่ละครอบครัวจะปลูกข้าวครอบครัวละ 5 – 7 ไร่ ส่วนพื้นที่โดยรอบชุมชนจะเป็นทุ่งหญ้าโหมง สูงท่วมหัว มีสัตว์ป่ามากมายหลายชนิด เช่น เก้ง กวาง สุนัขจิ้งจอก อาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก

เมื่อว่างเว้นจากการปลูกข้าวแล้ว ชาวบ้านแต่ละครอบครัวก็จะช่วยกันปันคันดิน ทำเป็น “คูต่อน” เรียกว่า “ต่อนปลาน้อย” เพื่อใช้ในการดักปลาในฤดูฝน ขณะนั้นแต่ละชุมชนสว่าง มีบ้านเรือนประมาณ 15 – 25 หลังคาเรือน

คู่ออนแต่ละแนวจะมีอาณาเขตกว้างใหญ่ครอบคลุมพื้นที่ประมาณ 300 – 500 ไร่ ในระหว่างทำคู่ออน ชาวบ้านก็จะใช้หญ้าแฝก มัดเป็นแนวที่จะทำคู่ออน เพื่อแสดงให้คนอื่นรู้ว่าพื้นที่นี้ ได้มีเจ้าของจับจองแล้ว คนอื่นก็จะไปจับจองพื้นที่บริเวณใหม่ เมื่อแต่ละครอบครัวทำแนวคู่ออนเสร็จแล้ว ชาวบ้านก็จะใช้ควายเทียมไถไม้ ไถพลิกพื้นดินเพื่อปลูกข้าว โดยแต่ละครอบครัวจะทำแปลงนาไปเรื่อย ๆ ทุกปี เมื่อไถเสร็จก็จะปลูกข้าวตามไปด้วย

การปลูกข้าวในช่วงนี้ ส่วนมากจะปลูกข้าวตามบริเวณที่มีน้ำขัง ใช้วิธีการดำ การปักหลุม พันธุ์ข้าวที่ใช้ ได้แก่ ข้าวสมัน ข้าวบองกษัตริย์ พันธุ์ข้าวเหล่านี้ ทนต่อสภาพความแห้งแล้ง และทนทานต่อการท่วมขังของน้ำ ได้เป็นอย่างดี ชาวบ้านจะปลูกข้าวสำหรับบริโภคในครอบครัวเท่านั้น

สภาพพื้นที่

ในช่วงปี พ.ศ.2305 สภาพโดยทั่วไปของตำบลศรีสว่าง พื้นที่ส่วนใหญ่มีสภาพเป็นทุ่งหญ้าโงม มีหนองน้ำกระจายอยู่เป็นแห่ง ๆ กระจายอยู่ในป่าหญ้า และมีเนินคอนที่มีไม้ขนาดใหญ่อยู่เป็นหย่อม ๆ (ซึ่งต่อมาชาวบ้าน ได้ตั้งชุมชนตามคอนต่าง ๆ เหล่านี้) พื้นที่ดอนป่าไม้จะมีขนาดเล็ก กระจายอยู่เป็นหย่อม ๆ ปรากฏหลักฐาน ด้วยการตั้งชื่อหมู่บ้าน ตามชื่อของสภาพพื้นที่ เช่น คุ่มโนนอีบ่าง (ชื่อเดิมบ้านโพนควน) ซึ่งเรียกตามสภาพของพื้นที่ ที่มีโพรงบ่าง จำนวนมาก และบ้านสะแบงตาก ก็ตั้งชื่อตามชื่อต้นไม้ ซึ่งมีมากที่สุดในบริเวณที่ตั้งชุมชน และบ้านโนนพะยอม บ้านดงหมากไฟ เหล่านี้เป็นต้น

พื้นที่โดยทั่วไปจะราบเรียบเสมอกัน เวลาตอนวัน – ค่าย ไปเลี้ยงตามทุ่งหญ้าโงม ก็จะปล่อยให้วัว – ค่าย หากินตามป่าหญ้า ซึ่งหญ้าโงม จะสูงท่วมหลังวัว – ค่าย และมีสัตว์ป่ามาก หลายชนิด ชาวบ้านจะขึ้นต้นไม้เพื่อมองหา วัว – ค่าย ว่ากำลังกินหญ้าอยู่ที่ใด ขณะที่อยู่บนต้นไม้ สามารถมองจากบ้านโพนควนมองเห็นถึง อ.รัตนบุรี ซึ่งอยู่ห่างกันถึง เกือบ 50 กิโลเมตร ความราบเรียบของพื้นที่ ชาวบ้านกล่าวขาน ว่า “พื้นที่ฟ้าเพียงดิน” ส่วนพื้นที่ดอนต่าง ๆ ก็มีขนาดเล็กและมีไม้ที่แห้ง

การทำนา

การทำนาในช่วงแรกของชุมชนตำบลศรีสว่าง จะใช้พื้นที่รอบชุมชนริมเนินเป็นพื้นที่สำหรับปลูกข้าว สมาชิกในชุมชนแต่ละครอบครัว ก็จะทำการแบ่งพื้นที่กันสำหรับทำนา ด้วยการให้หญ้าแฝก “ขอด” เป็นแนวยาว โดยจะมัดขอดหญ้าแฝก ไว้ตามปลายยอดของหญ้าโงม เมื่อตกลงแนวเขตกันแล้วชาวบ้านแต่ละครอบครัว ก็จะปักคันดินตามแนว “ขอดหญ้าแฝก” ที่ผูกไว้ การปักคันดินในเบื้องต้นจะทำไปเรื่อย ๆ ปีละเล็ก ปีละน้อย ทำไปเรื่อย ในระหว่างที่ปักคันดินตามแนวที่ของตานั้น ชาวบ้านก็จะใช้คันที่ปักขึ้น ทำ

เป็น “คูต่อนปลาน้อย” สำหรับดักปลาในฤดูน้ำหลาก คูต่อนปลาน้อย ซึ่งต่อมาก็คือแนวคันนาของชาวบ้านนั่นเอง

พบว่าชาวบ้านจะเริ่มลากถางหญ้าโขมง ที่อยู่ภายในบริเวณคูต่อนปลาน้อย โดยจะถางหญ้ากองรวมกัน ตากแดดไว้จนหญ้าโขมงแห้ง ก็จะใช้ไฟจุดเผาหญ้าโขมงที่กองไว้ โดยระหว่างที่จุดไฟเผาหญ้า ชาวบ้านก็จะคอยใช้ไม้เจีย “คูม” เศษหญ้าใส่กองไฟตลอดเวลา และคอยเกลี่ยขี้เถ้าไฟให้ทั่วบริเวณที่ตัดหญ้าโขมง เพื่อให้ไฟได้ไหม้ตอหญ้า และเศษวัชพืชอื่น ๆ ให้ไหม้ไปด้วย จากนั้นก็จะรอนจนถึงฤดูฝน

เมื่อฝนตกลงมา พื้นดินเริ่มมีน้ำเจิ่งนอง ชาวบ้านใช้ควายเทียมไถไม้ ไถพลิกพื้นดิน ในระหว่างที่ทำการไถพลิกพื้นดินนั้น ชาวบ้านก็จะคอยใช้มีด ฟันเศษรากไม้ เศษรากหญ้า ออกด้วย ขณะที่พ่อบ้านกำลังไถนานั้น สมาชิกในครอบครัว ก็จะช่วยกันใช้จอบ ขุดดินตามขอบคันดิน และบริเวณที่ควายไถไม่เข้าช่วยอีกแรง การไถนา ชาวบ้านจะไถในช่วงเช้ามีด ให้ได้จำนวน แค่เพียงพอสำหรับที่จะปักดำในวันนั้น เมื่อแดดเริ่มร้อน ชาวบ้านก็จะปลดแอกออกจากคอกควาย ปลอຍให้ควายหากินข้างๆ แปลงนา และสมาชิกในครอบครัว ก็จะช่วยกันปักดำข้าว บริเวณไหนที่ควายไถดินไม่แตก ก็จะใช้จอบสับดินให้แตก

ชาวบ้านจะทำเช่นนี้ไปเรื่อย ๆ จนถึงปลายฤดู แล้วจึงหยุดการปักดำข้าว ซึ่งก็เข้าสู่การเก็บเกี่ยว บางครอบครัวก็จะปักดำข้าวจนถึงงานประเพณี “บุญข้าวสารท” (ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 10) จึงเลิกปักดำ และพักเพื่อการเก็บเกี่ยวต่อไป

พันธุ์ข้าวที่นิยมปลูก ส่วนมากเป็นข้าวเจ้า ได้แก่ ข้าวตาแห้ง ข้าวสัมพันธ์ ข้าวบองกษัตริย์ ข้าวฮีเหลือง ข้าวรากไฟ ข้าวปลาแข็ง ข้าวเจ้าสร้อย ส่วนข้าวเหนียวจะมีการปักดำเป็นส่วนน้อย พันธุ์ข้าวเหนียวที่ชาวบ้านใช้ได้แก่ ข้าวปลาชิว ข้าวจีตมดอ ข้าวหมากหม่วย ข้าวป้องแอ้ว ข้าวจีตม ข้าวขาวใหญ่ เป็นต้น

การทำนาในช่วงดังกล่าว ชาวบ้านจะปลูกข้าวสำหรับบริโภคในครอบครัว ซึ่งผลผลิตส่วนมากยังได้น้อย ไม่ค่อยจะเพียงพอต่อการบริโภคในครอบครัว ด้วยขนาดของพื้นที่การปลูกข้าวมีขนาดไม่มาก เพราะอยู่ที่ช่วงที่กำลังบุกเบิกที่นา

และการทำนาในช่วงนั้นมักมีปัญหา ศัตรูข้าว เช่น สัตว์ป่า และปู นก ที่มาหลายต้นข้าว และแย่งกินข้าวในแปลง และยังมีอุปสรรคเรื่องน้ำท่วม ฝนแล้ง ชาวบ้านจึงปลูกข้าวแค่พอได้กิน และชนิดข้าวที่ใช้ปลูก ก็จะเป็นชนิดพันธุ์ข้าวที่คนในครอบครัวนิยมกินเท่านั้น

2.2 ช่วงอิทธิพลจากภายนอก และตลาดข้าว มีบทบาทต่อการทำนาของชาวบ้าน (พ.ศ. 2469 – 2496)

ในปี พ.ศ. 2469 การติดต่อกันระหว่างชุมชนมีมากขึ้น การแลกเปลี่ยนพืชผลทางการเกษตร การซื้อขายระหว่างชุมชน กับชุมชนอื่นเริ่มมีขึ้น ขณะที่การทำนามักประสบกับปัญหา ความไม่แน่นอนของสภาพอากาศ ทั้งปัญหาน้ำท่วม และฝนแล้ง ช่วงนั้น ชาวบ้านเริ่มมีการเดินทางไปรับจ้างในต่างถิ่น

พบว่าชาชนุ่มในหมู่บ้าน ในพื้นที่ตำบลศรีสว่าง กลุ่มที่ 1 จะไปรับจ้างทำนาคลอง ในพื้นที่รอบนอกกรุงเทพ ฯ แถบพื้นที่ คลองสอง ปทุมธานี และ อ.ลำโรง จ.สมุทรปราการ กลุ่มที่ 2 จะเดินทางไปรับจ้างดำแระ ที่ จ.ภูเก็ต และกลุ่มที่ 3 ไปรับจ้างทำไร่ ที่ จ.สระบุรี และที่ จ.ลพบุรี และบางส่วนก็จะออกหารับจ้างในพื้นที่ใกล้ชุมชน

ชาวบ้านจะเดินทางออกจากชุมชน ข้ามแม่น้ำมูลบริเวณท่าหาดยาว ไปยังบ้านโพธิ์ ผ่านอำเภอรันบุรี มุ่งหน้าไปขึ้นรถไฟที่จังหวัดสุรินทร์ แล้วเดินทางโดยรถไฟเข้าสู่จังหวัดนครราชสีมา เมื่อรถไฟเดินทางถึงจังหวัดนครราชสีมา ก็จะหยุดจอดนอนพัก 1 คืน เช้าวันต่อมาจึงเดินทางต่อไปยังกรุงเทพ ฯ

พ.ศ. 2473 เริ่มมีการก่อตั้งโรงสีข้าวขึ้นที่ จังหวัดสุรินทร์ การก่อตั้งโรงสีข้าวขึ้น ได้ทำให้มีพ่อค้าออกไปซื้อข้าวจากชาวบ้าน การซื้อข้าวจะซื้อขายเป็นถัง ในราคาถังละ 3 บาท และในปีต่อมาข้าวเริ่มมีราคาสูงขึ้นเรื่อย ๆ จาก 3 บาท เป็น 5 บาท 6 บาท และ 7 บาท การซื้อข้าวจะมีพ่อค้าออกไปรับซื้อถึงหมู่บ้าน และบางครั้งก็จะมีชาวบ้านนำข้าวไปขายให้กับพ่อค้า ถึงร้านรับซื้อข้าว ซึ่งการขายข้าวที่ร้านรับซื้อข้าว จะได้ราคาสูงกว่าที่พ่อค้ามารับซื้อที่หมู่บ้าน

ช่วงประมาณ ปี พ.ศ. 2548 – 2496 ชุมชนเริ่มขยายตัวใหญ่ขึ้น และมีชาวบ้านจากพื้นที่อื่นย้ายมาตั้งชุมชนมากขึ้น พื้นที่ทุ่งหญ้าโขมง จึงเริ่มมีการจับจองกันมาก และชาวบ้านในชุมชนบางส่วนที่เดินทางไปรับจ้าง เป็นลูกจ้างทำนาแถบสมุทรปราการ และพื้นที่รอบกรุงเทพ ฯ ซึ่งเรียกว่า “การทำนาคลอง” และบางส่วนไปเป็นลูกจากที่สระบุรี สุพรรณบุรี ได้รับเอาความรู้จากประสบการณ์ในการรับจ้าง เช่นการเรียนรู้ รูปแบบการทำนาจากพื้นที่อื่น และพบเห็นพันธุ์ข้าวชนิดอื่น ซึ่งเป็นพันธุ์ข้าวคนละชนิด ต่างจากพันธุ์ข้าวที่มีอยู่ในชุมชน ชาวบ้านจึงนำเอาพันธุ์ข้าวนี้มาเพาะปลูกในชุมชน และกลุ่มคนที่ไปรับจ้างทำไร่ ที่ จ.สระบุรี และ จ.ลพบุรี ได้เห็นการใช้เครื่องจักร ในการทำไร่ คนเหล่านี้จึงซึมซับ จดจำรูปแบบต่าง ๆ เข้ามาใช้ในชุมชน

ปี พ.ศ. 2500 กำนันผ้น จาก อ.สุวรรณภูมิ จ.ร้อยเอ็ด ได้นำรถแทรกเตอร์เข้ามารับจ้าง ในการปรับสภาพที่นาให้กับชาวบ้านในพื้นที่ตำบลศรีสว่าง ในช่วงแรกชาวบ้านที่มีฐานะดี หรือมีเงินจากการขายวัว – ควาย และบางครั้งคร้วมีสมาชิกไปรับจ้างต่างถิ่น ก็จะนำเงินค่าแรง จากการไปรับจ้างได้มา มาเป็นค่าจ้างรถแทรกเตอร์ ในการปรับแปลงนา โดยจ้างกันในราคา 3 ไร่ ต่อ 100 บาท หรือบางครั้งคร้วก็จะแบ่งที่ดินบางส่วนให้กับเจ้าของรถแทรกเตอร์ เป็นค่าจ้างแทนเงิน

การปรับสภาพพื้นที่นาในช่วงนี้เริ่มจากปี พ.ศ. 2500 จนถึงปี พ.ศ. 2505 ชาวบ้านก็ได้ยุติการจ้างรถแทรกเตอร์ ส่วนพื้นที่ส่วนที่เหลือชาวบ้านก็จะใช้แรงงาน ในการบุกเบิกไปเรื่อย ๆ

สภาพพื้นที่

พื้นที่โดยทั่วไปของตำบลศรีสว่าง เริ่มเปลี่ยนจากป่าหญาโฆม เป็นแปลงนามากขึ้น ซึ่งเกิดจากการใช้รถแทรกเตอร์ ในการปรับสภาพพื้นที่ แต่ละครอบครัวจะมีที่ปลูกข้าวเพิ่มขึ้น จาก 5 ไร่ 7 ไร่ เป็น 15 ไร่ ถึง 20 ไร่ ในขณะที่แต่ละครอบครัวจะครอบครองพื้นที่ ครอบครัวยุคประมาณ 200 – 300 ไร่ ขณะเดียวกันชุมชนเริ่มขยายใหญ่ขึ้น พ่อแม่ เริ่มแบ่งที่ดินซึ่งได้จับจองครอบครองไว้ ให้กับลูก ๆ ที่แยกเรือนใหม่ใช้สำหรับเลี้ยงครอบครัว

คู่ออนปลาน้อย ซึ่งเมื่อก่อนเป็นแค่คันดิน เพื่อแสดงอาณาเขตการครอบครองของแต่ละครอบครัว ซึ่งภายในคู่ออนปลาน้อย ยังมีหญาโฆมขึ้นอยู่อย่างหนาแน่น ในช่วงนี้ชาวบ้านเริ่มถากถางหญาโฆมออก และทำการเผาให้เตียน เพื่อที่จะปรับพื้นที่ให้เหมาะสมต่อการทำนา ปริมาณพื้นที่ป่าโฆมเริ่มลดจำนวนลง ที่นาเริ่มเพิ่มจำนวนมากขึ้น

พันธุ์ข้าวที่นิยมปลูกในพื้นที่ตำบลศรีสว่าง ส่วนมากชาวบ้านยังนิยมปลูกข้าวเจ้า มากกว่าข้าวเหนียว ข้าวที่มีการปลูก ข้าวเจ้า ได้แก่ ข้าวตาแห้ง ข้าวสามพันธุ์ ข้าวบองกษัตริย์ ข้าวอีเหลือง ข้าวรากไฟ ข้าวปลาแข็ง ข้าวเจ้าสร้อย ส่วน ข้าวเหนียว ได้แก่ ข้าวปลาชีว ข้าวจี๊ดมดอ ข้าวหมากหม่วย ข้าวป๋องแฉั่ว ข้าวจี๊ดม ข้าวขาวใหญ่ เป็นต้น

การทำนา

ขณะนั้นชาวบ้านชาวนานในพื้นที่ตำบลศรีสว่างยังทำนาด้วยการปักดำ และใช้แรงงาน คน – ควาย มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ในช่วงเดือน 3 (กุมภาพันธ์) ถึงเดือน 5 (เมษายน) ชาวบ้านจะเริ่มถากถางหญาโฆม ในพื้นที่ ที่ยังไม่ได้ปรับสภาพ เพื่อทำการเผา และทำการ “ซาวนา” ต่อ ส่วนแปลงนาที่ปรับสภาพแล้ว ก็รอให้ถึงฤดูฝน ก็จะเริ่มไถพรวน

เมื่อเข้าสู่เดือน 6 (พฤษภาคม) เดือน 7 (มิถุนายน) ฝนเริ่มตก ชาวบ้านจะเริ่มลงมือไถพรวนแปลงนาเพื่อเตรียมการปลูกข้าว การไถพรวนชาวบ้านจะใช้ควายในการไถนา และช่วงดังกล่าวก็เป็นช่วงที่

ชาวบ้านเริ่มตกกล้า (หว่านกล้า) เมื่อย่างเข้าสู่เดือน 8 (สิงหาคม) ถึงต้นเดือน 10 (ตุลาคม) ซึ่งเป็นช่วงที่ทุกครอบครัวจะต้องลงมือปักดำข้าวในนาของตนเอง

การปักดำนา ชาวบ้านที่มีสมาชิกในครอบครัวหลายคน ก็จะได้เปรียบครอบครัวอื่น ในการทำนา เพราะ ครอบครัวที่มีสมาชิกมากกว่า จะปักดำนาได้เสร็จเร็วกว่าคนอื่น ก่อนปักดำเสร็จ ชาวบ้านจะช่วยกัน ในชุมชน ด้วยลงแขกดำนากัน ส่วนมากการลงแขก จะลงแขกในวันที่จะปักดำเสร็จ เรียกว่า “วันช้านา” โดยครอบครัวที่ช้านา ก็จะทำการไถนา และถอนต้นกล้าไว้ให้ได้มากที่สุด โดยคำนวณแล้วว่า จะเพียงพอต่อแปลงนาที่เหลือ เมื่อวางแผนเตรียมแปลงนา และต้นกล้าเสร็จแล้ว ในช่วงเย็นของวันก่อน ถึงวันช้านา ชาวบ้านจะเดินไปหาเพื่อนบ้าน เพื่อขอแรงมาลงแขก ช่วยช้านา ด้วยกัน โดยจะต้องคาดการณ์ล่วงหน้าว่า ที่นาที่เหลืออยู่นั้น และต้นกล้าที่ถอนเตรียมไว้ จะต้องใช้แรงงานจำนวนกี่คน ถึงจะพอดี บางครอบครัวซึ่งเป็นที่รักใคร่ของคนในชุมชน เมื่อชาวบ้านครอบครัวอื่นรู้ แม้ว่าผู้ที่ต้องการลงแขกไม่ได้มาบอกก็ตาม ชาวบ้านพอรู้ข่าวเขาจะมาช่วยเองโดยไม่ต้องบอก ซึ่งคนที่ป็นเจ้าภาพคนนั้น หลังจากที่ปักดำนาตนเองเสร็จแล้ว ก็จะต้องไปช่วยคนอื่นที่เคยได้มาช่วยแขกของตนเองไว้

บางครั้งมีการลงแขกพร้อมกันหลายคน และเป็นคนที่เคยมาช่วยแขกไว้ สมาชิกในครอบครัวนั้นจะต้องแยกกันไปช่วยแขกทุกคน บางครั้งมีการลงแขกมากกว่าแรงงานที่มีในครอบครัว ชาวบ้านก็จะใช้วิธีการซื้อเหล้า หรือจับเป็ด จับไก่ ไปช่วยแทนแรงงาน เมื่อปักดำเสร็จแล้วชาวบ้านก็จะเฝ้าดู บำรุงรักษาจนข้าวออกรวง ถึงฤดูกลึงเก็บเกี่ยว

ย่างเข้าปลายเดือน 10 (พฤศจิกายน) เดือน 12 (ธันวาคม) เป็นช่วงที่จะต้องเก็บเกี่ยวผลผลิต ซึ่งการเก็บเกี่ยวข้าวในอดีต ชาวบ้านจะนิยมกันอพยพครอบครัวไปปลูกเพิงพักชั่วคราวในแปลงนา ชาวบ้านจะใช้เคียวในการเกี่ยวข้าว ซึ่งจะทำการเกี่ยวข้าวไปเรื่อย ๆ เช่น เกี่ยวข้าวแปลงนี้เสร็จ แล้วย้ายไปเกี่ยวข้าวอีกแปลงหนึ่ง การเกี่ยวข้าวชาวบ้านจะเกี่ยวแล้วไว้เป็นกองขนาดทั่วไป ข้าว 5 กำมือคนเกี่ยว กองรวมกันเป็น 1 ฟ่อน ส่วนข้าวที่เกี่ยวเสร็จนั้นจะปล่อยให้ตากแดด 3 – 5 วัน แล้วจะขนมากองรวมกันไว้ยัง “ลาน” ที่ได้ทำไว้ โดยจะแยกข้าวออกเป็นกอง ๆ ข้าวเหนียวก็จะกองรวมกันเฉพาะข้าวเหนียว ข้าวเจ้าก็จะกองรวมกันเฉพาะข้าวเจ้า และชาวบ้านจะแยกข้าวที่จะเก็บไว้สำหรับทำพันธุ์ ไว้ต่างหาก ซึ่งจะมีทั้งกองข้าวเหนียวที่จะเอาไว้ทำพันธุ์ข้าว และกองพันธุ์ข้าวเจ้า

การทำงานในช่วงนี้ ชาวบ้านเริ่มได้ผลผลิตสูงมากขึ้น และเริ่มมีการนำเทคโนโลยี มาใช้ในการปรับสภาพพื้นที่ แปลงนาเริ่มใหญ่ขึ้น ผลผลิตที่ได้ชาวบ้านจะขนใส่เกวียนไปขายให้กับพ่อค้า การซื้อขายเริ่มเข้ามามีบทบาทมากขึ้น

2.3 ช่วงการเข้ามาของข้าวหอมมะลิ และปุยเคมี การผลิตเพื่อขายและส่งออก

ช่วงปี พ.ศ. 2523 หลังจากน้ำท่วมใหญ่ (น้ำท่วมใหญ่ ปี พ.ศ. 2521) ชาวบ้านในพื้นที่ตำบลศรีสว่าง ยังคงไปรับจ้างต่างถิ่นเช่นเดิม ทั้งที่ไปรับจ้างทำนาคลอง ที่จังหวัดปทุมธานี และไปดำแร่ ที่จังหวัดภูเก็ต และไปรับจ้างทำไร่ ที่จังหวัดสระบุรี และที่จังหวัดลพบุรี เช่นเดิม

ชาวบ้านจากบ้านดงหมากไฟ ได้เดินทางไปรับจ้างทำนาคลอง ที่คลองสอง ปทุมธานี โดยการเซ็นสัญญาจ้างทำนาเป็นเวลา 1 ฤดูกาลทำนา (ปีค่าจนถึงเก็บเกี่ยวเสร็จ) และเมื่อสิ้นสุดตามสัญญา นายจ้างได้จ่ายค่าแรงให้กับชาวบ้านที่ไปรับจ้าง จำนวนคนละ 800 บาท เมื่อได้รับค่าจ้างเสร็จ ชาวบ้านจึงได้ลำนายจ้างเพื่อกลับบ้าน พร้อมกับได้ขอข้าวเปลือกจากนายจ้างมาด้วย เพื่อมาทำพันธุ์ สำหรับปลูกในหมู่บ้านของตน

เมื่อกลับมาถึงบ้านได้นำข้าวที่ได้จากนายจ้างมาปลูกในแปลงนาของตนเอง ข้าวที่นำมาปลูก จะมีขนาดลำต้นไม่สูงใหญ่ เท่ากับข้าวของเกษตรกร ซึ่งเป็นข้าวพันธุ์พื้นเมืองซึ่งชาวบ้านปลูกมานานแล้ว แต่นายทองมากู้ดูแลรักษา ข้าวพันธุ์ใหม่ จนเก็บเกี่ยวผลผลิต

เมื่อเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จได้นำข้าวใหม่ไปหุง ข้าวที่หุงได้ส่งกลิ่นหอม และมีรสนุ่มหวาน เวลาหุงแต่ละครั้ง จะส่งกลิ่น ไปถึงหัวบ้าน ท้ายบ้าน คนอื่นในชุมชนจึงมาขอพันธุ์ข้าวชนิดไปปลูกต่อ และขยายไปยังครอบครัวอื่น และขยายไปยังชุมชนข้างเคียงในเวลาต่อมาอย่างรวดเร็ว ชาวบ้านเรียกข้าวชนิดนี้ว่า “ข้าวหอมมะลิ” ซึ่งตั้งชื่อตามคุณสมบัติของข้าว ที่มีกลิ่นหอมดังเช่นดอกมะลิ

เมื่อชาวบ้านผลิตข้าวหอมมะลิได้ บรรดาพ่อค้าที่ทำการรับซื้อข้าว จึงหันมาซื้อข้าวหอมมะลามากกว่าข้าวชนิดอื่น ในช่วงนี้ได้มีพ่อค้าซื้อข้าวจาก อ.สุวรรณภูมิ ได้นำปุ๋ยเคมี ยีห้อเทวดา ยีห้อสะพาน ยีห้อปืนใหญ่ และยี่ห้อสาวเสื้อแดง เข้ามาขายให้ชาวบ้านในราคากระสอบละ 70 บาท ชาวบ้านดงหมากไฟ ได้นำปุ๋ยเคมีจาก อ.สุวรรณภูมิ โดยขนมาทางเรือ ล่องลงมาตามลำน้ำเสียว มาขึ้นฝั่งที่บ้านสว่าง แล้วนำปุ๋ยขึ้นขึ้นเกวียน ขนต่อมายังบ้านดงหมากไฟ และจากนั้นนำปุ๋ยเคมีมาใช้ใส่ในนาข้าว ทำให้ได้ข้าวมากกว่าคนอื่นในชุมชน ในปีต่อมา ชาวบ้านจึงเริ่มมีการนำปุ๋ยเคมีมาใช้ข้าวกันมากขึ้น

ในปี พ.ศ. 2526 ได้มีการก่อสร้างถนนลาดยาง หมายเลข 2086 ซึ่งเป็นเส้นทางจากจังหวัดอุบลราชธานี เชื่อมกับจังหวัดนครราชสีมา ถนนเส้นนี้ได้ทำให้พ่อค้าจาก อ.สุวรรณภูมิ เดินทางมาซื้อข้าวได้สะดวกมากขึ้น ในขณะที่เข้ามาซื้อขายพ่อค้าก็จะนำปุ๋ยเคมีเข้ามาขายด้วย หรือบางครั้งชาวบ้านก็จะนำข้าวใส่เกวียนไปขายในตัว อำเภอสุวรรณภูมิ เมื่อขายข้าวเสร็จก็จะนำเงินที่ได้ซื้อปุ๋ยกลับมาด้วย

ชาวบ้านสนาม ต.สระคู อ.สุวรรณภูมิ จ.ร้อยเอ็ด ได้ซื้อรถแทรกเตอร์เป็นคันแรกในชุมชน โดยจะใช้รถแทรกเตอร์ในการรับจ้างปรับพื้นที่ ทั้งรับจ้างเป็นเงิน หรือการแลกเปลี่ยนกับที่ดิน การปรับเปลี่ยนนาขนาดใหญ่ เพื่อใช้สำหรับทำนาข้าวหอมมะลิ และเริ่มมีการนำปุ๋ยเคมีมาใช้ในการเพิ่มผลผลิตข้าว เพื่อให้ได้ผล

ผลิตจำนวนมาก ทำให้ธุรกิจการซื้อข้าว ขายเป็น คึกคักมากในช่วงนั้นขณะนั้นข้าวกิโลกรัมละ 2.50 บาท ส่วนปุ๋ยราคากระสอบละ 70 – 100 บาท ชาวบ้านเริ่มปลูกข้าวเพื่อขายกันมากขึ้น

สภาพพื้นที่

ในช่วงนี้การแบ่งเขตพื้นที่การปกครองมีขอบเขตชัดเจน พื้นที่ตำบลศรีสว่างทั้งหมด จำนวน 31,743 ไร่ ซึ่งพื้นที่ทั้งหมดในอดีตเป็นป่าหญ้าโคมง ได้เปลี่ยนสภาพเป็นแปลงนาจำนวนมากกว่า 50 % ของพื้นที่ทั้งหมด พื้นที่ส่วนที่เหลือยังเป็นแปลงนา ชาวบ้านก็จะปันคันดินแบ่งเป็นแปลง ๆ ไร่ ในการแสดงความเป็นเจ้าของ พื้นที่ส่วนนี้ก็จะป็นทุ่งหญ้า ซึ่งชาวบ้านจะใช้พื้นที่ดังกล่าวในการเลี้ยงวัว – ควาย

ส่วนพื้นที่เนินดอน ก็เป็นที่ตั้งของชุมชน ไม้ขนาดใหญ่ที่มีอยู่ตามดอนต่าง ๆ ก็ถูกชาวบ้านนำมาแปรรูป ทำเป็นบ้านเรือนที่อยู่อาศัย พื้นที่ป่าไม้ซึ่งมีอยู่น้อยอยู่แล้ว จึงลดลงแทบไม่มีต้นไม้ใหญ่หลงเหลือเลย แหล่งน้ำน้อยใหญ่ที่กระจายอยู่ทั่วทุ่งหญ้า แหล่งน้ำที่มีขนาดเล็ก ก็จะถูกลบเป็นแปลงนา ส่วนแหล่งน้ำขนาดใหญ่ ก็จะมีการกันเขตไว้ และมีหน่วยงานราชการเข้ามาช่วยขุดลอก รวมทั้งเริ่มมีการใช้แผนพัฒนาทุ่งกุลาร้องไห้ เพื่อให้ชาวบ้านเพิ่มขีดความสามารถในการทำนา

พื้นที่ส่วนใหญ่จึงเริ่มเป็นแปลงข้าว ส่วนพื้นที่ที่เหลือก็จะเป็นป่าหญ้า ประชากรส่วนใหญ่เริ่มทำนาข้าวหอมมะลิ เป็นพันธุ์ข้าวหลัก เพราะตลาดมีความต้องการมาก และข้าวหอมมะลียังมีราคาสูงกว่าข้าวชนิดอื่นอีกด้วย

การทำนา

ในช่วงดังกล่าวชาวบ้านทำนาด้วยการปักดำ และใช้แรงงาน คน – ควาย มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ในช่วงเดือน 4 (มีนาคม) เดือน 5 (เมษายน) ชาวบ้านจะขอแรงงานกันเพื่อขนข้าว ขี้ควาย ไปใส่ในนา ซึ่งเรียกว่า “แขกขนฟูน” โดยจะไหว้วานญาติพี่น้องและเพื่อนบ้านในชุมชนเดียวกัน มาช่วยกันขน เมื่อขนให้คนนี้เสร็จแล้ว ก็จะไปขนให้คนต่อไป ซึ่งคนที่เป็นเจ้าภาพ คือเจ้าของที่นา จะเป็นคนจัดหาอาหาร และเหล้า ยา ไว้คอยต้อนรับให้กับเพื่อนบ้านที่มาช่วยแขก

เมื่อย่างเข้าสู่เดือน 6 (พฤษภาคม) เดือน 7 (มิถุนายน) ฝนเริ่มตก ชาวบ้านจะเริ่มลงมือกันไถพรวน การไถพรวนชาวบ้านจะใช้ ควายในการไถนา และช่วงดังกล่าวก็เป็นช่วงที่ชาวบ้านเริ่ม ตกกล้า (หว่านกล้า) เข้าสู่เดือน 8 (สิงหาคม) และต้นเดือน 10 (ตุลาคม) ซึ่งเป็นช่วงที่ทุกคนรอบครัวจะต้องลงมือปักดำข้าวในนาของตนเอง

ปลายเดือน 10 (ตุลาคม) ถึงเดือน 12 (ธันวาคม) เป็นช่วงที่จะต้องเก็บเกี่ยวผลผลิต ซึ่งการเก็บเกี่ยวข้าวในอดีต ชาวบ้านจะนิยมนักอพยพครอบครัวไปปลูกเพิงพักชั่วคราวในแปลงนา ชาวบ้านจะใช้เกี้ยวใน

การเกี่ยวข้าว ซึ่งจะทำให้เกี่ยวข้าวไปเรื่อย ๆ เช่น เกี่ยวข้าวแปลงนี้เสร็จ แล้วย้ายไปเกี่ยวข้าวอีกแปลงหนึ่ง การเกี่ยวข้าวชาวบ้านจะเกี่ยวแล้วไว้เป็นกองขนาดทั่วไป ข้าว 5 กำมือคนเกี่ยว กองรวมกันเป็น 1 ฟ่อน ส่วนข้าวที่เกี่ยวเสร็จนั้นจะปล่อยให้ตากแดด 3 – 5 วัน แล้วจะขนมากองรวมกันไว้ยัง “ลาน” ที่ได้ทำไว้ โดยจะแยกข้าวออกเป็นกอง ๆ ข้าวเหนียวก็จะกองรวมกันเฉพาะข้าวเหนียว ข้าวเจ้าก็จะกองรวมกันเฉพาะข้าวเจ้า และชาวบ้านจะแยกข้าวที่จะเก็บไว้สำหรับทำพันธุ์ ไว้ต่างหาก ซึ่งจะมีทั้งกองข้าวเหนียวที่จะเอาไว้ทำพันธุ์ข้าว และกองพันธุ์ข้าวเจ้า

พันธุ์ข้าวที่มีการใช้ปลูกในพื้นที่ตำบลศรีสว่าง ส่วนมากจะเป็นข้าวหอมมะลิ รองลงมาเป็นข้าวอู๋เตี้ย หรือ กข.15 ส่วนข้าวเหนียว ยังคงมีการใช้ปลูกบ้างบางส่วน แต่มีปริมาณคนปลูกน้อยมาก และพื้นที่ปลูกข้าวเหนียวก็มีจำนวนต่ำกว่า 10 % ของพื้นที่ทั้งหมด

การใช้ข้าวอู๋เตี้ยมาปลูก ชาวบ้านที่มีที่นาอยู่สูง หรือเป็นที่โคก ที่เนิน พื้นดินเก็บน้ำได้ไม่ดี ชาวบ้านก็จะนำเอาข้าวอู๋เตี้ยมาปลูกในพื้นที่ลักษณะเช่นนี้ เนื่องจากข้าวอู๋เตี้ยจะอายุสั้น ออกรวงและเก็บเกี่ยวเร็วกว่าข้าวหอมมะลิ และเมื่อนำไปขายก็จะได้ราคาเท่ากับข้าวหอมมะลิ แต่ชาวบ้านก็ไม่นิยมในการบริโภคข้าวอู๋เตี้ย เพราะข้าวอู๋เตี้ยจะแข็งมาก ไม่นุ่ม และกลิ่นหอมน้อยกว่าข้าวหอมมะลิ ชาวบ้านส่วนมากที่มีที่นา ที่สามารถความค้ำน้ำได้จึงนิยมปลูกข้าวหอมมะลิ ซึ่งขายได้ราคาดี และทุกคนนิยมบริโภค

2.4 ช่วงการลงทุนทำนา การเริ่มต้นยุคอุตสาหกรรมนาข้าว (พ.ศ. 2527 – 2544)

การผลิตข้าวเพื่อขายของชาวบ้านทวีความเข้มข้นมากขึ้น ประกอบกับนโยบายของรัฐบาล ที่สนับสนุนชาวบ้านในการทำนา ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธ.ก.ส.) ได้เข้ามาปล่อยเงินกู้ยืมให้กับเกษตรกร ชาวบ้านจึงเริ่มกู้เงิน ธ.ก.ส. เพื่อนำไปซื้อรถไถนาเดินตาม สำหรับนำมาใช้ไถนาแทนควาย

ช่วงปี พ.ศ. 2527 – 2528 ชาวบ้านดงหมากไฟ ได้ไปกู้เงินจาก ธ.ก.ส. จำนวน 30,000 เพื่อนำเงินไปซื้อรถไถนาเดินตาม ซึ่งเป็นครั้งแรกที่ชาวบ้านได้ซื้อรถไถนาเดินตาม มาใช้ไถนาแทนควาย นอกจากจะใช้ไถนาตนเองแล้ว ผู้ที่มีรถไถนา ยังได้ใช้รถไถนา ในการรับจ้างไถนาให้กับชาวบ้านคนอื่นด้วย การไถนาโดยใช้รถไถนาเดินตาม เริ่มได้รับความนิยมของชาวบ้านมากขึ้น เมื่อชาวบ้านที่ใช้รถไถนาเดินตามไถนา ที่นาจะร่วมสุข มากกว่าที่นาซึ่งไถด้วยควาย ประกอบกับรถไถนา สามารถไถนาได้เร็วกว่าใช้ควายมาก ชาวบ้านคนอื่น ๆ จึงหันมากู้เงิน ธ.ก.ส. เพื่อนำเงินไปซื้อรถไถนาเป็นจำนวนมาก ทำให้ชาวบ้านในชุมชนเริ่มเป็นหนี้ครั้งแรก

จากปี พ.ศ. 2527 ถึง ปี พ.ศ.2541 ชาวบ้านในตำบลศรีสว่าง ได้เปลี่ยนการทำนา จากการใช้ควายไถนา มาเป็นการใช้รถไถนาเดินตามไถนาแทน เมื่อรถไถนาเข้ามามีบทบาทในการทำนา ชาวบ้านจึงเริ่มมีการขายควายมากขึ้น การใช้ควายเหล็กไถนา ในแต่ละวันสามารถ ไถนาได้ 15 – 20 ไร่ การไถนาได้จำนวนมาก

ทำให้ชาวบ้าน ต้องจ้างแรงงานในการปักดำ เพื่อให้เสร็จเร็วขึ้น ทำให้การทำนามีการลงทุนมากขึ้นอีกเท่าตัว และเพื่อให้ได้ผลผลิตจำนวนมาก ชาวบ้านจึงต้องใส่ปุ๋ยเคมีกันมากขึ้นอีก ทำให้เป็นการเพิ่มต้นทุนด้วย

เมื่อควายเหล็กเข้ามามีบทบาทในการไถนาแทนควาย ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2538 ชาวบ้านก็เริ่มมีการนำรถสี่ล้อ (รถนวดข้าว) เข้ามาใช้แทนควายไถนาแทนการใช้แรงงานคน เนื่องจากการทำนาขนาด 10 ไร่ หากใช้แรงงานในครอบครัว จะใช้ระยะเวลาการทำนานับเดือน แต่หากจ้างแรงงานจำนวน 15 คน ก็จะใช้เวลาแค่ 1 วัน ในอัตราค่าจ้างวันละ 90 – 120 บาท ต่อคน ต่อวัน และการใช้รถนวดข้าวอัตราค่าจ้าง กระสอบละ 5 – 7 บาท ผลผลิตข้าว 10 ไร่ จะได้ข้าวประมาณ 150 – 180 กระสอบ ใช้เงินในการจ้างรถนวดข้าวประมาณ 825 บาท (165 กระสอบ X กระสอบละ 5 บาท)

เมื่อการลงทุนในการทำนาเพิ่มมากขึ้น ในขณะที่เวลาที่ใช้ในการทำนาลดลง ชาวบ้านแต่ละครอบครัวจึงมีเวลาว่างมากขึ้น พ่อบ้านหัวหน้าครอบครัว จึงต้องเดินทางออกจากบ้านเพื่อไปรับจ้างขายแรงงาน เพื่อนำเงินมาใช้จ่ายให้กับครอบครัว ทุกคนจึงต้องทำงานมากขึ้น ในขณะที่เวลาสำหรับการทำนาลดน้อยลงเรื่อย ๆ

ช่วงปี พ.ศ.2541 – 2544 ชาวบ้านดงหมากไฟ เป็นคนแรกที่เปลี่ยนการทำนา จากการทำนาดำมาเป็นนาหว่าน เพราะไม่สามารถแบกรับภาระค่าจ้างแรงงานในการปักดำได้ จึงได้เปลี่ยนการทำนาดำ มาเป็นการทำนาหว่าน กันเกือบทุกครอบครัว ซึ่งในช่วงปี พ.ศ. 2540 – 2542 ชาวบ้านได้ปรับเปลี่ยนนาให้เป็นขนาดใหญ่ และทุ่งหญ้าโคมง พื้นที่หัวไร่ปลายนา ซึ่งเคยมีไว้สำหรับเลี้ยงวัว – ควาย ในฤดูปักดำ ได้ถูกเปลี่ยนสภาพ เป็นแปลงนาทั้งหมด

ช่วง ปี พ.ศ. 2542 – 2544 เป็นช่วงที่มีการใช้ยาฆ่าหญ้ากันเป็นจำนวนมาก สารเคมีได้ส่งผลต่อคุณภาพน้ำ ทำให้ ปลาธรรมชาติ และ กบ เขียด ได้ลดจำนวนลงอย่างรวดเร็ว ขณะเดียวกันหญ้าที่ขึ้นตามคันนา ซึ่งชาวบ้านเคยเกี่ยวมาให้ วัว – ควาย กินเป็นอาหาร หญ้าเหล่านี้ได้มีสารพิษปนเปื้อนมาด้วย ทำให้ วัว – ควาย หลายตัวในชุมชน เกิดแท้งลูก ชาวบ้านบอกว่า เพราะยาฆ่าหญ้าปนเปื้อนมากับหญ้า วัว – ควาย กินลงไปจึงได้แท้งลูก

สภาพพื้นที่

ช่วงปี พ.ศ.2527 – 2541 พื้นที่ในตำบลศรีสว่าง ได้ถูกบุกเบิกเป็นพื้นที่นาจนหมด พื้นดินทั้งหมดทั้งพื้นที่

ที่ตำบลศรีสว่าง และตำบลรอบข้างกลายสภาพเป็นพื้นที่นาจนหมด คงเหลือไว้เฉพาะที่สาธารณะประโยชน์ ที่ชาวบ้านใช้ร่วมกันจำนวน 1,445 ไร่ และพื้นที่ซึ่งเป็นแหล่งน้ำจำนวน 696 ไร่

พื้นที่ทั้งหมดในตำบลศรีสว่างจึงกลายเป็นทุ่งนา และมีชุมชนตั้งบ้านเรือนตามเนินสูงเป็นช่วง ๆ กระจายกันอยู่ ขณะที่บ้านเรือนเริ่มหนาแน่น ชุมชนจึงเริ่มขยายบ้านเรือนออกไปปลูกบ้านกันตามทีนา ซึ่งอยู่ไม่ห่างจากชุมชนมากนัก หรือบางครั้งครัวก็ย้ายออกจากชุมชน ไปปลูกบ้านอยู่ในทีนาซึ่งอยู่ห่างจากชุมชนออกไปอีก

การทำนา

ชาวบ้านเริ่มเปลี่ยนแปลงการทำงานจากการใช้ควายไถนา มาเป็นการใช้ควายเหล็กไถนาแทน พร้อมกับการจ้างแรงงานคนเพื่อปักดำ และช่วงนี้ชาวบ้านก็ได้มีการใช้ปุ๋ยเคมีกันเป็นจำนวนมากขึ้น การทำนาจากการใช้แรงงานในครอบครัว เปลี่ยนมาเป็นการใช้เงิน เพื่อลงทุนทำนา ค่าใช้ที่เกิดขึ้นตั้งแต่การไถพรวน ซึ่งจ้างควายเหล็กในราคาไร่ละ 100 บาท ค่าจ้างไถแปรราคาไร่ละ 120 บาท ค่าจ้างดำวันละ 90 – 100 บาท ค่าปุ๋ยกระสอบละ 350 บาท และค่าจ้างเกี่ยวข้าว (แรงงานคน) วันละ 100 บาท ขณะนั้นข้าวหอมมะลิราคา กิโลกรัมละ 5 บาท

เมื่อการทำนาต้องใช้เงินลงทุน ชาวบ้านจึงมีการกู้ยืมเงินกันเป็นจำนวน ทั้งเงินทุนจากภายนอกชุมชน และเงินทุนในชุมชน เพื่อนำมาเป็นทุนรอนสำหรับการทำนา การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ของคนในชุมชนลดน้อยลง การจ้างแรงงานมีบทบาทมากกว่าความสัมพันธ์ ระหว่างผู้คนที่อยู่ในชุมชนเดียวกัน สถานะการแข่งขันทวีความรุนแรงมากขึ้น การทำนาส่วนใหญ่จึงเป็นการทำเพื่อขาย และชาวบ้านเริ่มนำพันธุ์ข้าวที่ตลาดมีความต้องการมาปลูก ทำให้ข้าวหอมมะลิซึ่งเดิมเคยมีกลิ่นหอม แต่ในช่วงดังกล่าวข้าวมะลิจะไม่มีการกลั่นหอม แต่ตลาดมีความต้องการ ชาวบ้านจึงต้องปลูกข้าวตามความต้องการของตลาด โดยไม่ได้คำนึงถึงการเปลี่ยนแปลงของรสชาติของข้าวที่เปลี่ยนไปด้วย

พันธุ์ข้าวที่มีการใช้ปักดำในพื้นที่ตำบลศรีสว่าง ส่วนมากจะเป็นข้าวมะลิ 105 รองลงมาเป็นข้าวอู๊ดเต๋ หรือ กข.15 ส่วนข้าวเหนียว ยังคงมีการใช้ปักดำบ้างบางส่วน แต่มีปริมาณคนปลูกน้อยมาก

2.5 ยุค ชาวนาเป็นผู้จัดการนา

ช่วงปี พ.ศ. 2543 ได้มีรถเกี่ยวนาข้าว จากจังหวัดสุพรรณบุรี เข้ามารับจ้างเกี่ยวข้าวในพื้นที่ตำบลศรีสว่าง ชาวบ้านโพนควน ซึ่งเป็นกลุ่มคนที่มีความชำนาญมากนับ 100 ไร่ เป็นคนแรกที่ได้ว่าจ้างรถเกี่ยวนาข้าว มาเกี่ยวข้าวให้ ในราคาค่าจ้าง ไร่ละ 320 บาท จึงได้แก้ปัญหาด้วยการจ้างรถเกี่ยวนาข้าวแทน และชาวบ้านคนอื่น ๆ ซึ่งเป็นคนที่มีที่นาเป็นจำนวนมาก จะเป็นคนกลุ่มแรก ที่ใช้รถเกี่ยวนาข้าวแทนการใช้แรงงานคน

จากปี พ.ศ. 2543 – ปัจจุบัน ชาวบ้านโพนควน และชุมชนอื่น ๆ ในตำบลศรีสว่าง และตำบลใกล้เคียง ได้เปลี่ยนมาใช้รถเกี่ยวนาข้าวทุกครอบครัว ค่าจ้างเกี่ยวนาข้าว ไร่ละ 350 – 400 บาท รถเกี่ยวข้าวมี 2 รูปแบบ คือ รถเกี่ยวนาเป็นเมล็ด แล้วใช้กระสอบรองเมล็ดข้าวบนรถเกี่ยว และรถเกี่ยวนาอุ้มข้าว รถประเภทนี้ จะเกี่ยวข้าวและจะมี “กระเพาะ” ไว้สำหรับรองข้าวไว้ และรองรับข้าวได้เป็นจำนวนมาก เมื่อข้าวเต็มกระเพาะแล้วก็จะอุ้มเมล็ดข้าวมาเทใส่รถบรรทุก เพื่อขนมาส่งให้เจ้าของข้าวจนถึงบ้าน ผลผลิตข้าวจากการทำนาหว่าน และการใช้รถเกี่ยวนาข้าว ทำให้คุณภาพข้าวลดลง ทั้งปัญหาการแตกหักของเมล็ดข้าว และข้าวจะมีความชื้นสูง การนำข้าวไปขายจึงมักจะได้อาหารต่ำ แต่เนื่องจากความสะดวกสบาย ชาวบ้านจึงยังคงทำนาหว่าน และใช้เครื่องจักรในการทำนา และเจ้าของนาซึ่งแต่ก่อนเป็นคนทำนา เปลี่ยนมาเป็น “ผู้จัดการนา” ทำหน้าที่ในการหาเงินทุนมาลงทุนในการทำนา เท่านั้น

สภาพพื้นที่

เมื่อเสร็จจากการเกี่ยวข้าว ในช่วงเดือนธันวาคม – กุมภาพันธ์ ซึ่งเป็นช่วงที่ชาวบ้านจะเริ่มไถพรวนที่นาไว้ เป็นการไถครั้งที่ 1 ชาวบ้านจะใช้ไฟจุดเผาตอซังข้าวให้หมด เพื่อให้รถแทรกเตอร์ไถพรวนที่นาได้ง่าย การเผาตอซังข้าว ได้ก่อให้เกิดปัญหาควันไฟ และฝุ่นไฟจำนวนมากทั่วทั้งทุ่ง และพื้นที่ดินที่ถูกไฟไหม้ ก็จะเป็นดินดาน ไม่ค่อยอุ้มน้ำ ในขณะที่วัช – ควาย ซึ่งเคยกินตอซังข้าว และหญ้าที่ขึ้นตามแปลงนาหลังเกี่ยว ก็ไม่มีอาหารให้กิน คนที่เลี้ยงวัว – ควาย จึงต้องนำวัว – ควายไปเลี้ยงในพื้นที่ ที่ไฟยังไม่ไหม้ ซึ่งมีอยู่น้อยมาก หรือบางคนก็จะด้อนวัว – ควาย ไปเลี้ยงใกล้ชุมชนมากขึ้น

สภาพพื้นที่โดยทั่วไป ในฤดูฝนซึ่งเป็นช่วงทำนา พื้นที่ทั้งหมดก็จะมีสภาพเขียวขจีจากต้นข้าวทั่วทั้งทุ่ง แต่ได้ต้นข้าวซึ่งมีน้ำอยู่ทั่วแปลงนา แต่ในน้ำกลับไม่มีปลา หรือกบเขียดเลย ส่วนในฤดูแล้งหลังเกี่ยวเสร็จทุ่งนาก็เปลี่ยนสภาพเป็นสีดำ อันเกิดจากการเผาตอซังข้าว ขณะที่ดินเริ่มเสื่อมสภาพลงเรื่อย ๆ ชาวบ้านต้องซื้อหาปุ๋ยคอก ปุ๋ยขี้ไก่ หรือแกลบ มาใส่ในแปลงนา เพื่อเพิ่มความสมบูรณ์ให้กับดิน และเพิ่มจำนวนมากขึ้นทุก ๆ ปี

พื้นที่ทั้งหมดในตำบลศรีสว่างที่มีแต่ทุ่งนา ขณะชุมชนขยายใหญ่ขึ้นเรื่อย ๆ ชาวบ้านจึงเริ่มขยายบ้านเรือนไปตามแปลงนา ด้วยการขนดินไปถมที่นาให้สูงขึ้นกว่าพื้นเดิม แล้วทำการก่อสร้างบ้านเรือน ปัจจุบันบ้านเรือนของชาวบ้านในพื้นที่ตำบลศรีสว่าง เริ่มกระจายออกสู่ที่นามากขึ้นเรื่อย ๆ

การทำนา

ในปี พ.ศ. 2543 เริ่มมีการนำรถเกี่ยวข้าว พร้อมสีข้าวเข้ามาใช้ในการเกี่ยวข้าว ขณะที่ชาวบ้านเริ่มเปลี่ยนแปลงการทำนา จากการทำนาดำ มาเป็นการทำนาหว่าน จนในปัจจุบันกว่า 99 % ของประชากรในตำบลศรีสว่าง ทำนาด้วยการหว่าน

ชาวบ้านจะเริ่มไถพรวนครั้งแรก ในราคาไร่ละ 130 บาท ในช่วงเดือน 3 (มีนาคม) และเดือน 4 (เมษายน) การไถพรวนจะทำความเข้าใจกับการใส่ปุ๋ยคอกไปพร้อมกัน เมื่อไถพรวนเสร็จ ประมาณกลางเดือนเมษายน ถึงเดือนพฤษภาคม ชาวบ้านจะทำการไถแปรเพื่อหว่านข้าว โดยไม่รอให้ฝนตก เรียกว่า “การหว่านแห้ง” ราคาจ้างรถไถในการไถแปร ไร่ละ 150 บาท การหว่านข้าวชาวบ้านก็ต้องจ้างคนหว่านข้าวให้ โดยจะไถแปรเสร็จ แล้วก็หว่านเมล็ดข้าวตามไป จากนั้นจะใช้รถไถนาเล็ก คราดดินเพื่อกลบเมล็ดข้าว เพื่อให้เสร็จใน 1 วัน

การหว่านเมล็ดข้าวในขณะที่ดินไม่มีน้ำ จะทำให้อัตราการงอกดีกว่าการหว่านในขณะที่แปลงนามีน้ำ เมื่อหว่านข้าวเสร็จแล้ว ชาวบ้านก็จะรอให้ฝนตก เมื่อฝนตกลงมาก็จะนำปุ๋ยเคมี ไปหว่านตามแปลงนา หากปีไหนฝนทิ้งช่วง ก็อดกลมาแล้วมีน้ำตามแปลงนา พอดื้อข้าวงอกขึ้นฝนก็ไม่ตกทำให้แปลงนาแห้ง ช่วงที่แปลงนาแห้ง ก็จะทำให้บรรดาหญ้าต่าง ๆ เกิดขึ้นแทรกกับต้นข้าว ชาวบ้านจะแก้ไขปัญหานี้ด้วยการฉีดยาฆ่าหญ้า จนหญ้าตาย การฉีดยาฆ่าหญ้าจะมีชาวบ้านกลุ่มหนึ่งประมาณ 3 – 4 คน เป็นคนคอยรับจ้างฉีดยาให้ โดยคิดค่าแรงในราคาไร่ละ 100 บาท การฆ่าหญ้าทำได้มีประสิทธิภาพดี ในสภาพแปลงนาที่ไม่มีน้ำ

เมื่อฆ่าหญ้าเสร็จแล้ว ชาวบ้านก็จะรอจนกว่าฝนจะตกลงมา แล้วจึงจะนำปุ๋ยเคมี ไปหว่านอีกครั้ง เมื่อข้าวอายุได้ 2 – 3 เดือน ประมาณเดือนกรกฎาคม

ชาวบ้านก็จะใส่ปุ๋ยอีกรอบ เป็นการใส่ปุ๋ยครั้งที่ 2 ซึ่งการใส่ปุ๋ยครั้งนี้จะใส่จำนวนมาก เฉลี่ยไร่ละประมาณ

25 – 30 กิโลกรัม จากนั้นก็จะรอจนถึงช่วงที่ข้าวเริ่มจะตั้งท้อง ชาวบ้านก็จะนำปุ๋ยเคมีมาใส่ข้าวอีกครั้งหนึ่ง เป็นครั้งที่ 3

เมื่อข้าวดีดรวงเริ่มเป็นเมล็ด เมล็ดข้าวเริ่มเป็นสีเหลืองชาวบ้านก็จะเริ่มติดต่อหารถเกี่ยวข้าว การเกี่ยวข้าวด้วยรถเกี่ยวข้าว ในวันที่เกี่ยวข้าว ชาวบ้านจะเตรียมกระสอบปุ๋ย ฝ้ายแดง และรถสำหรับใช้ขนข้าวจากนา มายังบ้าน โดยการเกี่ยวข้าวด้วยรถจะใช้คน 7 – 10 คน เป็นคนคอยใช้กระสอบรองเมล็ดข้าวเปลือกจากรถเกี่ยวข้าว เมื่อเกี่ยวเสร็จทั้งแปลงแล้วก็จะช่วยกันยกกระสอบข้าวขึ้นใส่รถที่เตรียมไว้ เพื่อขนไปยังบ้าน เมื่อขนข้าวไปถึงบ้านแล้วชาวบ้านจะเทข้าวออกจากกระสอบใส่ฝ้ายแดง ทำการตากข้าวอีก 3 – 5 วัน จนข้าวแห้ง เมื่อข้าวแห้งเสร็จแล้วก็จะขนข้าวขึ้นยุ้งฉาง หรือนำไปขายที่ร้านรับซื้อข้าว ในตัวเมือง

สรุป

การทำงานของชาวบ้านในพื้นที่ตำบลศรีสว่าง ได้พัฒนามาจากการปลูกข้าวตามรอบริมชุมชน เพื่อบริโภคในครอบครัว พันธุ์ข้าวที่ใช้ส่วนมากจะเป็นพันธุ์ข้าวที่ชาวบ้านชอบรับประทาน ต่อมาข้าวที่ชุมชนผลิตเพื่อบริโภค ได้กลายเป็นสินค้า ประกอบกับการเดินทางไปรับจ้างในต่างถิ่น ได้ทำให้ชาวบ้านซึมซับเอาวิถีชีวิตของผู้ผลิตเพื่อขาย และได้เรียนรู้ทักษะในการทำนา พร้อมกับได้นำเอาความรู้ และรูปแบบที่ได้พบเห็น กลับเข้ามาใช้ในการพัฒนาการปลูกข้าวมาเป็นการทำนา

ระบบตลาดเข้ามามีบทบาทมากขึ้น ขณะเดียวกันชาวบ้านก็ได้ปรับตัว พร้อมกับปรับสภาพพื้นที่เพื่อรองรับระบบการผลิตแบบใหม่ เป็นการผลผลิตข้าวเพื่อส่งออก การเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่เกิดขึ้นเมื่อมีการนำเอาเครื่องจักรกลเข้ามาใช้แทนแรงงานคน และแรงงานสัตว์ การทำนาเพื่อขายเปลี่ยนไปเป็นการลงทุนผลิตข้าวเพื่อส่งออก

สภาพแวดล้อม การดำเนินชีวิตเปลี่ยนไปอย่างรวดเร็ว การทำนาคำนับวันต้องลงทุนสูงมากขึ้นเรื่อย ๆ แม้ว่าสภาพการกินอยู่หลับนอนจะดีขึ้นจากอดีต เครื่องอำนวยความสะดวกมีมาบริการอย่างต่อเนื่อง และไม่ซ้ำแบบ แต่สถานะภาพของชาวบ้าน กลับตกอยู่ในภาวะความเสี่ยง ทั้งความเสี่ยงอันเกิดจากสิ่งแวดล้อมที่ถูกทำลาย และกรรมสิทธิ์ที่ดิน ซึ่งตกอยู่ในมือของแหล่งทุน และนับวันเกษตรกรเจ้าของที่นา เริ่มสูญเสียความสามารถในการทำนาลงทุกวัน อันเนื่องมาจากการพึ่งเครื่องจักร และเทคโนโลยีทันสมัย ภายใต้อาณัติของทุนที่นับวันพอกพูนขึ้นเรื่อย ๆ

2.6 สถานการณ์การผลิตข้าวในปัจจุบัน

การทำงานในพื้นที่ตำบลศรีสว่างในปัจจุบัน พบว่าชาวบ้าน 100 % ผลิตข้าวหอมมะลิ เพื่อจำหน่าย กระบวนการทำนา ต้องพึ่งเครื่องจักร เทคโนโลยีและสารเคมี มาใช้ในการเพิ่มผลผลิตให้สูงขึ้น เจ้าของที่ดิน

ซึ่งเดิมเป็น “คนทำนา” ได้เปลี่ยนบทบาทมาเป็น “ผู้จัดการนา” เงินทุนจากแหล่งเงินทุน ทั้งภายในชุมชน และภายนอกชุมชน ได้ถูกนำมาเป็นปัจจัยสำคัญ ในการกำหนดความสามารถในการทำนาของแต่ละคน ใคร มีทุนมาก ก็จะผลิตข้าวได้มาก คนที่มีทุนน้อย ก็จะผลิตได้ต่ำ

การทำนาของชาวบ้านในชุมชนตำบลศรีสว่าง มีการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการทำงาน จากการใช้ แรงงานคนในครอบครัว และการใช้แรงงานสัตว์ ในการทำนา เปลี่ยนมาเป็นการนำเครื่องจักรทันสมัยเข้ามา ช่วยทำนา ปี พ.ศ.2500 ได้มีการนำรถแทรกเตอร์ เข้ามาบุกเบิกปรับปรุงสภาพแปลงนาให้มีขนาดใหญ่ และในปี พ.ศ.2527 ชาวบ้านเริ่มนำรถไถนาเดินตาม (ควายเหล็ก) เข้ามาใช้ในการไถนา แทนการใช้ควาย และต่อมาปี พ.ศ.2538 มีการนำรถสีข้าวเข้ามาใช้ในการนวดข้าว แทนการนวดโดยใช้แรงงานคน

ในปี พ.ศ. 2543 เริ่มมีการนำรถเกี่ยวข้าว พร้อมสีข้าวเข้ามาใช้ในการเกี่ยวข้าว และเมื่อปี พ.ศ. 2540 ชาวบ้านเริ่มเปลี่ยนแปลงการทำงาน จากการทำนาดำ มาเป็นการทำนาหว่าน และในปัจจุบันชาวบ้านในพื้นที่ ตำบลศรีสว่าง เลิกทำนาดำเป็นการทำนาหว่านทุกครัวเรือน ผลผลิตข้าวในปัจจุบันประมาณ เฉลี่ย 326 กิโลกรัม ต่อไร่

ตารางแสดงค่าใช้จ่ายในการทำนา ในพื้นที่ 10 ไร่

ขั้นตอน	วิธีการ	บาท	หมายเหตุ
การเตรียมนา	ไถพรวน	1,300	ไร่ละ 130 บาท
การหว่านข้าว	ไถแปร / คลาด	1,500	ไร่ละ 150 บาท
	หว่านข้าว	200	จำนวน 2 คนๆ ละ 100 บาท
	เมล็ดพันธุ์	3,600	ใช้ไร่ละ 30 ก.ก. ๆ ละ 12 บาท
บำรุงรักษา	การฆ่าหญ้า	600	จำนวน 5 ชองๆ ละ 120 บาท
	ค่าจ้างฉีดยา	500	ค่าแรงชองละ 100 บาท
	ปุ๋ย	5,500	ใช้ปุ๋ย 10 กระสอบๆ ละ 550 บาท
	จ้างหว่าน	300	จำนวน 2 คนๆ ละ 150 บาท
การเก็บเกี่ยว	ค่ารถเกี่ยวข้าว	4,000	ไร่ละ 400 บาท
	คนงาน	500	จำนวน 5 คนๆ ละ 100 บาท
	กระสอบรองข้าว	600	จำนวน 150 ใบๆ ละ 4 บาท
	ผ้าดางตากข้าว	2,100	จำนวน 3 ผืนๆ ละ 700 บาท
รวม		20,050	

การทำนาในปัจจุบันชาวบ้านต้องพึ่งเทคโนโลยี และสารเคมีในการเพิ่มผลผลิตข้าวให้ได้ปริมาณมาก แต่การให้เทคโนโลยี และสารเคมี ก็ทำให้ต้นทุนในการทำนาสูงตามขึ้นไปด้วย ผลผลิตที่ได้โดยเฉลี่ยประมาณไร่ละ 326 กิโลกรัม ราคาซื้อขายข้าวในปัจจุบัน กิโลกรัมละ 8 – 10 บาท หากทำนาในพื้นที่ 10 ไร่ จะได้ผลผลิตข้าวจำนวน 3,260 กิโลกรัม คิดเป็นเงินจำนวน 29,340 บาท (คิดราคา ก.ก.ละ 9 บาท) ชาวบ้านจะมีรายได้หักค่าใช้จ่ายแล้ว ประมาณ 9,290 บาท จากการทำนาในพื้นที่ 10 ไร่

3. ลักษณะข้าวพันธุ์พื้นเมือง

จากการศึกษาพบว่า ชาวบ้านในพื้นที่ตำบลศรีสว่าง สืบทอดองค์ความรู้ในการทำนามาจากบรรพบุรุษ ในอดีตส่วนใหญ่ชาวบ้านจะปลูกข้าวเหนียวมากกว่าข้าวเจ้า เนื่องจากข้าวเหนียวเป็นข้าวที่ชาวบ้านนิยมบริโภค ประกอบกับข้าวเหนียวเป็นข้าวที่ไม่ต้องการน้ำมากเหมือนข้าวเจ้า ขณะที่การทำนาในอดีตชาวบ้านจะปลูกข้าว ตามสภาพของพื้นที่ ไม่มีการทำนาเป็นแปลงขนาดใหญ่เช่นในปัจจุบัน พันธุ์ข้าวที่ชาวบ้านนิยมปลูกในอดีต ซึ่งมีทั้งข้าวเหนียวและข้าวเจ้า พบว่าพันธุ์ข้าวเหนียวที่ชาวบ้านนิยมปลูก ได้แก่ ข้าวปลาชีว , ข้าวขาวหอม , ข้าวขี้ตมดอ , ข้าวหมากหม่วย , ข้าวอีเตี้ย , ข้าวป่องแอ้ว , ข้าวขี้ตม , ข้าวขาวใหญ่ , ข้าวนางนวล , ข้าวสันป่าตอง และข้าวอีดำน้อย ส่วนพันธุ์ข้าวเจ้าที่ชาวบ้านปลูก มีดังนี้ ข้าวตาแห้ง , ข้าวสามพัน , ข้าวบองกษัตริย์ , ข้าวอีเหลือง , ข้าวรากไผ่ , ข้าวปลาแข็ง , ข้าวเจ้าสร้อย พันธุ์ข้าวเหล่านี้เกิดและเจริญเติบโตได้ดีในพื้นที่ ตำบลศรีสว่าง

ล้มลงติดพื้นดิน

ข้าวก็เช่นเดียวกันกับพืชชนิดอื่น ๆ ที่มีการเจริญเติบโตทั้งทางลำต้น และการเจริญเติบโตในระยะเจริญพันธุ์ แต่ผิดกันที่ข้าวจะแบ่งการเจริญเติบโตทั้ง 2 ระยะดังกล่าวนี้ นอกจากกันให้อยู่ภายในขอบเขตระยะเวลาที่แน่นอน

การเจริญเติบโตของต้นข้าว ประกอบด้วย ลำต้นและใบ ราก กอ เป็นระบบรากฝอย กระจายอยู่ในดินระดับต้น ซึ่งรากนอกจากจะมีโคนต้นแล้วที่ปล้องเหนือดินก็จะมีรากงอกด้วยส่วนลำต้นเป็นโพรง มีข้อปล้อง ข้าวต้นเดิมที่เกิดจากเมล็ดต้นเดิม จะแตกออกหลายต้น และตรงข้อต้นที่ตาสามารถแตกเป็นต้นใหม่ได้ถ้าต้นเดิม

การขยายพันธุ์ ประกอบด้วยช่อดอก ซึ่งเกิดขึ้นจากยอดข้าวแผ่ออกเป็นก้านระเง้าสำหรับที่เกิดเป็น เมล็ดข้าวต่อไป ดอกข้าวซึ่งเป็นผลเจริญมาจากดอกติดอยู่ที่ก้านรวงและระเง้า เมล็ดข้าวสารเหนียวมีสีขุ่น ส่วนเมล็ดข้าวเจ้าจะใสกว่า

3.1 ลักษณะโดยทั่วไป ของข้าวพันธุ์พื้นบ้าน

ข้าวพันธุ์พื้นเมืองส่วนใหญ่บนใบจะมีขนหรือมีขนบ้าง น้อยพันธุ์มากที่ใบจะเกลี้ยงไม่มีขน สี ของใบส่วนใหญ่จะเป็นสีเขียวหรือสีเขียวเข้ม ซึ่งแตกต่างกันออกไปตามความสามารถ ในการตอบสนองต่อ ความอุดมสมบูรณ์ของดิน บางพันธุ์อาจจะมีสีเขียวจะมีสีม่วงที่ริมใบ เช่น ข้าวเก่า เมล็ดข้าวเปลือก และใบ จะมีสีม่วงทั้งใบ การแตกกอโดยเฉลี่ยประมาณ 5 – 6 กอต่อต้น ความสูงโดยเฉลี่ยแล้ว จะสูงประมาณ 130 เซนติเมตร ลักษณะใบธงของข้าวพื้นเมืองส่วนใหญ่ จะเป็นแวนอนหรือหักล้มลง จะมีเป็นบางพันธุ์ที่ ลักษณะของใบธงตั้งตรง เช่น ข้าวอิน้อย เป็นต้น ลักษณะของรวงส่วนใหญ่จะจับกันแน่นหรือปานกลาง มี บางพันธุ์ที่รวงกระจาย เช่น ข้าวเหลืองบุญมา เป็นต้น

3.2 ลักษณะการปลูกข้าวที่พบในพื้นที่ศึกษา มีการปลูกข้าวอยู่ 3 ประเภท ดังนี้

- 2.1 ข้าวไร่ หมายถึง ข้าวที่ขึ้นได้ในที่ดอนหรือที่สูงตามเนินสูง โดยไม่ต้องมีน้ำขัง อาศัย อาศัยเพียง น้ำค้าง น้ำฝนและความชื้นในดิน สามารถเจริญเติบโตออกรวงให้ผลได้ ดังนั้นจึงนับได้ว่าเป็น ข้าวที่ทนแล้งได้ดีกว่าข้าวประเภทอื่น ๆ การปลูกข้าวไร่ นิยมปลูกโดยวิธีการหยอดเมล็ดแห้ง เพียงอย่างเดียว
- 2.2 ข้าวนาหุ้ง คือข้าวที่ขึ้นได้ดีในนาที่มีน้ำขังและระดับน้ำลึกไม่เกิน 30 เซนติเมตร ข้าวนาหุ้งมีเนื้อ ที่ปลูกมากที่สุด ในอดีตข้าวนาหุ้งจะปลูก โดยวิธีการปักดำ ต่อมาในปัจจุบัน ชาวบ้านได้ เปลี่ยนมาเป็นการหว่านมากขึ้น
- 2.3 ข้าวหนอง บางทีเรียกว่า ข้าวนาแซง ข้าวหนอง หรือ ข้าวลอย คือข้าวที่สามารถขึ้นได้ในนาที่มี ระดับน้ำลึกบางครั้งลึกถึง 3 เมตร มีความสามารถในการยึดปล้องให้ลำต้นยาวขึ้นตามระดับน้ำ ที่สูงขึ้น ข้าวขึ้นน้ำอาจมีรากงอกออกมาจากปล้อง เพื่อดูดอาหารที่ละลายอยู่ในน้ำเนื่องจากนา สำหรับข้าวประเภทนี้มีระดับน้ำลึกมาก การดูแลรักษาจึงไม่อาจทำได้ ดังนั้นข้าวประเภท นี้โดยทั่วไปจึงมีคุณภาพเมล็ดต่ำ เพราะบางครั้งชาวนาต้องเก็บเกี่ยวในขณะที่ยังมีน้ำอยู่ หรือ เมื่อน้ำแห้งแล้งแล้ว ต้นข้าวที่ยึดยาวจะล้มทาบลงไปกับพื้นที่นาที่ขึ้นและ

การปลูกข้าวทั้งสามประเภท เป็นการปลูกข้าวตามความแตกต่างของพื้นที่ ชาวบ้านจะมีการเลือก ชนิดพันธุ์ ที่มีคุณสมบัติเหมาะสมกับสภาพของแต่ละพื้นที่ และสภาพดินฟ้าอากาศของพื้นที่นั้น ซึ่งพันธุ์

ส่วนมากจะเป็นข้าวพันธุ์พื้นเมือง เช่น ข้าวอีลอย ปลุกในพื้นที่หนอง ข้าวมะลิ ปลุกในพื้นที่นาทุ่ง และ ข้าวคอกขาว ปลุกในพื้นที่เนินสูงต้องการน้ำน้อย

3.3 คุณสมบัติ และผลผลิตจากการปลูกข้าวพันธุ์พื้น ได้แก่

1. ความทนต่อสภาพน้ำลึก ข้าวพันธุ์พื้นเมืองบางพันธุ์มีความสามารถในการขึ้นน้ำได้ดีสามารถปลูกในน้ำได้ดี ซึ่งส่วนใหญ่จะพบในข้าวพันธุ์พื้นเมืองประเภทข้าวเจ้า เช่นเจ้าลอย นางเมา
2. ความทนแล้ง ข้าวพันธุ์พื้นเมืองมีความสามารถในการทนแล้งได้ดี จากการศึกษาพบว่าส่วนใหญ่ข้าวพันธุ์พื้นเมืองจะมีความทนแห้งแล้งได้ดี เช่นเจ้าแดง
3. ความทนทานต่อโรคแมลง ส่วนใหญ่ข้าวพันธุ์พื้นเมืองที่นิยมปลูกอยู่เพราะมีความทนต่อโรคแมลงได้ดี นักวิชาการได้ทำการทดสอบแล้วว่า ข้าวพันธุ์พื้นเมืองมีความต้านทานต่อการทำลายของไส้เดือนฝอยอยู่ระดับ 2 ข้าวสามสี ข้าวพันธุ์แก่นแดง เมล็ดแลบ มีความต้านทานต่อโรคไหม้ของข้าวอยู่ระดับ 3 (กรมวิชาการสถานีทดลองพันธุ์ข้าว)
4. ความหอม ข้าวพันธุ์พื้นเมือง ข้าวพันธุ์พื้นเมืองทั้งข้าวเจ้าและข้าวเหนียว พบว่ามีความหอมอยู่ในระดับเดียวกันกับข้าวมะลิ 105 ซึ่งมีความหอมมาตรฐาน เช่น ข้าวสันป่าตอง ข้าวนางนวล ข้าวเหลืองบุญมา เป็นต้น
5. ผลผลิต ข้าวพันธุ์พื้นเมืองส่วนใหญ่จะให้ผลผลิตอยู่ในเกณฑ์ต่ำถึงปานกลางแต่จะมีลักษณะดีคือน้ำหนักของเมล็ดพันธุ์ค่อนข้างสูง
6. เนื่องจากข้าวพันธุ์พื้นเมืองเป็นพันธุ์ข้าวที่ปลูกตั้งแต่เดิมมานาน เนื่องจากผู้ปลูกจะชอบในลักษณะเฉพาะ ชอบบริโภคหรือเหมาะที่จะปลูกในสภาพพื้นที่ที่เหมาะสมได้ดี และข้าวพันธุ์พื้นเมืองยังใช้แปรรูปเป็นอาหารอื่น ๆ เช่น ใช้ทำขนมจีน ได้แก่ ข้าวเจ้าแดง นางเมา นอกจากนี้บางพันธุ์มีความหนาแน่นต่อสภาพดินเค็มได้ดี

พันธุ์ข้าวที่มีการปลูกในพื้นที่ตำบลศรีสว่าง ในอดีตนิยมปลูกข้าวพันธุ์พื้นเมือง ซึ่งเป็นพันธุ์ข้าวที่ชาวบ้านนิยมบริโภค และแปรรูปเป็นอาหาร รวมทั้งพันธุ์เหล่านั้นยังเหมาะสมกับสภาพของพื้นที่ด้วย ข้าวชนิดต่าง ๆ จะมีคุณสมบัติเด่นเฉพาะสายพันธุ์ การเลือกปลูกข้าวแต่ละชนิด จึงสะท้อนให้เห็นถึงองค์ความรู้ของข้าว และสภาพของพื้นที่ และเป็นข้าวที่ปลูกแล้วสมาชิกในครอบครัวนิยมบริโภคด้วย

4. พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าว

การทำนา เป็นกิจกรรมอาชีพ ที่ชาวบ้านในพื้นที่ตำบลศรีสว่าง ได้รับสืบทอดต่อมาจากบรรพบุรุษ ยาวนานหลายชั่วอายุคน ในแต่ละขั้นตอนของการ ทำนา ชาวบ้านจะมีการประกอบพิธีกรรมตามความ เชื่อของแต่ละชุมชน และความเชื่อเหล่านั้นได้รับการ ปฏิบัติต่อเนื่องมาตลอด จนกลายเป็นวัฒนธรรมเกี่ยว กับข้าว ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ที่ชุมชนชาวนาได้แสดงออก ถึงความซาบซึ้ง ในบุญคุณของข้าวที่ได้หล่อเลี้ยงชีวิต มาตลอด

พิธีกรรม ที่ชาวบ้านประกอบเกี่ยวกับข้าว มี ทั้งการประกอบพิธีกรรมให้กับข้าว และพิธีกรรมให้ กับที่นา และควาย ซึ่งเป็นส่วนประกอบสำคัญในการ ทำนา ซึ่งเรียนว่าการทำพิธีกรรมให้กับข้าวทางอ้อม การประกอบพิธีข้าวจึงมีทั้งพิธีกรรมทางตรง และทาง อ้อมดังนี้

4.1 พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวโดยตรง

4.1.1 พิธีกรรมเอาฝุ่นไถ่นา (ฝุ่นคอก) ในเดือนสามออกใหม่สามคำเจ้าของนา พ่อบ้านหรือแม่ บ้านเป็นผู้เอาฝุ่นไปแรกไถ่นา ฝุ่นที่เอาไถ่จะเป็นฝุ่นคอกที่หมักหมมจนมีสภาพเป็นปุ๋ยแล้ว เป็นการเริ่มต้นทำนาในปีนั้น ที่เลือกเอวันนั้นเพราะเป็นวันดี การเริ่มทำนาในวันนี้ ผลผลิตที่ ได้จะทำให้ “ กินบ่บกกบ่ปลง ” (กินเท่าไรก็ไม่หมด ตักไปใช้เท่าไรก็ยังเหลือเท่าเดิม) ตามความเชื่อที่ว่าวันที่เป็นวันที่ “กบ่มีปากนาคบ่มีสุจี” (หมายความว่ากบ่มีปากนาคบ่มี ทวาร พิธีการนี้ไม่มีการสวดบูชา หรืออ้อนวอนหรือเซ่นสังเวยแต่อย่างใด อันเป็นความเชื่อที่ ยึดถือกันมาตั้งแต่เดิม เมื่อเอาฝุ่นแรกไปไถ่นาแล้ว วันต่อ ๆ ไปจึงทยอยขนไปใส่จนเพียงพอ ต่อความต้องการ

4.1.2 พิธีแฮกไถ่นา การแฮกไถ่นาทำกันในเดือนหกวันฟูเวลาเช้า เจ้าของนาเป็นผู้ทำพิธีเทพเจ้า หลักที่อ้างในพิธีนี้คือ นางธรณีหรือผีตาแฮก แล้วแต่ใครจะนับถือองค์ไหน กระทำในนาแปลง ไหนก็ได้ องค์ประกอบในพิธีมีพาวาน 4 พาวา 4 กอก นำเอาเครื่องประกอบเหล่านี้ไปเซ่น สังเวยบอกกล่าว ว่า “เมื่อวันนี้เป็นมื่อสันต์วันดี จะทำการแฮกไถ่นาขอให้ตาแฮก จงช่วยคุ้มกัน

รักษา ขยับขยายที่ให้งานอย่างสุขสบาย แล้วเริ่มไถนาตามทิศทางตามเกล็ดนาค” ไถจำนวน 3 รอบ แล้วหยุดปล่อยควาย เป็นเสร็จพิธี วันต่อไปเริ่มไถเป็นไปตามปกติได้ พิธีนี้เป่าหมายเพื่อให้เทพเจ้าช่วยคุ้มครองรักษาทั้งคน สัตว์ ข้าวกล้าและขออนุญาตเทพเจ้า เพื่อเตรียมดินปลูกข้าวในนั้น

4.1.3 พิธีแซกค่านา จัดขึ้นประมาณเดือนเจ็ดหรือเดือนแปด (มิถุนายน – กรกฎาคม) วันประกอบพิธีต้องเป็นวันพุธหรือวันจันทร์ หรือวันพฤหัสบดี หรือวันเกิดของเจ้าของนา ทำพิธีเวลาเช้า พ่อบ้านหรือแม่บ้านเป็นผู้กระทำ เทพเจ้าที่อ้างถึงได้แก่ตาแฮก สถานที่ที่ปลูกข้าวตาแฮกเลือกเอาบริเวณที่ใกล้ ๆ กับโพนนาหรือใกล้กับกกไม้ใหญ่ วิธีทำเตรียมดินให้กว้างพอจะปลูกข้าวแซกประมาณ 7 – 8 กอ ตามแต่จะนับถือเป็นอันเสร็จพิธี เป่าหมายคือให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์คุ้มครองข้าวกล้าให้งอกงาม ส่วนมากจะบนบานว่า “หลังจากเก็บเกี่ยวแล้วจะแบ่งให้ตาแฮก 4 เกวียน” เกวียนจำลอง

4.1.4 วิธีทำลานนวดข้าว ลานนวดข้าวเป็นสถานที่ทำลานนวดข้าว การทำลานนาในแต่ละปี เจ้าของจะต้องทำพิธีอนุญาตต่อนางธรณีเสียก่อน สถานที่ทำลานเป็นที่ราบกลางทุ่งนาหรือได้ร่วมไม้กันได้ ไม่กำหนดเวลาว่าจะเป็นวันใด พิธีทำ นำเครื่องเช่นคือ พาหวาน 4 พา ยา 4 กอก หมาก 4 คำ ไปวางบริเวณที่ทำลาน แล้วกล่าวคำขออนุญาตต่อนางธรณี ขอให้นางธรณีขยับขอให้นางธรณีขยับขยายย้ายที่ทำลานข้าว เมื่อเสร็จก็เอาพาหวานไปวางไว้ 4 ทิศ เป็นอาณาเขตที่ทำลาน จากนั้นก็เริ่มทำลานได้

4.1.5 พิธีปลงข้าว เป็นพิธีเอาข้าวไปตั้งล้อมลงมานวด วันปลงข้าวจะต้องเป็นวันพุธเจ้าของทำพิธีปลงเอง วิธีทำเอาเครื่องเช่น เหล้า 1 ไห ไก่ 1 ตัว (นับถือตาแฮก) ถ้าเป็นนางธรณีต้องเป็นพาหวาน 1 พา ยา 1 กอก หมาก 1 คำ และของแม่โคสก คือพาหวาน 1 พา ไข่ต้ม 1 ฟอง เอามาทำพิธีในลานข้าว โดยจัดเครื่องเช่นแล้วกล่าวคำขออนุญาตต่อนางโคสก “ขอให้นางอย่าตกใจขณะฟาคดี และขอให้ตาแฮกหรือนางธรณีจงคุ้มครองรักษา อย่าให้นางได้สั่นสะท้านหย่านใจกลัว” เมื่อกล่าวเสร็จจึงเอาข้าวลงจากลอมมาฟาด 1 ฟอน ฟาคเสร็จเอาฟางกำหนึ่งห่อไขและใส่เครื่องเช่นส่วนหนึ่ง แล้วมัดนำไปปักไว้บนลอมข้าว เป็นสัญลักษณ์ข้าวนี้ปลงแล้วพร้อมจะนวดได้ เป็นอันเสร็จพิธี

4.2 พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวโดยอ้อม

4.2.1 ทำบุญข้าวประดับดิน จัดขึ้นในเดือน 9 วันดับ (ประมาณเดือนสิงหาคม) เป็นวันทำบุญอุทิศให้บรรพบุรุษตามประเพณี และให้ตายายด้วย

- 4.2.2 บุญข้าวสาก จัดขึ้นในเดือน 10 วันเพ็ญ (ประมาณเดือนกันยายน)เพื่อทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้บรรพบุรุษตามประเพณี และตายาย
- 4.2.3 บุญข้าวเฒ่า (ประมาณเดือนกันยายน) หรือชาวบ้านเกี่ยวข้าวมาตำข้าวเฒ่า นำไปอุทิศส่วนกุศลให้ตายาย
- 4.2.4 บุญกุ่มข้าวใหญ่ เป็นงานที่จัดขึ้นในวัดประจำหมู่บ้าน ประมาณเดือน 3 หรือ เดือน 4 (กุมภาพันธ์-มีนาคม) ตามแต่จะตกลงกันก่อนถึงวันงานชาวบ้านจะนำข้าวเปลือกคนละ 1 – 20 ถังหรือตามแต่ศรัทธามารวมกันไว้ที่วัดล่วงหน้า เมื่อถึงวันงานจริง ๆ ก็จะนำข้าวมาอีกประมาณ 1 กิโลกรัมใส่ถุงเขียนชื่อ-สกุล แล้วนำมาวางกองกับข้าวเปลือกที่นำมากองก่อน ใช้สายสิญจน์วางรอบกองข้าวมายังสถานที่ ที่จะทำพิธีสู่ขวัญและพิธีสงฆ์ พราหมณ์ก็จะเริ่มประกอบพิธีสู่ขวัญนานประมาณ 20-30 นาที จากนั้นชาวบ้านก็จะนำข้าวที่เขียนชื่อไปวางบนยุงฉาง เพื่อเป็นสิริมงคลต่อไป ส่วนข้าวเปลือกที่นำมากองรวมกันจะถวายวัดเพื่อนำไปขายเอาเงินมาทำสาธารณประโยชน์ต่อไป วัดอุประสงค์เพื่อให้ชาวบ้านได้สนุกสนาน หลังจากเสร็จจากการทำนาและให้ชาวบ้านร่วมทำบุญได้บริจาคข้าว เพื่อสาธารณประโยชน์ในหมู่บ้านเป็นสำคัญ
- 4.2.5 พิธีเลี้ยงผีปู่ตา จัดขึ้นในเดือน 6 (ประมาณเดือนพฤษภาคม) วันพุธจะเป็นสัปดาห์ไหนก็ได้พิธีนี้มีเจ้า “เฒ่าเจ้า” เป็นผู้ดำเนินการโดยป่าวประกาศให้ลูกบ้านทราบว่า จะทำพิธีวันไหนและให้ชาวบ้านบริจาคตามศรัทธาให้แก่เฒ่าเจ้า เพื่อนำไปซื้อเครื่องเซ่นไหว้มาทำพิธีซึ่งมีไก่ 3 ตัว เหล้า 1 ขวด บุหรี่ หอมก้านช้าง ผ้านุ่ง ดอกไม้ธูปเทียน เมื่อถึงวันทำพิธีชาวบ้านทุกคนรอบครัวจะไปร่วมงานซึ่งจัดเวลาเช้า ณ. ศาลเจ้าปู่ประจำหมู่บ้านในพิธีการเสี่ยงทายโดยใช้ไก่ 3 ตัว เป็นเครื่องหมาย 3 กรณี คือ ไก่ตัวที่ 1 เสี่ยงทายเรื่องเกี่ยวกับมนุษย์ ไก่ตัวที่ 2 เสี่ยงทายเกี่ยวกับฝนฟ้าอากาศ ไก่ตัวที่ 3 เสี่ยงทายเกี่ยวกับสัตว์เลี้ยงและพืชพันธุ์ โดยจากการดูลักษณะปลายขากรรไกร ทั้งขากรรไกรทั้งสองข้างของไก่ว่ามีลักษณะอย่างไร การทายอีกประการหนึ่ง คือ การเสี่ยงทายฟ้าฝนด้วยไม้วา โดยเอาไม้ 1 ท่อน ขนาดยาว 1 วา ของเฒ่าเจ้ามาเข้าพิธีโดยอธิษฐานว่า ถ้าฝนดีขอให้ไม้นี้ยาวกว่า 1 วา ของเฒ่าเจ้า ถ้าฝนแล้งขอให้ไม้นี้สั้นกว่า 1 วาของเฒ่าเจ้า

ส่วนการทำนายตามลักษณะไก่ คือดึงเอาขากรรไกร (ปากล่าง)ของไก่ที่บูชาปู่ตาแล้วออกมาดูว่าขากรรไกรทั้งสองข้างซึ่งมีลักษณะเป็นสองง่ามเป็นอย่างไร ถ้าปลายง่ามตามลงหรือไม่เสมอกัน หมายถึงปีนี้สัตว์เลี้ยงจะไม่สบาย เกิดโรค ถ้าเกี่ยวกับคนทายว่าจะแตกความสามัคคี เจ็บไข้ได้ป่วย ถ้าเกี่ยวกับพืชพันธุ์ธัญญาหารก็จะไม่สมบูรณ์ ลักษณะปลายขากรรไกรไก่ที่ทายว่าจะมีความอุดมสมบูรณ์และจะมีความสุข คืองามขากรรไกรทั้งสองข้างจะต้องยาว

เท่ากัน และถ้ามีสีขาวแสดงว่าฝนแล้ง ถ้าเป็นสีดำแสดงว่าฝนดี ผลการทำนายเป็นอย่างไรชาวบ้านมักจะนำไปเป็นข้อมูลในการเตรียมตัวทำนาในปีนั้น ๆ

4.2.6 พิธีทำขวัญควาย เป็นพิธีเกี่ยวกับควาย ซึ่งเป็นแรงงานสำคัญในการทำนาประกอบพิธีนี้หลังจากฤดูปักดำเสร็จ โดยจัดพิธีตอนเช้า มีพราหมณ์หรือหมอเป็นผู้ประกอบพิธีเครื่องเช่นสังเวณีพาหวาน ดอกไม้ธูปเทียน ค่ายผูกเขาควาย ต้นข้าวและหญ้า 3 กำมือ บายศรี ชันซ์ห้า เมื่อเตรียมเสร็จแล้วจึงนำควายมาผูกไว้ใกล้เริ่มบทสวด เมื่อบทสวดจบจึงป้อนข้าวและหญ้าให้ควายเอาคายนอกเขาและกล่าวขอขมาลาโทษที่ได้ล่วงเกินคู่ค้า เจียนดี อันเป็นเสร็จพิธี

พิธีกรรมต่าง ๆ เหล่านี้ ชาวบ้านในพื้นที่ตำบลศรีสว่าง ได้ปฏิบัติอย่างเคร่งครัด แม้ว่าในปัจจุบันชาวบ้านจะเปลี่ยนรูปแบบการทำนาจากการทำนาดำ มาเป็นการทำนาหว่าน การปรับสภาพแปลงนา จากแปลงนาขนาดเล็ก มาเป็นแปลงนาขนาดใหญ่ ซึ่งได้ส่งผลต่อพิธีกรรมบางอย่าง เช่น “พิธีเลี้ยงตาแฮก” ซึ่งแต่ก่อนชาวบ้าน จะแบ่งที่นาบางส่วน สำหรับทำเป็นนาตาแฮก แต่ต่อมาได้มีการปรับเปลี่ยนให้มีขนาดใหญ่มากขึ้น นาตาแฮกจึงถูกบุกเบิกเป็นแปลงข้าวจนหมด ทำให้บางครอบครัวยกเลิกพิธีกรรมเลี้ยงตาแฮกไปเลย แต่ก็ยังมีบางส่วน ที่ยังมีการเลี้ยงตาแฮกอยู่ ส่วนพิธีกรรมอื่น ๆ ชาวบ้านยังคงปฏิบัติอย่างเคร่งครัดเช่นเดิม

การปรับเปลี่ยนพฤติกรรมการทำงานจากการทำนาดำ มาเป็นการทำนาหว่าน และเปลี่ยนเป็นการผลิตข้าวเพื่อส่งขายให้กับตลาด ทำให้ความผูกพันระหว่างชาวนากับผืนนาเริ่มเปลี่ยนไป แต่ความเชื่อที่

5. ขั้นตอนในการทำนาดำ

การศึกษา การทำนาของชาวบ้านในพื้นที่ตำบลศรีสว่าง ในช่วงระหว่าง ปี พ.ศ. 2521 – 2540 ซึ่งพบว่าโดยทั่วไปชาวบ้านทำนาด้วยการดำ โดยในช่วงแรกระหว่างปี 2521 – 2530 ชาวบ้านจะใช้แรงงานควายในการไถนาสำหรับการปักดำ ต่อมาหลังปี 2531 – 2540 ชาวบ้านจะเริ่มนำเอาเทคโนโลยี เช่นรถไถนา และรถสีข้าว มาใช้ในการทำนา แต่ในช่วงเวลาดังกล่าวชาวบ้านจะทำนาดำทั้งหมด การทำนาของชาวบ้านในตำบลศรีสว่างมีขั้นตอนการทำงาน ดังนี้ 1.) การเตรียมแปลงนา 2.) การเตรียมกล้า 3.) การปักดำ 4.) การบำรุงรักษา 5.) การเก็บเกี่ยว แต่ละขั้นตอนในการทำนามีวิธีการดังนี้

5.1 การเตรียมแปลงนา

การเริ่มต้นฤดูกาลผลิต ชาวบ้านจะเริ่มต้นด้วยการเตรียมแปลงนา เมื่อถึงช่วงประมาณเดือน 3 – 5 ชาวบ้านจะเริ่มนำเอาปุ๋ยคอก บรรดามูลวัว มูลควาย ไปใส่ในแปลงนา โดยจะกองไว้เป็นจุด ๆ กระจายอยู่ทั่วแปลงนา ซึ่งชาวบ้านจะเรียกว่า “การขนฝุ่นลงนา” ชาวบ้านบางคนที่ไม่ได้เลี้ยงวัว หรือ เลี้ยงควาย ก็จะมีวิธี

การไปขอซื้อ มูลวัว มูลควาย จากชาวบ้านคนอื่น แล้วจึงทำการขนไปใส่ในนาของตนเอง บางครอบครัวที่ไม่สามารถ หาซื้อมูลวัว มูลควายได้ ก็จะซื้อแกลบจากโรงสีข้าวไปใส่ในนาแทนปุ๋ยคอก

5.2 การขนฝุ่นลงนา

ในช่วงเดือน 3 ออกใหม่ 3 ค่ำ วันที่ “กบไม่มีปาก นาคไม่มีรูจี” ชาวบ้านจะเริ่มนำฝุ่นไปใส่ในแปลงนา การขนฝุ่น ในอดีตชาวบ้านจะใช้วิธีการหาฝุ่น ไปใส่ยังแปลงนา โดยจะเลือกใส่เฉพาะแปลงที่ข้าวไม่งาม หรือจะใส่เฉพาะในแปลงที่จะใช้หว่านกล้า ส่วนที่นาแปลงอื่น ๆ ก็จะไม่ใส่ปุ๋ยคอก ซึ่งในช่วงดังกล่าวคุณภาพของดิน ยังมีธาตุอาหารเยอะอยู่มาก

ต่อมาในชุมชนเริ่มมีรถยนต์ (รถสองแถว) ชาวบ้านที่มีนาจำนวนมากก็จะจ้างรถสองแถว มาช่วยขนฝุ่น โดยมีการขอแรงจากเพื่อนบ้าน หรือญาติสนิท ให้มาช่วยขนฝุ่น โดยจะมีการนัดหมายกันล่วงหน้า

เมื่อนัดหมายเพื่อนบ้านและรถที่จะมาช่วยขนได้แล้ว ชาวบ้านผู้ที่เป็นเจ้าของนา ก็จะไปขอบอกเจ้าของแปลงนาที่อยู่ติดกัน และไปบอกเจ้าของแปลงนาที่จะใช้เป็นเส้นทางในการขนฝุ่นไปนา โดยคนที่ขนฝุ่นผ่านแปลงนาของคนอื่น ๆ ก็จะมีการตกลงด้วยวาจาว่า จะขอขุดคันลงเพื่อให้รถวิ่งผ่านไปยังนาของตนได้ และเมื่อทำการขนฝุ่นเสร็จแล้ว ตนเองและครอบครัวก็จะมาปั่นคันนาให้เดิม หากเจ้าของแปลงนาที่จะขนฝุ่นผ่านอนุญาต ผู้ที่จะขนฝุ่นก็จะทำการขุดคันนาเพื่อทำเป็นเส้นทางขนฝุ่นได้ หากเจ้าของแปลงนา ที่จะใช้เป็นเส้นทางขนฝุ่นไม่อนุญาต ผู้ที่จะขนฝุ่นก็ต้องไปขอผ่านแปลงนาอีกคนหนึ่ง ซึ่งแม้จะต้องเป็นเส้นทางที่อ้อมไปไกลก็ยอม

ในการขุดคันนาเพื่อทำเป็นเส้นทางขนฝุ่น เมื่อขนฝุ่นเสร็จแล้ว ผู้ที่ขนฝุ่นไม่ยอมมาปั่นคันนาที่ใช้เป็นเส้นทางขนฝุ่นให้เหมือนเดิม เมื่อถึงปีต่อไป หากจะขนฝุ่นอีกชาวบ้านเจ้าของแปลงนาที่เคยให้ใช้เป็นเส้นทางขนฝุ่นในครั้งที่ผ่านมา ก็จะไม่ยอมให้ผ่านแปลงนาอีก เพราะเมื่อขนฝุ่นเสร็จแล้วก็จะไม่ยอมมาปั่น

กันนาให้อีก ชาวบ้านที่จะขนฝุ่นผ่านแปลงนาคนอื่น เพื่อนำฝุ่นไปใส่เนาของตนเอง จึงต้องรักษาสัจจะของตนเอง เมื่อทำการขนฝุ่นเสร็จแล้วก็ต้องรีบไปปั้นคันนาไว้ให้เหมือนเดิม

เมื่อวันนัดหมายขนฝุ่นมาถึง ชาวบ้านที่เป็นเจ้าของนา หรือเรียกว่า “เจ้าภาพ” ก็จะทำพิธีย้ายพระแม่ธรณีปากคอกแต่เช้า อุปกรณ์ที่ใช้ในการย้ายพระแม่ธรณีประกอบไปด้วย จันคอกไม้รูปเทียน โดยทำเป็นชั้นแปด (หรือชั้นห้า) พร้อมด้วยพาหوان ซึ่งจะมีปั้นข้าวคลุกน้ำตาล และกล้วย ซึ่งเป็นอาหารที่พระแม่ธรณีชอบ โดยจะนำจันคอกไม้ และพาหوانไปวางไว้ด้านในสุดของคอกวัว หรือคอกควาย พร้อมกับเอ่ยขอขมาพระแม่ธรณีที่ได้มารบกวน และขอให้พระแม่ธรณีได้ย้ายออกจากคอกวัว หรือคอกควายด้วย ลูกหลานจะได้ทำการขนฝุ่นไปใส่เนาข้าว หากการขนฝุ่น หรือคำพูดคำจาของลูกหลานที่มาช่วยขนฝุ่น ล่วงเกินพระแม่ธรณี ก็ขอให้พระแม่ธรณีได้โปรดให้อภัย อย่าได้ถือสา (อย่าได้ถือโกรธ) และขอให้พระแม่ธรณีได้ช่วยขนฝุ่นให้ง่าย และเบา นำไปใส่เนาแล้วได้ข้าวเยอะ ๆ ด้วย

เมื่อบอกกล่าวเสร็จแล้ว แม่บ้านก็จะหาเปิดหาไก่ มาทำเป็นอาหาร พร้อมด้วยเหล้าไว้ สำหรับเลี้ยงเพื่อนบ้านที่มาช่วยขนฝุ่น ชาวบ้านที่มาช่วยขนฝุ่นก็จะนำเอาเครื่องมือที่จะใช้ขนฝุ่นมาด้วย เช่น จอบ บุงกี และกระสอบป่าน โดยแต่ละคนจะเตรียมมาเอง ส่วนเจ้าภาพก็จะเตรียมอุปกรณ์ไว้สมทบด้วย

เมื่อรถสองแถว เดินทางมาถึงยังคอกวัว หรือคอกควาย (ส่วนมากชาวบ้านจะทำคอกวัว คอกควายไว้ใต้ถุนบ้าน) แล้วเจ้าภาพและเจ้าของรถก็จะช่วยกันนำเอาผ้าเขียว หรือกระสอบป่าน มามัดตามโสังเลงรถ (ฝาข้างรถสองแถว ที่ต่อสูงขึ้นจากฝาข้างของกระบะรถ) เมื่อมัดโสังเลงรถเสร็จแล้ว เพื่อนบ้านที่มาช่วยขนฝุ่น รวมทั้งเจ้าภาพ ก็จะแบ่งหน้าที่กัน โดยจะมี 2 – 3 คน จะทำหน้าที่เป็นคนขุดฝุ่น อีก 2 คน จะอยู่บนรถ ส่วนคนที่เหลือก็จะจับคู่กันสำหรับโยนฝุ่นขึ้นรถ

การขนฝุ่นขึ้นรถ

ชาวบ้านจะนำเอากระสอบป่าน มาปูวางไว้ จากนั้นคนที่ทำหน้าที่ขุดฝุ่น ก็จะใช้จอบขุดฝุ่นใส่กระสอบป่าน จนเต็มกระสอบที่วางปูไว้ จากนั้นชาวบ้านผู้ที่ทำหน้าที่โยนฝุ่นซึ่งจับคู่กันไว้แล้ว ก็จะจับบริเวณมุมกระสอบคนละด้าน (ด้านปากกระสอบ และด้านก้นกระสอบ) ยกเดินมายังท้ายรถ และคนทั้งสองคนก็จะแบ่งหน้าที่กันว่าใครเป็นคนโยน และใครเป็นคนจับกระสอบ เมื่อตกลงหน้าที่กันแล้ว ทั้งสองคนก็จะช่วยกันแหว่งกระสอบที่มีฝุ่นอยู่เต็ม พร้อมกับส่งเสียนับพร้อมกัน หนึ่ง สอง สาม สิ้นสัญญาณเสียนับสาม กระสอบที่มีฝุ่นอยู่เต็ม ด้านคนที่เป็นคนโยนก็สะบัดไปพร้อมกับฝุ่น โดยคนที่เป็นคนจับกระสอบจะจับกระสอบอีกด้านหนึ่งไว้ เมื่อกระสอบที่ใส่ฝุ่นไว้เต็มถูกโยนไปเต็มแรง แล้วกระสอบถูกกระชากกลับโดยคนที่ทำหน้าที่จับไว้ ฝุ่นที่อยู่บนกระสอบจึงลอยกระเด็นไปบนรถสองแถวที่จอดไว้

ชาวบ้านจะช่วยกันคนละไม้ คนละมือ หากคนโยนฝุ่นเมื่อไหร่ก็จะเปลี่ยนคนที่จุดฝุ่น มาโยนแทนโดยทุกคนสามารถเปลี่ยนหน้าที่กันได้ เมื่อเริ่มเหนื่อย ขณะที่ขนฝุ่นขึ้นรถก็จะมีการแข่งขันกันว่าใครจะเร็วที่สุด เช่นคนจุดฝุ่นหากจุดช้า ก็จะถูกเพื่อนที่เป็นคนโยนฝุ่นเร่ง เร็วหน่อย ๆ จุดช้าแท้ เร็ว ๆ น้อย หรือ ขณะที่ขนฝุ่นขึ้นรถและแข่งขันกันอย่างครื้นเครงอยู่นั้น บางครั้งก็จะมีผู้เฒ่า หรือผู้อาวุโสในกลุ่ม เล่านิทานสู่ฟัง หรือบางครั้งก็มีการพูดคุยถึงสภาพดินฟ้าอากาศ และการคาดการณ์เรื่องฝนฟ้า น้ำท่วมว่าปีนี้จะแล้ง หรือจะท่วม หรือบางครั้งก็พูดเรื่องการจีบผู้หญิง ซึ่งจะเป็นเรื่องที่ทุกคนมีส่วนร่วมมาก โดยจะมีการโอ้อวด ถึงความเก่งกล้าสามารถ ในเชิงการจีบสาว โดยแต่ละคนจะนำมาอวดอย่างสนุกสนาน การพูดคุยดำเนินไปพร้อมกับการขนฝุ่นขึ้นรถ และในระหว่างนั้นเจ้าภาพ ก็จะทำหน้าที่เสิร์ฟเหล้าขาว เป็นระยะ ๆ เมื่อขนฝุ่นขึ้นจนเต็มรถแล้ว ทุกคนจะนำจอบขึ้นรถเพื่อนำฝุ่นไปนา ในระหว่างที่รถวิ่งไปยังนา ก็จะมีการดื่มเหล้าขาวไปด้วย พร้อมกับการร้องเพลง โดยใช้ไม้เคาะขวดเหล้าขาวเป็นจังหวะตามเสียงเพลง สร้างความสนุกสนานลายเมื่อยแก่คนขนฝุ่น และผู้คนที่เดินทางผ่านไปมา

เมื่อรถวิ่งไปจนถึงแปลงนาแล้ว ทุกคนก็จะช่วยกันเปิดฝาช้างรถ และใช้จอบโกยฝุ่นลงจากรถ โดยจะกองฝุ่นไว้เป็นกอง ๆ จนฝุ่นหมดรถแล้วทุกคนก็จะขึ้นรถกลับมายังคอกวัว หรือคอกควายอีก เพื่อขนฝุ่นที่เหลืออยู่ขึ้นรถอีกครั้ง และเมื่อขนฝุ่นขึ้นเต็มรถแล้ว ก็จะขนไปใส่ना เมื่อฝุ่นในรถหมดก็จะกลับมาขนใหม่ โดยจะทำเช่นนี้ไปเรื่อย ๆ จนกระทั่งฝุ่นหมดคอก หรือฝุ่นใส่เต็มนาแล้ว จึงจะยุติการขนฝุ่น การขนฝุ่นแต่ละครั้ง บางครั้งเริ่มแต่เช้า ไปจนกระทั่งมืด หรือบางคนก็ใช้เวลาถึงสองวัน

การนำฝุ่นไปใส่ในนาข้าว หากเป็นฝุ่นจั่ว ชาวบ้านจะใส่เสร็จแล้วทิ้งไว้อีก 3 ปี จึงจะนำฝุ่นไปใส่นาอีกครั้ง หากเป็นฝุ่นจั่วควาย ก็จะทิ้งไว้ประมาณ 2 ปี ต่อครั้ง การใส่ฝุ่นไม่สามารถใส่ฝุ่นในที่เดิม ๆ ซ้ำทุกปีได้ เพราะจะทำให้ข้าวงามเกินไป เมื่อข้าวงามเกินไป ข้าวก็จะไม่ออกรวง หรือหากออกรวงก็จะเป็นรวงเมล็ดลีบ

5.3 การแหกนา

เมื่อย่างเข้าสู่เดือน 6 ฝนเริ่มตกลงมา ที่นาจะเริ่มมีหญ้าขึ้น ชาวบ้านจะรอฤดูกาลแรกนาขวัญแล้ว รอการเสี่ยงทายจากโหรหลวง หลังจากวันแรกนาผ่านไป ชาวบ้านก็จะเลือกเอาวันพฤหัสบดี ต่อมาในการลงมือแรกนาของตนเอง

การแรกนาชาวบ้านจะนำเอาควายพร้อมด้วยไถ ไปยังแปลงนาแต่เช้า ก่อนลงมือไถชาวบ้านจะเตรียมขันดอกไม้ โดยมีหมากสี่คำ ยาสี่กอก ไปบวงสรวงยังบริเวณนาตาแฮก เพื่อบอกกล่าวตาแฮกว่า ถึงเวลาทำนาแล้ว ขอให้ข้าวกล้า น้ำท่าอุดมสมบูรณ์ดี จากนั้นก็จะใช้ควายลากไถ โดยจะไถครั้งเดียวเดินหน้า

ไปเรื่อย ๆ จากแปลงนี้พอไปถึงคันนา ก็จะยกไถข้ามคันนาไปไถยังแปลงต่อไป โดยจะทำการไถให้ครบทุกแปลงในเวลาหนึ่งวัน

5.4 การเสริมคันนา

หลังจากแฮกนาเสร็จแล้ว ฝนก็จะเริ่มตกลงมา ชาวบ้านก็จะเริ่มตรวจสอบสภาพคันนา ว่าคันนาแต่คัน มีรอยร้าว หรือมีการชำรุดบางหรือเปล่า คันนาบางคันที่มีขนาดเล็ก ก็จะทำการปั้นเสริมให้มีขนาดใหญ่ขึ้น ในกรณีคันนาที่เป็นคันแฉนากับคนอื่น ในการปั้นคันนาที่เป็นคันแฉน ชาวบ้านคนที่จะปั้น จะใช้ดินจากนาตนเองสำหรับปั้น โดยจะปั้นจากฝัมนาเรียงขึ้นไปจนถึงกลางคันนา โดยจะไม่ให้ดินล้น หรือถ้าเข้าไปเกินครึ่งหนึ่งของคันนา เพราะว่าคันนาที่เป็นคันแฉนนั่น เจ้าของแปลงนาทั้งสองคน จะมีสิทธิ์คันละครึ่งในคันนาเส้นนั้น หากใครจะปั้นเสริม ก็จะปั้นเสริมในส่วนที่เป็นสิทธิ์ของตนเอง หากล้นหรือเกินไป ก็จะถูกตำหนิจากเจ้าของนาที่ติดกัน

5.5 การไถนาสุด (ไถตะ)

ช่วงประมาณปลายเดือน 6 ถึงเดือน 7 เมื่อฝนตกลงมา และเริ่มมีน้ำขังตามคันนา ชาวบ้านจะเริ่มไปชะฝุ่น (กระจายฝุ่น) ที่ไถกองเอาไว้ โดยจะชะฝุ่นออกให้ทั่วฝัมนา ขณะที่ชะฝุ่นนั้นน้ำแปลงไหนที่มีน้ำชาชาวบ้านก็จะทำการไถพรวนไปพร้อมด้วย เพื่อให้ดินได้กลับฝุ่น เป็นการหมักฝุ่นกับนาอีกครั้งหนึ่ง

การไถพรวนที่นา ชาวบ้านจะเริ่มปักไถจากกลางแปลงนา เรื่อยไปจนสุดแปลงนาแล้วจึงวนกลับ จนกระทั่งไถทั่วทั้งแปลงนา หรือบางครั้งหากเป็นนาแปลงใหญ่ชาวบ้านก็จะแบ่งไถวันละสอง ถึงสองสอง

เมื่อฤดูการไถนาสุดมาถึง ชาวบ้านจะตื่นนอนตั้งแต่เช้ามีด ประมาณตีสาม แล้วจะจูงควายออกจากคอก บางครอบครัวที่มีควายหลายตัว และมีลูกชายที่โตพอจะไถนาได้ พ่อบ้านและลูกชายก็จะจูงเอาควายคนละตัว ออกจากคอกมุ่งหน้าลงนา ระหว่างทางไปนาก็จะมีเพื่อนบ้านคนอื่น ๆ จูงควายไปนาเช่นเดียวกัน เมื่อเดินทางไปถึงนา ก็จะนำเอาไถมาเทียมควาย จากนั้นก็จะเริ่มไถนา โดยจะไถไปเรื่อย ๆ จนกระทั่งถึงเวลาสายแดดร้อน (ประมาณ 4 - 5 โมงเช้า) จึงจะหยุดพัก ทานอาหารเช้า แล้วปล่อยให้ควายได้และเล็มหญ้าตามคันนาบริเวณแถบนั้น

ในการไถนาแต่ละครั้ง ในแต่ละวัน ชาวบ้านจะคำนวณปริมาณพื้นที่ ที่จะทำการไถนาในแต่ละครั้ง หากฝัมนาแปลงนั้นมีขนาดใหญ่ ชาวบ้านก็จะแบ่งเป็นสอง (เป็นลือก ๆ) ให้มีจำนวนหลายสอง การแบ่งเป็นสองเล็ก ๆ ก็เพื่อที่จะให้มีขนาดพื้นที่ ที่จะสามารถไถให้เสร็จได้ในแต่ละครั้งก่อนที่จะหยุดพัก หรือหยุดไถในแต่ละวัน ในขณะที่ชาวบ้านเริ่มไถสุดนา ก็เป็นช่วงเดียวกันกับการเตรียมแปลงนาสำหรับหว่านกล้า

5.6 การเตรียมแปลงตกกล้าสำหรับนาดำ

การเตรียมแปลงสำหรับหว่านกล้าข้าว ส่วนมากชาวบ้านจะเลือกเอาแปลงนาที่อยู่ใกล้กับบ่อน้ำ หรือบางคนหากมีที่นาอยู่ไกลหมู่บ้านมาก ก็จะขอใช้แปลงนาจากชาวบ้าน คนที่มีที่นาอยู่ใกล้หมู่บ้านเพื่อใช้เป็นแปลงหว่านกล้า การเลือกแปลงหว่านกล้าชาวบ้านจะเลือกแปลงนาที่อยู่ใกล้แหล่งน้ำ หรือแปลงนาที่สามารถชักน้ำเข้าง่าย และระบายน้ำออกสะดวก

เมื่อได้แปลงนาสำหรับหว่านกล้าแล้ว หากแปลงนานั้นดินจืดมาก ชาวบ้านก็จะนำเอาปุ๋ยคอกไปใส่ เมื่อใส่ปุ๋ยคอกเสร็จแล้ว ก็จะทำการไถพรวน เพื่อพลิกหน้าดิน โดยจะไถพรวนทิ้งไว้ประมาณ 5 วัน จึงจะทำการไถแปรเพื่อหว่านกล้า

การไถแปรแปลงนาสำหรับหว่านกล้า หากแปลงนาที่จะหว่านกล้าไม่มีน้ำ ชาวบ้านก็จะสูบน้ำ หรือวิดน้ำเข้า โดยให้น้ำมีระดับสูงจนท่วมพื้นดิน ในอดีตชาวบ้านจะวิดน้ำเข้าแปลงกล้าโดยการใช้คันโซ เป็นเครื่องมือสำหรับวิดน้ำ จากนั้นจึงเริ่มลงมือไถนา ชาวบ้านจะไถทวนแนวไถเดิม เพื่อพลิกดินกลับ โดยจะทำการไถให้ดินละเอียด เมื่อไถจนทั่วทั้งแปลงนาแล้ว ชาวบ้านก็จะใช้คราด มาทำการดินให้แตกละเอียด และคราดเอาบรรดาวัชพืช เศษรากไม้ เศษหญ้าออกจากแปลงกล้าจนหมด การคราดดินนอกจากจะเป็นการตีดินให้ละเอียด และเพื่อเก็บเศษหญ้าและวัชพืชต่าง ๆ แล้ว การคราดดินก็เพื่อต้องการที่จะให้ดินเสมอราบเรียบ ด้วยการคราดแปลงกล้าชาวบ้านจึงคราดหลาย ๆ รอบ จนดินละเอียดและราบเรียบเสมอกัน

เมื่อคราดดินจนเป็นที่พอใจแล้ว ชาวบ้านก็จะนำเอาไม้ไผ่ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 4 – 5 นิ้ว ที่ได้ผ่าร่องยาวตามแนวไม้ไผ่ไว้แล้ว มาสวมกับซี่ของคราด ทำเป็น “ไม้มอบดิน” จากนั้นก็จะทำการมอบดินให้ละเอียดจนพื้นดินนวล เมื่อดินนวลแล้วดินจะตกตะกอนได้พักใหญ่ ชาวบ้านก็จะระบายน้ำออกจากแปลงกล้าจนหมด แล้วทิ้งไว้สักพักจึงนำเอาเมล็ดกล้าที่เตรียมไว้หว่านลงในแปลงกล้า

การระบายน้ำออกหลังจากที่ไถ คราด และมอบแปลงกล้าแล้ว เพื่อที่จะให้ดินที่นองขึ้น ในระหว่างการไถ การคราด และการมอบดิน ได้ตกตะกอน และหดตัวลงเมื่อระบายน้ำออก หากไม่ระบายน้ำออก ตะกอนดินที่นองขึ้น ก็จะไปเกาะติดกับเมล็ดพันธุ์ข้าว ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “ดินปิดตาข้าว” ซึ่งจะทำให้เมล็ดพันธุ์ข้าวไม่งอก หรืองอกไม่ดี

เมื่อหว่านเมล็ดพันธุ์ข้าวแล้ว จากนั้น 5 – 7 วัน ชาวบ้านจะมาดูต้นกล้าที่งอกขึ้น และในช่วงนี้ชาวบ้านจะเริ่มวิดน้ำเข้าแปลงกล้า โดยจะรักษาให้ระดับน้ำกระจ่ายนองทั่วแปลงกล้า มีระดับปรึ้ม ๆ พื้นดิน หากน้ำมากเกินไปจะทำให้ตกกล้ายึดล้าต้นตามระดับน้ำ จะทำให้ต้นกล้าอ่อน “เป็นเฟื่อย” ไม่แข็งแรง หากวิดน้ำเข้าแปลงกล้ามากเกินไป ชาวบ้านก็จะระบายน้ำออก ชาวบ้านจะมันมาดูแลแปลงกล้าบ่อยครั้ง หากน้ำขาด ก็จะวิดน้ำเข้า

เมื่อต้นกล้าโตจนลำต้นแข็งแรงชาวบ้านก็จะวิดน้ำเข้า โดยรักษาระดับไว้ที่ครึ่งลำต้น หากต้นกล้าโตไม่เสมอกัน หรือบางแห่งไม่งาม ก็จะนำปุ๋ยเคมีมาหว่าน เพื่อให้ต้นกล้าทั้งแปลง เติบโตขนาดเดียวกัน

5.7 การเตรียมเมล็ดพันธุ์ข้าวสำหรับหว่านกล้า

ชาวบ้านจะนำเอาเมล็ดพันธุ์ข้าวที่ได้คัดเลือกไว้แล้ว ซึ่งจะใช้เป็นเมล็ดพันธุ์ข้าว เอามา “ฝัด” ให้เมล็ดลึบ หรือเมล็ดที่ถูกหนุแทะกินในระหว่างที่เก็บไว้ มาฝัดจนได้เมล็ดข้าวที่สมบูรณ์ แล้ว ก็จะนำเอาเมล็ดพันธุ์ข้าวเหล่านั้น ใส่ในตระกล้า หรือกระสอบปุ๋ย การบรรจุเมล็ดพันธุ์ข้าวใส่ภาชนะที่จะแช่น้ำ จะต้องไม่ให้เมล็ดข้าวปนกัน คือ ข้าวเหนียวก็จะใส่ภาชนะหนึ่ง และข้าวเจ้าก็จะใส่ภาชนะอีกอันหนึ่ง หากนำเมล็ดพันธุ์ข้าวใส่ในตระกล้าจะต้องหาวัสดุมาปิดปากตระกล้าให้

สนิท หากเป็นกระสอบปุ๋ยก็จะใช้เชือก หรือตอกไม้ไผ่มัดปากกระสอบให้สนิท

เมื่อนำเมล็ดข้าวใส่ภาชนะเรียบร้อยแล้ว จากนั้นนำไปแช่น้ำตามแหล่งน้ำ ที่อยู่ใกล้แปลงกล้า หรือแหล่งน้ำที่อยู่ไม่ไกลบ้านมากนัก เพื่อช่วยในการดูแล การแช่เมล็ดพันธุ์ข้าว จะต้องให้เมล็ดพันธุ์ข้าว และภาชนะที่ใส่เมล็ดพันธุ์ข้าว จมอยู่ในน้ำให้มิด โดยจะแช่เมล็ดข้าวไว้ในน้ำ 1 – 2 คืน เมล็ดข้าวจะเริ่มงอก แตกรากอ่อนออกมา ซึ่งเรียกว่าช่วง

“แตกหนามหากาบ” แล้วจึงนำเอาเมล็ดกล้าเหล่านั้น ขึ้นจากน้ำมาพักไว้ 2 คืน ซึ่งเรียกว่า “การมอบกล้า” โดยจะนำเอามาภาชนะที่ใส่เมล็ดข้าวแช่น้ำนั้น มาวางไว้ในพื้นที่ที่มีร่มตลอดเวลา และเป็นบริเวณที่อากาศถ่ายเทได้สะดวก

เมื่อครบกำหนด ก็จะนำเมล็ดกล้าเทออกจากภาชนะที่ใส่ไว้ตั้งแต่ตอนแช่น้ำออก แล้วใช้มือดึงแคะเมล็ดข้าว ซึ่งขณะนี้อาจกล้าได้เกาะกันแน่น หรือ “การฝายกล้า” โดยจะแคะเมล็ดข้าวให้แยกออกจากกัน จึงนำเอาเมล็ดข้าวไปหว่านยังแปลงกล้าที่เตรียมไว้

การหว่านกล้า แปลงกล้าข้าวเหนียวก็จะหว่านเมล็ดพันธุ์ข้าวเหนียว ส่วนเมล็ดพันธุ์ข้าวเจ้าก็จะหว่านเฉพาะเมล็ดพันธุ์ข้าวเจ้า และแปลงกล้าแต่ละแปลง ยังแยกเป็นแปลงกล้าข้าวแต่ละชนิดพันธุ์ด้วย

5.8 การปักดำ

ปลายเดือน 8 ถึงเดือน 9 (เดือนกรกฎาคม – สิงหาคม) ซึ่งเป็นช่วงที่ฝนตกต่อเนื่อง และเป็นช่วงที่ชาวบ้านเริ่มลงมือปักดำนา ในช่วงนี้พ่อบ้าน และลูกชายที่โต และไถนาเป็นแล้ว จะตื่นนอนแต่เช้ามีดประมาณ ดิ 3 เพื่อนำเอาควายออกจากคอกไปไถนา ส่วนแม่บ้านก็จะตื่นแต่เช้าเพื่อทำอาหารสำหรับสมาชิกในครอบครัวได้กินกัน

ชาวบ้านจะไถนาแต่เช้ามีดไปจนกระทั่งสว่าง หรือเสร็จสอง ซึ่งเพียงพอต่อการปักดำในแต่ละวัน ซึ่งจะไถนาเสร็จก็เป็นช่วงที่แม่บ้านได้หาบเอาข้าวปลาอาหารมาถึงนาพอดี

เมื่อแม่บ้านนำห่อข้าวมาถึงนา ก็เป็นช่วงที่พ่อบ้านและลูกชายไถนาเสร็จพอดี ทุกคนก็จะมากินอาหารเช้าพร้อมหน้ากัน บางครั้งแม่บ้านทำกับข้าวเสร็จเร็ว และนำห่อข้าวมาถึงนาแต่เช้า ขณะที่พ่อบ้านและลูกชายยังนาไม่เสร็จ แม่บ้านที่เดินทางมาถึง ก็จะไปดำนารอจนกว่าพ่อบ้านและลูกชายจะไถนาเสร็จ แล้วจึงมากินข้าวเช้าพร้อมกันและบางครั้งแม่บ้านก็มาสาย พ่อบ้านและลูกชายเมื่อไถนาเสร็จ แต่ห่อข้าวยังมาไม่ถึงนา ทั้งสองคนก็จะดำนารอห่อข้าวที่แม่บ้านจะนำมา จนกระทั่งห่อข้าวมาถึงทุกคนจึงจะมาทานอาหารเช้าพร้อมกัน (ห่อข้าวจากบ้านมาส่งให้คนไถนา เคยมีเรื่องราวเป็นตำนานกล่าวถึงไว้ อย่างเช่น ตำนานก่องข้าวน้อยฆ่าแม่)

หลังจากทานอาหารเช้าเสร็จ สมาชิกในครอบครัวก็จะแบ่งหน้าที่กันทำงาน โดยหากครอบครัวที่มีลูกเล็ก ดำนาไม่เป็น หรือมีพ่อ หรือแม่ที่แก่มาก ซึ่งดำนาไม่ไหว คนกลุ่มนี้ก็จะนำเอาควายไปเลี้ยง ส่วนสมาชิกในครอบครัวที่แข็งแรงก็จะช่วยกันดำนา

ชาวบ้านจะดำนาตั้งแต่กินอาหารเช้าเสร็จไปจนกระทั่งถึงช่วงเวลาบ่ายคล้อย (ประมาณ 3 โมงเย็น) ซึ่งเป็นช่วงชาวบ้านปักดำนาเสร็จ ในพื้นที่ที่ไถไว้ หรือบางครั้งดำนาไม่เสร็จทุกคนก็จะหยุดปักดำ เพื่อมาทานอาหารเที่ยง (อาหารบ่าย) หลังจากกินข้าวเที่ยงเสร็จทุกคนก็จะมาช่วยกันถอนกล้า โดยจะทำการถอนกล้าไปจนตะวันตก (5 โมงเย็น) แม่บ้านก็จะเก็บเอาหม้อข้าวหม้อแกงใส่ตระกร้า หาบกลับบ้านเพื่อไปทำอาหารเย็นไว้รอ ส่วนคนอื่นก็จะถอนกล้าไปจนมืดค่ำ ซึ่งจะได้นักกล้าเพียงพอสำหรับที่จะปักดำในวันต่อไป

ถอนกล้าเสร็จแล้ว บางคนก็จะจับเอาเจียด หรือก็ซอน หรือใส่เดือน ที่มีอยู่ในแปลงกล้า หรือแปลงนา ไปเสียบเป็นเหยื่อเบ็ดไว้ โดยจะเสียบเบ็ดไว้ตามคันนา จากนั้นก็จะเดินทางกลับบ้าน เมื่อกลับไปถึงบ้าน ก็เป็นเวลาไล่เลี่ยกันกับที่สมาชิกในครอบครัวที่ไปเลี้ยงควาย ได้นำควายกลับเข้าคอก และเป็นช่วงที่แม่บ้านได้ทำอาหารเย็นเสร็จพอดี เมื่อกลับบ้านพร้อมกันหมดทุกคนแล้ว สมาชิกในครอบครัวก็จะกินข้าวเย็นพร้อมหน้ากัน เมื่อกินข้าวเย็นเสร็จทุกคนก็จะแยกย้ายกันพักผ่อน แม่ก็จะเตรียมวัตถุดิบสำหรับทำอาหารเช้า พ่อบ้านก็จะพักผ่อน หรือบางครั้งก็จะซ่อมเครื่องมือที่จะใช้ในการไถนา ส่วนลูกชาย ก็จะไปหาเพื่อน หรือไปจับสาวในหมู่บ้าน

เช้ามีดของวันใหม่ พ่อบ้านและลูกชายก็จะจูงควายออกจากคอกเพื่อไปไถนา ส่วนแม่บ้านก็จะลุกขึ้นไปทำอาหารเช้า ภาพการทำนาในแต่ละวัน ท้องทุ่งนายนานี้ ชาวบ้านแต่ละครอบครัวก็จะสาละวนอยู่กับการปักดำนาของตนเอง จวบจนกระทั่งถึงปลายเดือน 9 หรือต้นเดือน 10 ซึ่งทุกครอบครัวจะเร่งดำนาให้เสร็จ ซึ่งช่วงนี้ส่วนมากจะปักดำยังไม่เสร็จ เกือบทุกครอบครัวก็จะเตรียมวางแผนการลงแขกดำนา หรือวัน “เข้านา” ของแต่ละครอบครัว

การเข้านา โดยครอบครัวที่เข้านา ก็จะทำการไถนา และถอนต้นกล้าไว้ให้ได้มากที่สุด โดยคำนวณแล้วว่า จะเพียงพอต่อแปลงนาที่เหลือ เมื่อวางแผนเตรียมแปลงนา และต้นกล้าเสร็จแล้ว ในช่วงเย็นของวันก่อน ถึงวันเข้านา ชาวบ้านจะเดินไปหาเพื่อนบ้าน เพื่อขอแรงมาลงแขก ช่วยเข้านา ด้วยกัน โดยจะต้องคาดการณ์ล่วงหน้าว่า ที่นาที่เหลืออยู่นั้น และต้นกล้าที่ถอนเตรียมไว้ จะต้องใช้แรงงานจำนวนกี่คน ถึงจะพอดี บางครอบครัวซึ่งเป็นที่รักใคร่ของคนในชุมชน เมื่อชาวบ้านครอบครัวอื่นรู้ แม้ว่าผู้ที่ต้องการลงแขกไม่ได้มาบอกก็ตาม ชาวบ้านพอรู้ว่าเขาจะมาช่วยเองโดยไม่ต้องบอก ซึ่งคนที่เป็นเจ้าภาพคนนั้น หลังจากที่พักดำนาตนเองเสร็จแล้ว ก็จะต้องไปช่วยคนอื่นที่เคยได้มาช่วยแขกของตนเองไว้ บางครั้งมีการลงแขกพร้อมกันหลายคน และเป็นคนที่เคยมาช่วยแขกไว้ สมาชิกในครอบครัวนั้นจะต้องแยกกันไปช่วยแขกทุกคน บางครั้งมีการลงแขกมากกว่าแรงงานที่มีในครอบครัว ชาวบ้านก็จะใช้วิธีการซื้อเหล้า หรือจับเบ็ด จับไก่ ไปช่วยแทนแรงงาน ชาวบ้านที่เป็นเจ้าภาพในการเข้านา เมื่อปักดำนาของตนเองเสร็จแล้ว ก็จะต้องไปใช้หนี้แรงงานให้กับชาวบ้านที่มาช่วยลงแขกเข้านาให้ครบทุกคน

วิธีการดำนา

การดำนาเป็นวิธีการที่ไม่ซับซ้อน คนดำนาจะใช้แขนข้างหนึ่งอุ้มมัดกล้า โดยใช้ข้อศอกหนีบมัดกล้า เอาไว้แนบกับอก ให้ปลายต้นกล้าหันมาด้านแขนอีกข้างหนึ่ง แล้วใช้มือข้างเดียวกันค่อยจับ และเรียงต้นกล้า

¹ การ “เข้านา” คือการปักดำนา วันสุดท้าย ในการทำนาของปีนั้น ๆ

ในมัด ให้ได้จำนวน 3 – 5 ต้น แล้วใช้แขนอีกข้างที่ว่างอยู่ มาจับเอาต้นกล้าจากมือที่เรียงต้นกล้าไว้แล้ว ไปปักลงดิน การปักต้นกล้าลงดิน

การปักต้นกล้าลงดิน จะใช้นิ้วแม่โป้ง นิ้วชี้ และนิ้วกลาง จับบริเวณโคนรากต้นกล้า ให้นิ้วทั้งสามแนบขนานกับต้นกล้าปักลงดินลึกประมาณ 1 นิ้ว แล้วถอนหัวแม่โป้งขึ้น พร้อมกับใช้นิ้วชี้ และนิ้วกลางลากดินกลบรอยมือ และถอนมือขึ้นมาจับต้นกล้าจากมืออีกข้างหนึ่ง เพื่อปักต้นกล้าลงดินอีกครั้ง ทำติดต่อกันไปเรื่อย ๆ จนต้นกล้าหมดมัด แล้วจึงนำกล้ามัดต่อไป มาปักคำต่อ

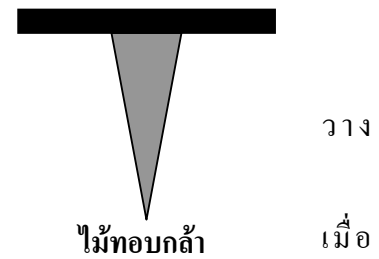
การดำนา สมาชิกในครอบครัวจะเริ่มปักคำจากขอบแปลงนาด้านข้างสุดจรดคันนา หรือจรดแนวต้นกล้าที่ปักคำในวันที่ผ่านมา ส่วนด้านหน้าเมื่อแยกหน้าขึ้นจะเป็นขอบคันนา หรือแนวต้นกล้าที่ปักคำเมื่อวันที่ผ่านมา

โดยสมาชิกทุกคนจะยืนเรียงหน้ากระดาน โดยมีช่วงห่างตามช่วงแขนที่จะยื่นไปปักต้นกล้าถึง ต่อกัน และเริ่มปักคำ การดำนา ชาวบ้านจะปักคำต้นกล้า โดยจะดำถอยหลังไปเรื่อย ๆ จนสุดคันนา เรียกว่า “ดำนาตกหน้า” แล้วจึงจะเริ่มต้นต้งหน้าทำนาใหม่ ปักคำไปเรื่อย ๆ จนหมดพื้นที่ที่ไถไว้ หรือจนถึงเวลากินข้าว เพื่อเปลี่ยนไปถอนกล้าต่อไป

การถอนกล้า เมื่อกินข้าวเที่ยงเสร็จซึ่งก็ล่วงเลยเวลาเข้าไปถึงบ่าย 3 โมงเย็น ชาวบ้านก็ย้ายหน้าจากหน้านา มุ่งไปยังแปลงกล้าเพื่อถอนต้นกล้า การถอนต้นกล้าจากแปลงกล้า จะใช้มือข้างหนึ่ง ซึ่งจะเป็นข้างหรือขวา ตามแต่ที่จะแต่ละคนจะถนัด สาวต้นกล้าที่ยืนต้นอยู่ในแปลงกล้า ถอนขึ้นมา แล้วใช้มืออีกข้างหนึ่งกำไว้ จากนั้นใช้มือสาวถอนต้นกล้าไปเรื่อย ๆ จนเต็มกำมือ

เมื่อต้นกล้าเต็มมือแล้วก็จะนำไปวางไว้ โดยจะวางกล้าแต่ละกองไว้ด้วยกันไว้ ให้รู้เป็นสัดส่วน เมื่อถอนต้นกล้าได้มากแล้ว ก็จะนำต้นกล้าที่ไว้ โดยจำนำต้นกล้าแต่ละกอง มากระแทกกับไม้กระดานที่ทำขึ้นสำหรับทอบต้นกล้า การทอบกล้าเพื่อให้รากกล้า และต้นกล้าเสมอกัน ทอบกล้าเสร็จแล้ว ก็จะเหวี่ยงต้นกล้าที่กำลังอย่างแน่นกระแทกกันทางด้านข้าง เพื่อให้ดินที่ติดมากับรากต้นกล้าหลุดออกไป เรียกว่า “การเตะกล้า” เมื่อเตะกล้าแล้วก็จะนำต้นกล้าที่แยกไว้เป็นกอง ๆ นำมามัดให้แน่น

การถอนกล้า ชาวบ้านจะถอนกล้า ในปริมาณที่จะปักคำหมดในวันต่อวัน เพราะหากต้นกล้าเหลือข้ามหลายวัน รากกล้าก็จะงอกยาว ทำให้ปักคำยาก และก่อนที่จะปักคำ ในรุ่งเช้าของวันใหม่ ชาวบ้านจะนำมัดกล้าที่ถอนไว้ มาตัดปลายกล้าออก โดยจะตัดส่วนใบออก เพื่อให้กล้าที่ปักลงในแปลงนาได้ผลดี และแตกกอขึ้นมาใหม่

5.9 การบำรุงรักษาข้าว

เมื่อปักดำเสร็จแล้ว ชาวบ้านก็จะมันมนา เพื่อดูน้ำในนาแต่ละแปลง พร้อมกับตรวจสอบสภาพคันนา ว่ามีรอยร้าวหรือเปล่า ซึ่งหากมีรอยร้าว ส่วนมากก็จะเกิดจาก รูปู รูปลาไหล หรือรูหนู ที่เสาะคันนาทะลุ หากมีรอยร้าวชาวบ้านก็จะใช้จอบขุดดินมาอุดรอยร้าวนั้นไว้ ให้สนิท ส่วนแปลงไหนที่มีน้ำมาก ก็จะระบายน้ำจากแปลงนั้นไปยังแปลงนาที่มีน้ำน้อย

ขณะที่ดูระดับน้ำ ชาวบ้านก็จะดูต้นข้าวที่ปลูกไว้ด้วยว่า ต้นข้าวติดดินหรือเปล่า หรือผิวนามีช่องว่าง ซึ่งช่องว่างอาจเกิดจากต้นข้าว ในขณะที่ปักดำไม่แน่น และแปลงนามีน้ำเยอะ ต้นกล้าก็จะถอนขึ้นเอง หรือบางครั้งก็เกิดจากการกัดกินต้นข้าวของบรรดาปูนา หนู เมื่อเจอช่องว่างในแปลงนา ชาวบ้านก็จะนำเอากล้าที่ได้สำรองไว้ มาปักดำเสริมอุดช่องว่างให้เต็มทั่วทั้งแปลงนา

เมื่อต้นข้าวติด ต้นข้าวจะเริ่มผลิใบออก ร่องรอยการตัดใบในช่วงที่เป็นมดกล้า ยามนี้ใบข้าวก็จะงอกยาว เหมือนครั้งที่ยังไม่มีมดกัดใบออก

หนึ่งเดือนผ่านไป ข้าวที่ปักดำไว้กอละ 3 – 5 ต้น ก็จะเริ่มแตกกอ เป็น 15 – 20 และ 30 – 40 ต้น ตามลำดับ ขณะที่ข้าวกำลังแตกกอชาวบ้านก็จะนำฟ่อนไปหว่าน หรือไม่ก็จะใช้ปุ๋ยเคมีหว่าน เพื่อเร่งให้ต้นข้าวแตกกอ

การดูแลต้นข้าวช่วงนี้ ชาวบ้านจะดูระดับน้ำตามแปลงนา และดูสภาพต้นข้าวว่า มีการเกิดโรคหรือเปล่า ซึ่งโรค ที่มักจะเกิดกับข้าวในช่วงนี้ได้แก่ โรคใบไหม้ เพลี้ยไฟ หนอนกอ เป็นต้น หากเกิดโรคใบไหม้หรือเพลี้ยไฟ ชาวบ้านก็จะนำฟ่อนไปหว่านในบริเวณที่เกิดโรค ส่วนข้าวที่เป็นหนอนกอชาวบ้านก็จะถอนต้นข้าวถอนทิ้ง พร้อมกับฆ่าหนอนข้างในกอข้าวไปด้วย การดูแลแปลงนา ชาวบ้านยังคงคอยตามคันนาออกด้วย เพื่อไม่ให้หญ้าเลื้อยลงไปในแปลงนา พร้อมกับการถอนต้นข้าวชนิดอื่นที่เกิดปะปนมาออกไปด้วย

ย่างเข้าสู่เดือนสิบ (เดือนกันยายน) ซึ่งเป็นช่วงที่ข้าวคอเริ่มสุก (ข้าวอายุสั้น จะออกรวงเร็วกว่าข้าวหอมมะลิ) ก็เป็นช่วงที่ชาวบ้านจะทำบุญข้าวประดับดิน ข้าวคอซึ่งส่วนมากจะเป็นข้าวเหนียว ชาวบ้านก็จะเกี่ยวข้าวเหนียวที่เริ่มสุก มาทำเป็นข้าวเฒ่า สำหรับถวายพระ และใส่ในห่อข้าวสาทร

การแจกข้าวสาทร ในเช้าวันทำบุญ ชาวบ้านจะจัดเตรียม ข้าว ปลา พริกเกลือ มัน ขนม ยาสูบ คำหมาก และมีการทำข้าวแลกงาด้วย (ข้าวเหนียวหนึ่งสูกคำคูลูกให้เข้ากันกันเมื่อดงที่คั่วสุก และใส่น้ำอ้อย) ไว้เป็นจำนวนมาก ส่วนหนึ่งก็จะแบ่งใส่ห่อข้าวใหญ่ แล้วนำไปถวายพระแต่เช้าในทันจ้งหรรษ์ (พระทาน

5.10 การเก็บเกี่ยว

68

วันให้แห่งสนิท จากนั้นก็จะทำพิธี “ปรंगลาน” หลังจากปรंगลานข้าวเสร็จ จึงจะสามารถนำข้าวที่มัดเสร็จแล้ว มากองในลานข้าวได้

การขนข้าวมากองรวมกันไว้ในลานข้าว ชาวบ้านจะแยกข้าวออกเป็นกอง ๆ ข้าวเหนียวก็จะกองรวมกันเฉพาะข้าวเหนียว ส่วนข้าวเจ้าก็จะกองรวมกันเฉพาะข้าวเจ้า ส่วนข้าวที่จะเก็บเอาไว้ทำพันธุ์ก็จะแยกกองไว้ต่างหาก ซึ่งจะมีทั้งกองข้าวเหนียวที่จะเอาไว้ทำพันธุ์ข้าว และกองพันธุ์ข้าวเจ้า

ส่วนแม่บ้านก็จะเป็นคนทำอาหารเช้า เมื่อทำอาหารเช้าเสร็จ ก็เป็นช่วงแดดเริ่มร้อน ทุกคนก็จะมารับประทานอาหารเช้าด้วยกัน เมื่อทานอาหารเช้าเสร็จ ก็จะไปรวมกันเกี่ยวข้าว แต่สำหรับครอบครัวที่มีวัว – ควาย สมาชิก 1 คน จะ

แยกไปเลี้ยงวัว – ควาย เมื่อถึงเวลาเย็นตะวันคล้อยต่ำทุกคนก็จะวางมือจากหน้านา พักผ่อน รอทานอาหารเย็นจากแม่บ้าน เมื่อทานอาหารเย็นเสร็จ ผู้ชายในครอบครัว ก็จะช่วยกันตีข้าว (นวดข้าว) การตีข้าวนิยมตีข้าวกันในคันท่อนทราย

บางครอบครัวก็จะหมักเหล้าสาโทไว้ตามนา เวลาตีข้าวก็จะเอาเหล้าสาโทมาคั้นกินแก้เมื่อย บ่อยครั้งที่หนุ่ม ๆ ในหมู่บ้าน จะออกไปช่วยเพื่อนบ้านนวดข้าวในช่วงกลางคืน โดยเฉพาะเจ้าของข้าวที่มีเหล้าสาโท จะมีหนุ่มในหมู่บ้านไปช่วยมากเป็นพิเศษ บางครอบครัวมีลูกสาว ก็มักจะมีหนุ่มที่มาจีบลูกสาวบ้านนั้น มาช่วยตีข้าวทุกคืน เพื่อทำคะแนนให้สาว และพ่อแม่ของผู้สาว เห็นถึงความขยันขันแข็งเอาการเอางาน การตีข้าวจึงเป็นการพิสูจน์ความรักของชายหนุ่มในชุมชน ในชนบทด้วย

ชาวบ้านจะเกี่ยวข้าวพร้อมกับการนวดข้าวไปพร้อมกันจนเสร็จหมดนา จึงจะขนไปเก็บตามยุ้งฉางของตนเอง ในการขนข้าวจากนาไปสู่ยุ้งที่บ้าน ชาวบ้านจะขอแรงเพื่อนบ้านมาช่วยขนข้าว ซึ่งการลงแขกขนข้าว เป็นกิจกรรมที่มีข้าวปลาอาหาร เหล้ายา เยาะกว่าการลงแขกในช่วงอื่น ๆ เพราะข้าวที่เหลือจากการเอาเข้ายุ้ง ซึ่งเรียกว่า ²“ข้าวปัดลาน” ชาวบ้านจะนำไปขายเพื่อนำเงินมาใช้จ่ายในครอบครัว และค่าหนี้สิน

² “ข้าวปัดลาน” คือการเรียกวข้าว ที่เก็บกวาดจากลานข้าว ส่วนสุดท้าย ซึ่งข้าวส่วนนี้จะมีการปะปนของเศษฟางข้าว และมีข้าวเมล็ดลีบ ปะปนอยู่มาก ชาวบ้านจะไม่นำข้าวเหล่านี้ขึ้นยุ้ง หรือนำไปสีเป็นข้าวสาร แต่จะเอาข้าวเหล่านี้ไปขาย ข้าวปัดลาน ก็คือข้าวที่ชาวบ้านปัดกวาดจากลานข้าว และมีสิ่งปะปนอยู่มากนั่นเอง

ระหว่างทำนา ส่วนข้าวที่เอาขึ้นยุ้งแล้ว ไม่สามารถนำเอาออกมาขายได้ โดยจะรอนจนกว่าจะถึงเดือน 3 (กุมภาพันธ์) ซึ่งจะมีพิธีสู่ขวัญข้าว เมื่อสู่ขวัญข้าวเสร็จแล้วจึงจะสามารถนำเอาข้าวออกจากยุ้งไปขายได้

เมื่อเกี่ยวข้าวเสร็จ และนำข้าวเก็บตามยุ้งฉางเสร็จแล้ว ก็เป็นช่วงสิ้นสุดฤดูกาลทำนา ชาวบ้าน ควาย และที่นา ก็จะได้พักเหนื่อย รอนถึงฤดูทำนาในปีต่อไป จึงเริ่มต้นการทำนาอีกครั้งหนึ่ง

การศึกษา การทำนาของชาวบ้านในพื้นที่ตำบลศรีสว่าง ในช่วงระหว่าง ปี พ.ศ. 2521 – 2540 ซึ่งพบว่าโดยทั่วไปชาวบ้านทำนาด้วยการดำ โดยในช่วงแรกระหว่างปี 2521 – 2530 ชาวบ้านจะใช้แรงงานควายในการไถนาสำหรับการปักดำ ต่อมาหลังปี 2531 – 2540 ชาวบ้านจะเริ่มนำเอาเทคโนโลยี เช่นรถไถนา และรถสีข้าว มาใช้ในการทำนา แต่ในช่วงเวลาดังกล่าวชาวบ้านจะทำนาคำทั้งหมด

6. ขั้นตอนในการการทำนาหว่าน

การศึกษา การทำนาของชาวบ้านในพื้นที่ตำบลศรีสว่าง ในช่วงระหว่าง ปี พ.ศ. 2541 – 2548 พบว่าชาวบ้านในพื้นที่ตำบลศรีสว่าง ได้เปลี่ยนจากการทำนาคำ มาเป็นการทำนาหว่านกันทั่วครอบครัว มีการนำเอาเทคโนโลยี เช่น รถแทรกเตอร์ รถเกี่ยวสีข้าว มาใช้ในการทำนา เกษตรกรคนทำนา เริ่มเป็นบทบาทมาเป็นผู้จัดการนา ใช้เงินทุนจำนวนมากสำหรับทำนาในแต่ละปี

การทำนาหว่านมีขั้นตอนการทำจำนวน ขั้นตอน คือ 1.) การเตรียมแปลงนา 2.) การหว่านข้าว 3.) การบำรุงรักษา 4.) การเก็บเกี่ยว แต่ละขั้นตอนในการทำนาหว่าน มีวิธีการดังนี้

6.1 การเตรียมแปลงนา

ชาวบ้านจะเริ่มทำการเผาตอซังข้าวตั้งแต่ช่วงเดือนธันวาคม หลังจากไถตอซังข้าวเสร็จแล้ว ย่างเข้าสู่เดือนกุมภาพันธ์ ชาวบ้านบางคนก็จะนำแกลบที่ซื้อมาจากโรงสีข้าว ในราคาถละ 1,800 บาท (รถสิบล้อ) มาใส่ในแปลงนา หรือบางครอบครัวที่เลี้ยงวัว – ควาย ก็จะนำฟืนจากคอกวัว

– ควาย ของตนไปใส่ในแปลงนา ส่วนบางครอบครัวก็จะไปซื้อฟืนจากคนอื่น แล้วนำฟืนมาใส่ในแปลงนาของตนเอง เมื่อใส่ฟืนหรือแกลบเสร็จแล้ว ก็จะไปชะฟืนออก แล้วจึงว่าจ้างรถแทรกเตอร์ ไปทำการไถพรวนที่นา เพื่อกลบแกลบ และฟืน การไถพรวนครั้งแรก ราคาไร่ละ 130 บาท